

Δημόσιοι Χώροι στο Ηράκλειο Κρήτης: Τοπικές και Δημοτικές Φωνές, Οράματα και Αμφισβητήσεις

Επιμέλεια εργασίας:
Λήδα Παπαματθαϊάκη
Υπεύθυνες καθηγήτριες:
Ελευθερία Δέλτσου και
Χριστίνα Αγριαντώνη

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 6929/1

Ημερ. Εισ.: 16-02-2009

Δωρεά: Συγγραφέα

Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΙΑΚΑ

2008

ΠΑΠ

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες	σελίδα 2
Εισαγωγή	3
Κεφάλαιο πρώτο	7
Κεφάλαιο δεύτερο	21
Κεφάλαιο τρίτο	57
Κεφάλαιο τέταρτο	76
Επίλογος	
Βιβλιογραφία	83
Παράρτημα	87

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τις καθηγήτριες μου, τη κυρία Ελευθερία Δέλτσου και την κυρία Χριστίνα Αγριαντώνη, για τη στήριξή τους και τις πολύτιμες παρατηρήσεις τους.

Επίσης, την οικογένεια μου, που στηρίζει τις επιθυμίες και τα όνειρα μου.

Και τέλος όλα τα αγαπημένα μου πρόσωπα, τις φίλες και τον σύντροφό μου, που ήταν δίπλα μου όλη αυτή την περίοδο, με στήριζαν και με πρόσεχαν. Χωρίς αυτούς, δεν θα είχα πάντα τόση διάθεση να συνεχίζω.

Εισαγωγή

Πριν από ενάμισι χρόνο περίπου, καθώς περνούσα από την οδό Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου και κατευθυνόμουν προς την οδό Δαιδάλου επιστρέφοντας στο σπίτι, αντίκρισα μια υπέροχη εικόνα: το Ηράκλειο σε μια «ετοιμοπόλεμη» κατάσταση, εκεί ακριβώς στην «καρδιά» του, στο τέλος δηλαδή της οδού 25^{ης} Αυγούστου, δίπλα στη Λότζια, όπου στεγάζεται το δημαρχείο της πόλης μας: τσιμέντο, λακκούβες, σκόνη, πακέτα με κυβόλιθους..., «σοκ και δέος».

Η παραπάνω κατάσταση κυριαρχούσε γιατί οι διαδικασίες ανάπλασης κατά την περίοδο εκείνη περιελάμβαναν πεζοδρόμηση της 25^{ης} Αυγούστου.

Εκεί λοιπόν, ένα γκρουπ «Ινδιάνων», μια ομάδα περίπου 4 ατόμων, έπαιζαν «παραδοσιακή» μουσική, ντυμένοι με τις «παραδοσιακές» στολές τους και λικνιζόμενοι στο ρυθμό.

Αρκετοί Έλληνες και ξένοι είχαν σταματήσει γύρω, τους παρακολουθούσαν και τους περιεργάζονταν. Λίγο πιο πάνω, στο τέλος της οδού Ανδρόγεω, ο δήμαρχος Ηρακλείου είχε αφήσει το σακάκι του πάνω σ' ένα πακέτο κυβόλιθους και «επιθεωρούσε» τα έργα. Ένας συνεργάτης ή γνωστός του περνάει τη στιγμή που διέσχισα το δρόμο και του λέει: «**Κουλτούρα, ε;**» δείχνοντας και υπονοώντας την υπαίθρια επιτέλεση του γκρουπ. Ο δήμαρχος νεύοντας συμφώνησε.

Η σκηνή αυτή εκεί στο κέντρο της πόλης μου, σε συνδυασμό με τις αλλαγές που συντελέστηκαν στη μορφή της και τις οποίες αντιλαμβανόμουν κάθε φορά που επέστρεφα από τον Βόλο όπου σπουδάζω, αφύπνισαν την επιθυμία μου να ερευνήσω, να δω με το «spy glass» της Ανθρωπολογίας τη μνημειοποίηση της Παλιάς Πόλης.

Γιατί η ίδια την αντιλαμβανόμουν πάντα ως όμορφη πόλη, όσο κι αν άλλοι διαπίστωναν συνέχεια την ασχήμια και τις ελλείψεις της. Από μικρή με τους δικούς μου και αργότερα μόνη μου, απολάμβανα να περπατώ στην Παλιά Πόλη και να παρατηρώ τα παλιά σπίτια, την αρχιτεκτονική τους, τις λεπτομέρειες που αποκάλυπταν στοιχεία για την εποχή που οικοδομήθηκαν, την οικονομική δυνατότητα, την καταγωγή ή την ταυτότητα των ιδιοκτητών, να «διαβάζω» το παρελθόν και τη **συνέχεια των πολιτισμών**.

Έχοντας μάλιστα πρόσφατα διαβάσει και το βιβλίο του Ίταλο Καλβίνο «*Οι αόρατες πόλεις*», βρήκα μια υπέροχη περιγραφή του κέντρου της πόλης μου, μα και μια θαυμάσια περιγραφή όλων εκείνων των πόλεων που δεν μιλούν για το παρελθόν τους άμεσα μα έμμεσα : «Αλλά η πόλη δεν μιλάει για το παρελθόν της, το περιέχει σαν τις γραμμές ενός χεριού, γραμμένο σε γωνίες δρόμων, σε γρίλιες παραθύρων, σε κουπαστές από σκάλες, σε αλεξικέραυνα, σε ιστούς σημαιών, κάθε μεριά χαρακωμένη με τη σειρά της από γρατζουνιές, εγκοπές, γλύφες, χτυπήματα»¹.

Έτσι αποφάσισα να ασχοληθώ στην Πτυχιακή μου εργασία με το θέμα της πόλης μου. Η εργασία αυτή, αποτέλεσμα της αγάπης μου για την πόλη όπου γεννήθηκα και μεγάλωσα, καταπιάνεται με την Παλιά Πόλη του Ηρακλείου και τις διαφορετικές απόψεις που κυριαρχούν σήμερα σχετικά με αυτή, όπου:

- Σύμφωνα με την μία άποψη, η Παλιά Πόλη αποτελεί ένα μνημείο που πρέπει να συντηρηθεί, να αναβιώσει και να «επανενταχθεί», ώστε να αναδειχθεί ο παραδοσιακός ιστός της πόλης, για **να διατηρηθεί η ιστορία και η μνήμη**.

- Σύμφωνα με τη δεύτερη, η Παλιά Πόλη είναι ένας χώρος με ενετικά μνημεία, κρήνες και λαμπρά νεοκλασικά, αλλά και «επικινδύνως ετοιμόρροπα» κτίσματα που πρέπει, πάση θυσία, να κατεδαφιστούν για να γίνουν διανοίξεις νέων δρόμων, πεζοδρομήσεις και «αξιοποιήσεις», μιας και επιθυμία τους είναι **να διαμορφωθεί μια «σύγχρονη» πόλη**.

Ο διάλογος και ο Λόγος των δύο πλευρών δεν έπαψε ποτέ να απασχολεί την πόλη, τους κατοίκους της και να γίνεται πρώτο θέμα στον τοπικό Τύπο.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Η κοινωνική ανθρωπολογία μου δημιούργησε αρκετούς προβληματισμούς και ξεκίνησα να αντιλαμβάνομαι τα γεγονότα γύρω μου με διαφορετική οπτική.

Μέσα από την Πτυχιακή που παρουσιάζεται εδώ, γίνεται προσπάθεια προσέγγισης των απόψεων για τη διατήρηση των Ιστορικών κέντρων γενικά και της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου ειδικά, ως ένα είδος Λόγου (discourse) και ως ρητορική. «Ακολουθώντας την ανάλυση του Foucault (1972) για το λόγο, η ανάπτυξη ενός είδους λόγου αποτελεί κοινωνική πρακτική που διαμορφώνεται σε συγκεκριμένες συνθήκες εξάσκησης γνώσης και εξουσίας. Η ρητορική, κατά τον Herzfeld (1987: x),

¹ Καλβίνο, Ίταλο 1982. *Οι αόρατες πόλεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας σσ. 18

δεν αποτελεί ένα πλαστό λούστρο πάνω στην πραγματικότητα ...αλλά την προσβάσιμη διάσταση της ίδιας της κοινωνικής πραγματικότητας» (βλ. επίσης Herzfeld 1988, σσ.233)² .

Γίνεται λοιπόν προσπάθεια για διαχείριση των παρακάτω ερωτημάτων:

Σε μια πόλη σαν το Ηράκλειο όπου το «Πολυφωνικό παρελθόν³», σύμφωνα με τη φράση του Michael Herzfeld, (δηλαδή ένα παρελθόν με πολυπολιτισμικές επιδράσεις) την χαρακτηρίζει, όπου η Ιστορία ορίζει τον ευρύτερο χώρο της (Κνωσός) από το 3.500 π.Χ. κι έκτοτε, «ημέρες άνθησης και ακτινοβολίας εναλλάχτηκαν με ημέρες συρρίκνωσης και λήθης»⁴ **πώς διαμορφώνεται η σημερινή πόλη;**

- Πώς αυτή διαμορφώνει τις σχέσεις με το παρόν της, ορίζοντας το παρελθόν της ; Και συνακόλουθα :
- Τι θεωρείται άραγε μνημείο και τι όχι ;

Ο Ίταλο Καλβίνο περιγράφοντας τη Ζάιρα, την πόλη των «ψηλών προμαχώνων»⁵ αναφέρει πως η πόλη «είναι φτιαγμένη από σχέσεις ανάμεσα στα μέτρα του χώρου της και τα γεγονότα του παρελθόντος της»⁶. Το Ηράκλειο, ως άλλη πόλη ψηλών προμαχώνων, εν έτει 2008,

- Ποια σχέση φαίνεται να διατηρεί στα μέτρα του χώρου της και τα γεγονότα του παρελθόντος του;
- Ποια μνημεία επιλέγονται να αναδειχθούν έναντι άλλων; Κι ακόμη:
- Τι γίνεται σημείο αναφοράς των κατοίκων σ' αυτή την πόλη;
- Ποια είναι τα ζητήματα που περιγράφουν το πλαίσιο του δημόσιου χώρου (μέσα στο οποίο εντάσσονται και τα μνημεία), πώς αυτά γίνονται αντιληπτά και σε ποιο βαθμό απασχολούν τους κατοίκους ;
- Πώς τα ίδια αυτά ζητήματα υπεισέρχονται στον ηγεμονικό Λόγο;

² Ε. Δέλτσου, «Η οικοτουριστική ανάπτυξη και ο προσδιορισμός της φύσης και της παράδοσης – παραδείγματα από τη Βόρεια Ελλάδα». Στο Β. Νιτσιάκος και Χ. Κασίμης (επιμ.), Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής: Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί, Πλέθρον και Δήμος Κόνιτσας 2000

³ Herzfeld, Michael 1991. A Place in History: Social and Monumental Time in a Cretan Town. Princeton: Princeton University Press σσ. 24

⁴ Τζομπανάκη, Χρυσούλα 2000. Το Ηράκλειο εντός των τειχών: Αστική Αρχιτεκτονική των Νεώτερων Χρόνων από τις Αρχές του 19^{ου} έως και την Τέταρτη Δεκαετία του 20^{ου} αι. Ηράκλειο: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, Τμήμα Ανατολικής Κρήτης Εισαγωγή σσ. 11

⁵ Καλβίνο, Ίταλο 1982. Οι αόρατες πόλεις. Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας σσ. 17

⁶ Καλβίνο, Ίταλο ο.π

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Λόγω της ευρύτητας και του δυναμικότητας του πεδίου, η μεθοδολογία της έρευνας μου χωρίστηκε σε διάφορους τομείς: διάβασμα βιβλίων, σχετικών ερευνών, παρακολούθηση τύπου, εκδηλώσεων, εκθέσεων και φυσικά, διεξαγωγή συνεντεύξεων. Η παρακολούθηση του Ημερήσιου Τύπου και η συλλογή σχετικών άρθρων, είχε ως σκοπό τη δημιουργία αρχείου, το οποίο ξεκινάει το 2002.

Μίλησα με αρχιτέκτονες, αρχαιολόγους, με έναν υποψήφιο Δημοτικής παράταξης, πολιτικός, κατοίκους διάφορων γειτονιών, συγγενικά και φιλικά πρόσωπα, με διάφορες ηλικίες αλλά και διαφορετικά μορφωτικά επίπεδα. Συγκεκριμένα, οι βασικοί πληροφορητές μου, είναι οι εξής:

- Δύο υπάλληλοι από υπηρεσία του Δήμου (ένας αρχιτέκτονας, ο κύριος Λ.Φ. και μια αρχαιολόγος Κ.Ν.) και
- Τρεις υπάλληλοι οι οποίοι εργάζονται σε δύο γραφεία του Υπουργείου Πολιτισμού (αρχιτέκτονες Ζ.Χ., Κ.Β. και αρχαιολόγος Κ.Δ.)
- Ο επικεφαλής Δημοτικής παράταξης (Τ.Γ.),
- Η κυρία Νίκη, κάτοικος της Αγίας Τριάδας, η κυρία Άννα κάτοικος της Βίγλας, η Σ.Ο κάτοικος Ανάληψης και ο Γ.Τ κάτοικος της περιοχής του Αγίου Τίτου.

Επιθυμούσα να μιλήσω με το Δήμαρχο, να μου εκφράσει το λόγο του, όμως τελικά, αυτό δεν έγινε.

Οι περισσότεροι ήταν εξαιρετικά κατατοπιστικοί και θα ήθελα να τους «προστατεύσω».

Συμμετοχική παρατήρηση – Ανθρωπολογία οίκοι

Ξεκίνησα και πραγματοποίησα την συγκεκριμένη έρευνα, πριν ενάμισι χρόνο περίπου, στο Ηράκλειο, ένα οικείο μέρος για μένα, αφού αποτελεί τον τόπο καταγωγής μου. Από την αρχή είχα αντιληφθεί τη δυσκολία που θα είχα να αποστασιοποιηθώ και να περιγράψω το πεδίο, ως παρατηρητής.

Η «αντικειμενικότητα» της έρευνας μου είναι αδύνατη, αφού η παιδεία, η μόρφωση, ο τρόπος που μεγαλώνει ο καθένας μας επηρεάζει αναπόφευκτα.

1^ο κεφάλαιο

Θεωρώ αναγκαίο να αναφερθώ στις κυρίαρχες ιστορικές στιγμές που διαμόρφωσαν το πρόσωπο (τη ταυτότητα;) αυτής της πόλης.

Ολόκληρο το νησί της Κρήτης, εξ αιτίας της αξιοσημείωτης γεωγραφικής θέσης, σε στρατηγικό σημείο της ανατολικής Μεσογείου, μεταξύ Ανατολής και Δύσης, αποτέλεσε το «πέρασμα», τη «γέφυρα», αλλά και το αντικείμενο διεκδίκησης Ρωμαίων, Αράβων, Σαρακηνών, Βενετών και Τούρκων.

Η επίδραση των διαφόρων «πολιτισμών», είναι οι κύριοι παράγοντες που επηρέασε την κοινωνική και οικονομική δομή της Κρήτης, καθόρισε την οικιστική της ανάπτυξη και διαμόρφωσε την πολιτιστική της φυσιογνωμία⁷.

Η πόλη του Ηρακλείου -(Khandak - Χάνδακας – Candia – Candiye - Μεγάλο Κάστρο) αλλάζει, μαζί με τα ονόματα και τη μορφή της.

⁷ Μποζινέκη – Διδώνη Παρασκευή, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική – Κρήτη* εκδόσεις Μέλισσα

Ανάγλυφο στην πρόσοψη της εκκλησίας της Santa Maria Zobenigo στη Βενετία. Δείχνει τα τείχη του Ηρακλείου, το λιμάνι με τα νεώρια και το Φρούριο της Θάλασσας-Κούλε, το παλαιό τείχος και την πύλη Voïtopε, ναούς, μνημεία και κρήνες της πόλης. Και σπηχτεί την υπερηφάνεια των Βενετών για την πρώτην μετά την πρώτην πόλη της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας (φωτ.: Αρχείο Βικελαιας Βιβλιοθήκης).

ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

I. Κυρίαρχες ιστορικές στιγμές :

Βυζαντινή περίοδος:

- Ο Βυζαντινός στρατηγός Νικηφόρος Φωκάς στα 960 μ.Χ. ανακτά την Κρήτη από τους Άραβες και την καθιστά επαρχία του βυζαντινού κράτους με πρωτεύουσα το **Χάνδακα**.

Ενετοκρατία (1204-1669) :

- Από το 15^ο - 17^ο αιώνα ξεκινά περίοδος ακμής για το νησί σε όλους τους τομείς (λογοτεχνία, θέατρο, αρχιτεκτονική κ.α.)
- 1648-1669 πολιορκία και κατάληψη Χάνδακα από τους Τούρκους.

Τουρκοκρατία:

- Μέχρι το 1821 είναι η δυσκολότερη περίοδος της τουρκοκρατίας για την Κρήτη, οπότε η επανάσταση απλώνεται και στο νησί.
- 1830 : Με το πρωτόκολλο των προστάτιδων δυνάμεων η Κρήτη εκχωρείται στον αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μεχμέτ-Αλή σαν αποζημίωση.

Αιγυπτιακή περίοδος:

- 1830-1841: Αιγυπτιακή κυριαρχία που βρίσκει την Κρήτη σε ερείπια και με μισό πληθυσμό. Σχεδιάστηκε όμως κι εφαρμόστηκε ένα ευρύ πρόγραμμα τεχνικών κοινωφελών έργων.
- 1841 επαναφορά της σουλτανικής κυριαρχίας κι επικράτηση σχετικής ηρεμίας.
- 1856 συνθήκη των Παρισίων, «Χάπτι Χουμαγιούν»
- 1866-1869: **Κρητική επανάσταση** – «οργανικός νόμος»
- 1878 σύμβαση της Χαλέπας.
- 1897 τελευταία επανάσταση κατά των Τούρκων και απόβαση του ελληνικού στρατού.

Περίοδος Αυτονομίας

- 1898 αυτονομία – σύσταση Κρητικής Πολιτείας⁸.
- 1913 Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.

ΙΙ. Πολεοδομία – Αρχιτεκτονική :

Μια σύντομη πολεοδομική και αρχιτεκτονική ιστορία της πόλης κρίνεται απαραίτητη να παρατεθεί στη συνέχεια ώστε να φανούν οι συνέχειες /ασυνέχειες, νοηματοδοτήσεις / επανανοηματοδοτήσεις, κ.α.

ΙΙ. Α) Ενετοκρατία – μέσα 19^{ου} αιώνα

Μέχρι το 17^ο αιώνα η αρχιτεκτονική της Κρήτης επηρεάστηκε από τους Ενετούς. Στις πόλεις και ιδιαίτερα στο Χάνδακα η πολεοδομική μορφή χαραχτηκε σύμφωνα με τα βενετσιάνικα πρότυπα: Ραχοκοκαλιά είναι ένας κεντρικός δρόμος από τη θάλασσα προς το εσωτερικό, η Ruga maistra του Ηρακλείου, της **Candia** όπως λεγόταν τότε, που κατέληγε στην πλατεία όπου υπήρχε το Δουκικό Παλάτι και ο καθεδρικός Ναός του Αγ. Μάρκου.

Ειδικά η Candia , γνώρισε πολύ μεγάλη άνθιση τους δύο τελευταίους αιώνες και οι Ενετοί θέλησαν να την οχυρώσουν και να την αναδείξουν σε κέντρο της. Το λιμάνι της είναι ο σημαντικότερος πολεμικός ναύσταθμος, η ψυχή της Βενετίας (anima όπως καταγράφεται στα βενετικά έγγραφα).

⁸ Μποζινέκη – Διδώνη Παρασκευή, Μποζινέκη – Διδώνη Παρασκευή, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική – Κρήτη*, εκδόσεις Μέλισσα

Έτσι το Ηράκλειο, η Candia των Ενετών, οχυρώθηκε με στέρεα τείχη σχεδιασμένα από σημαντικούς Ιταλούς αρχιτέκτονες της Αναγέννησης (Michelle Sammicheli).

Τα τείχη αποτελούν το **πρώτο μεγάλο πρόγραμμα δημοσίων έργων** και για να οικοδομηθούν χρειάστηκαν πάνω από ενάμισι αιώνες (από την 8^η δεκαετία 15^{ου} αιώνα – 1669). Η κατασκευή τους σταματά με την κατάκτηση της πόλης από τους Τούρκους. Ήταν ένα έργο πολυδάπανο και εξαιρετικά δύσκολο για τις γενιές που ανέλαβαν την οικοδόμησή του⁹.

Κατασκευάστηκε μεγάλο **λιμάνι** με δεκαεννέα νεώρια, φρούριο της θάλασσας (Κούλες) και πύλες, όλα με έντονα τα στοιχεία της δυτικής μορφολογίας.

Εκτός όμως από τα στρατιωτικά αυτά έργα, η πόλη στολίστηκε με **αρχιτεκτονικά έργα** επηρεασμένα έντονα από την τεχνοτροπία της Αναγέννησης που την ίδια εποχή μεσουρανούσε στην υπόλοιπη Ευρώπη. Χτίστηκαν πύλες, κρήνες με γλυπτά, loggia και άλλα σημαντικά δημόσια κτήρια, όλα απόλυτα προσαρμοσμένα στη μορφολογία της Αναγέννησης.

Το εμπορικό και κοινωνικό κέντρο της πόλης ήταν η Piazza delle Biade (Πλατεία των Δημητριακών) που ονομάστηκε έτσι λόγω των κρατικών σιταποθηκών που βρίσκονται στο νοτιοδυτικό της τμήμα. Εκεί ήταν το παλάτι του δούκα, του ανώτατου Βενετού άρχοντα, και βορειοανατολικά ο μητροπολιτικός ναός (βασιλική) του Αγίου Μάρκου (1239). Νότια της πλατείας ήταν το μνημειώδες κτήριο Voltone, όπου στεγάζονταν αποθήκες, φυλακή, στρατιωτικό φυλάκιο και καταστήματα. Βορειοδυτικά του προαναφερόμενου κτηρίου ήταν το Fontaco Quartieri Italiani που στέγαζε τη Militia Italiana.

⁹ Χρυσούλα Τσομπανάκη, «Χάνδακας – Η πόλη και τα μνημεία», Επτά Ημέρες τόμος ΚΔ – Κρήτη

Η πλατεία πέντε ελαιόδεντρων – Τσάσι Κανάρι – το 1889. Ο Τούρκος γενναύτης (στρώμα) είναι ο Άγιος Μάρκος. Μικρή φιλική ομάδα και οι στρατιώτες της 25ης Αυγούστου. 1920 οι Έλληνες στρατοί διαμαρτυρούνται για την κατάληξη της πρωτεύουσας Τουρκοκρατίας. Η Κρητική Στιγμιότυπη στη Λύση του Στάλ 2 Σεπτεμβρίου 1888 αποτελεί το κλασικό έργο στα Άρκενελ και ο Τσάσι Κανάρι Τούρκος στρατός εγγράφησε αρχικά τον Κρητικό φως. Αρχείο Εθνικού Μουσείου, Μουσείο.

Τα σημαντικότερα κτήρια ευρίσκονταν στη Ruga Maistra, το δρόμο που εκτεινόταν από το λιμάνι μέχρι την Piazza delle Biade. Ήταν η Loggia, το Palazzo του Capitano Generale και του Governatore.¹⁰

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, το 1669, μετά από πολιορκία που κράτησε 21 χρόνια, οι Τούρκοι καταλαμβάνουν το Χάνδακα¹¹.

Οι νέοι κατακτητές θεωρούν την πόλη ιερή, αφού κατακτήθηκε με ιερό πόλεμο και τη διατηρούν ως πρωτεύουσα μέχρι το 1851. Όμως η τουρκική εισβολή διέκοψε την άνθιση της Κρητικής Αναγέννησης.

Με την έλευση των Τούρκων ο **Candiye** (παραφθορά του Candia) παραμένει διοικητικό κέντρο και η πόλη αλλάζει:

Από λαμυρή μεσαιωνική πόλη μετατρέπεται σε ισλαμικό κέντρο. Οι εκκλησίες, τα μοναστήρια, τα δημόσια κτήρια μετατρέπονται σε τζαμιά, λουτρά, χαμάμ, αποθήκες μέχρι και δημόσια ουρητήρια. Ο Άγιος Μάρκος, ο ναός του Σωτήρος στη σημερινή πλατεία Κορνάρου, η Αγία Αικατερίνη των Σιναϊτών όπως και ο Άγιος Τίτος μετατράπηκαν σε τζαμιά. Από την κρήνη του Μοροζίνη αφαιρέθηκε το άγαλμα του Ποσειδώνα και τοποθετήθηκε το φοβερό «τσιγκέλι», το ικρίωμα της θανατικής καταδίκης ενώ ο Κούλες, το θαλάσσιο φρούριο, έγινε φυλακή.

Ο πληθυσμός εκείνη την εποχή είναι περίπου 4.000 κάτοικοι από τους οποίους, οι μισοί ήταν Τούρκοι, περίπου 1.000 Εβραίοι και περίπου 800 Έλληνες.

¹⁰ Χρυσούλα Τσομπανάκη, ό. π.

¹¹ Θεοχάρης Δετοράκης, «Η πόλη κατά την Τουρκοκρατία», Επτά Ημέρες τόμος ΚΔ – Κρήτη

Παρά την οθωμανική κυριαρχία ανεγείρεται -με σουλτανική άδεια- ένας μικρός μητροπολιτικός ναός, αυτός του Αγίου Μηνά, γεγονός που θεωρήθηκε η σημαντικότερη κατάκτηση των Κρητών τη συγκεκριμένη περίοδο. Ο συγκεκριμένος ναός έγινε το κέντρο και η ψυχή του Μεγάλου Κάστρου – κάτι που περιγράφει ο Νίκος Καζαντζάκης στον «Καπετάν Μιχάλη»¹².

Ακόμη όμως και στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας **η βασική δομή του πολεοδομικού ιστού παραμένει :**

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα το εμπορικό κέντρο της πόλης έχει τη μορφή τεσσάρων οδικών αξόνων που τέμνονται διασχίζοντας όλη την πόλη, από πύλη σε πύλη με κέντρο (Κεμέρ Αλτί) την κυρίως πύλη του παλαιότερου βενετσιάνικου τείχους (Voltone).

Αποτελεί παράδειγμα μείξης δύο διαφορετικών «πόλεων» - διατηρείται το σταυροειδές σχήμα των δύο κυρίως αξόνων (χαρακτηριστικό της ιταλικής/ βενετικής πολεοδομίας και σύμβολο της ιδεώδους πόλης των αστικών «ουτοπιών»).

Οι βενετσιάνικες εμπορικές αρτηρίες συνεχίζουν να λειτουργούν.

II B) Περίοδος μέσων 19^{ου} αιώνα

Οθωμανική πόλη

Το 1856 ισχυρός σεισμός σχεδόν ισοπεδώνει την πόλη.

Η πόλη ξαναχτίστηκε με νέες πολεοδομικές διατάξεις προσαρμοζόμενη στις οθωμανικές αντιλήψεις για την πόλη. (Τη συγκεκριμένη εποχή, πρωτεύουσα της Κρήτης είναι τα Χανιά). Η πόλη αυτής της περιόδου είχε τζαμιά, μιναρέδες, σαχισιά και πυργόσχημους όγκους. Σε όλο τον 19^ο αι. εξακολουθούν να κτίζονται σπίτια με τα χαρακτηριστικά μορφολογικά στοιχεία της οθωμανικής αρχιτεκτονικής, αλλά σιγά-σιγά, κάτω από τις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται πια στα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας, η αρχιτεκτονική αυτή αρχίζει να υποχωρεί σταδιακά στα νεοκλασικά ρεύματα.

- Στην οθωμανική πόλη διακρίνονται διάφορες συνοικίες που παίρνουν τις ονομασίες τους είτε από σημαντικά κτίρια που βρίσκονται εκεί («Καρτέρια»- κοντά στους ιταλικούς στρατώνες, «Σπιτάλια» - εκεί όπου η περιοχή του νοσοκομείου της χριστιανικής κοινότητας,), είτε από τη κυρίαρχη ασχολία των κατοίκων τους

¹² Θεοχάρης Δετοράκης, ό. π.

(«Γιατράδικα» - η περιοχή με τα φαρμακεία και τα ιατρεία), είτε από το όνομα άλλης κυρίαρχης δραστηριότητας συνδεδεμένης με την περιοχή («Αχτάρικα» - το μέρος που πωλούνται αρώματα, «Τελάλικα» - το στέκι των τελάληδων) κ.λ.π.

II . Γ) Περίοδος τέλους 19^{ου} αιώνα

Εισαγωγή στο νεοκλασικισμό

Βρισκόμαστε πια στην εποχή κατά την οποία, μετά την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα, οριοθετείται η πορεία του ελληνικού κράτους από τη γένεση προς τον εκσυγχρονισμό. Είναι η εποχή που κυριαρχεί στην Ελλάδα ο κλασικισμός.

Ο αρχιτεκτονικός νεοκλασικισμός της οθωνικής περιόδου χρησίμευσε και ως **ιδεολογικό υπόβαθρο** για το νέο κράτος που δημιουργείται.

Στην **Κρήτη** ο ελληνικός νεοκλασικισμός καθυστερεί. Στο «πνεύμα» της εποχής αλλάζει το όνομα της πόλης σε «Ηράκλειο»(1822)¹³, ενώ και εξ' αιτίας του σεισμού του 1856 που προαναφέρθηκε, η διείσδυση του «νεοκλασικού» αστικού ύφους χρονολογείται από τους μελετητές μετά το 1860.

Μέσα στα χρόνια που ακολούθησαν και κατέληξαν στη Σύμβαση της Χαλέπας, δόθηκε η δυνατότητα στην διαρκώς ανερχόμενη τότε τάξη των Ελλήνων εμπόρων και αστών να εκφράσει την ελληνικότητα και την κοινωνική της καταξίωση. Το χριστιανικό λοιπόν στοιχείο άρχισε να συμμετέχει ενεργά στην κοινοτική διοίκηση και, παράλληλα άρχισε να διαμορφώνει τον χώρο του, την κατοικία του και τη πόλη όπου ζούσε σύμφωνα με τον ρυθμό που τότε εξέφραζε την ελληνική πνευματική άνθιση, δηλαδή τον νεοκλασικό ρυθμό.

Εξάλλου, όπως και στις υπόλοιπες πόλεις των περιοχών εκείνων που ονομάστηκαν **«Νέες Χώρες»**, το ίδιο το τουρκικό επίσημο κράτος στηρίζει την εφαρμογή της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής στα μεγάλα αστικά κέντρα¹⁴.

Τα πρώτα δείγματα νεοκλασικισμού στο Ηράκλειο είναι δύο δημόσια Τουρκικά κτήρια και ένα ιδιωτικό κατάστημα :

¹³ Χρυσούλα Τζομπανάκη, «Χάνδακας – Η πόλη και τα μνημεία», Επτά Ημέρες τόμος ΚΔ – Κρήτη

¹⁴ Χρυσούλα Τζομπανάκη, *Χάνδακας - Η πόλη και τα τείχη*, Εταιρία Κρατικών Ιστορικών Μελετών 1996, Εκδοτική φροντίδα Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη

- Το κτήριο ιδιοκτησίας των κληρονόμων Μηλιαρά στην οδό Έβανς, το γνωστό «Εφκάφι». Χτίστηκε περίπου το 1878 για να στεγάσει την Τουρκική Δημόσια υπηρεσία. που είχε στη δικαιοδοσία της όλα τα αφιερωμένα σε Φιλανθρωπικά ιδρύματα κτήρια .

Το κτήριο της τουρκικής Υπηρεσίας των Εφκαφίων, Το «Bon Marche» στην οδό Αγ. Μηνά στη σημερινή οδό Έβανς

- Το σημερινό κτήριο της Νομαρχίας και των Δικαστηρίων, κατασκευάστηκε το 1883 από τον αρχιτέκτονα του Αγίου Μηνά, τον Αθ. Μούση εκεί όπου νωρίτερα βρίσκονταν οι Βενετσιάνικοι στρατώνες του Αγ. Γεωργίου. Ήταν ενιαίο όταν κατασκευάστηκε και οι Τούρκοι το χρησιμοποίησαν σαν στρατώννα.
- Το γνωστό «Bon Marche» το οποίο ήταν κάποτε εμπορικό κατάστημα των υιών Χουσεΐν Μωχαρέμ Λιτσαράκη. Χτίστηκε το 1893 στην οδό Αγίου Μηνά είναι ένα μείγμα νεοκλασικισμού και Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής ⁷.

Μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ευκατάστατοι έμποροι αγοράζουν ακίνητα και, χρησιμοποιώντας σημαντικούς αρχιτέκτονες και μηχανικούς από την Αθήνα, δημιουργούν κτήρια με νεοκλασικές επιδράσεις τα οποία, σε ορισμένα τμήματα της πόλης, συνθέτουν ενιαία σύνολα.

Στον πληθυσμό της πόλης την ίδια αυτή περίοδο το μουσουλμανικό στοιχείο (πληθ.14.597) υπερτερεί του χριστιανικού (6.361)¹⁵ και κατοικεί σε συγκεκριμένες συνοικίες όπως και στα προάστια, ενώ άλλες κατοικούνται κυρίως από χριστιανούς. Τα ονόματα των συνοικιών αλλάζουν σιγά-σιγά και οι τούρκικες ονομασίες (Κιζίλ

¹⁵ Σύμφωνα με την απογραφή του 1881

Τάμπια, Σοφού Μεχμέτ πασά, Χιουγκιάρ, Σέρ Τοπού Φιντίκ πασά), δίνουν τη θέση τους σε ελληνικές (Εφτά Μπαλτάδες, Μπεντενάκι, Κουτάλα, Λάκκος, Περβόλα, Οβραιϊκή, Πηγάδα, κ. Αγία Αικατερίνη, Μικρό Τσαρσάκι, Μικρό Χαμαμάκι¹⁶ κ.λ.π.)

II. Δ) Περίοδος αρχών 20^{ου} αιώνα

Κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας, σημειώνεται ραγδαία εξέλιξη στον οικονομικό και εμπορικό τομέα. Το Ηράκλειο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα είναι το κέντρο της Κρήτης από εμπορική και αστική άποψη και, στα 1890, έχει περισσότερους από 20.000 κατοίκους .

Για τους λόγους που αναπτύχθηκαν πιο πάνω, με αρκετή καθυστέρηση, τέσσερις δεκαετίες περίπου μετά τη σύσταση του ελληνικού Κράτους και πάνω από έναν αιώνα μετά την επικράτηση του κλασικισμού στην Ευρώπη, ο νεοκλασικισμός άρχισε να εφαρμόζεται στην Κρήτη, εδραιώθηκε και, μέχρι και την τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αι. επηρέασε καθοριστικά την αρχιτεκτονική του τόπου.

Σε ανάμνηση της μεγάλης σφαγής της 25^{ης} Αυγούστου 1898, η Ruga Maistra (Βεζίρ Τσαρσί κατά τη Τουρκοκρατία), ονομάζεται «οδός Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου».

Στο δρόμο αυτό χτίζονται μεγαλόπρεπα κτήρια στα πρότυπα του νεοκλασικισμού όπως αυτό των κληρονόμων Κοθρή – Τζωρτζάκη,(1910-20), το κτήριο των Ιδρυμάτων Καλοκαιρινού, το κτήριο ιδιοκτησίας Μανασάκη, το ξενοδοχείο Florida¹⁷ το κτήριο της Ιονικής και Λαϊκής Τράπεζας (1927-28), με σχηματοποιημένα νεοκλασικά στοιχεία, κ. ά. ¹⁸.

Οι κάτοικοι της πόλης γνωρίζουν τον δρόμο αυτό και ως «Λεωφόρο της Απάτης» ή της «Πλάνης» γιατί, επειδή συνέβαινε να είναι ο πρώτος δρόμος που αντίκριζε κανείς μπαίνοντας στη Ηράκλειο από την πλευρά του λιμανιού, σχημάτιζε μια πλαστή εικόνα για τη πόλη διότι, παρόλα τα μεγαλόπρεπα κτήρια και μέγαρα που άρχιζαν να

¹⁶ Ελευθερία Ζέη, Χώρος και φωτογραφία, Το Ηράκλειο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Κρητική Πολιτεία Συλλογή Μιχάλη Σιάλλα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

¹⁷ Το συγκεκριμένο κτήριο χρησιμοποιεί μουσουλμανικά μορφολογικά στοιχεία.

¹⁸ Χρυσούλα Τζομπανάκη, «Η Αρχιτεκτονική στην Κρήτη κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα», περιοδικό ΤΑΥ, τεύχ.18-19

χτίζονται από το 1902 και μετά, η πόλη με τα χαμηλά σπίτια και τους δαιδαλώδεις δρόμους, συνέχιζε να δίνει την εντύπωση «τουρκόπολης»¹⁹.

Στο κέντρο της πόλης, τα εύπορα μουσουλμανικά σπίτια με τα σαχισιά, τα καφασωτά παράθυρα και τις εσωτερικές αυλές **συνυπάρχουν** με τα μέγαρα των Χριστιανών, δείγματα του εκλεκτικισμού οικοδομημένα την εποχή της αυτονομίας²⁰.

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ

Ι. Νομοθεσία, «εκσυγχρονισμός», σχέδιο πόλης:

Η αποχώρηση του τουρκικού στρατού και η ανακήρυξη της αυτονομίας της Κρήτης το **1898** σηματοδοτούν την αρχή μίας τεράστιας προσπάθειας : η Κρητική Πολιτεία νομοθετεί, θεσπίζει μέτρα και σχεδιάζει ένα ευρύτατο πρόγραμμα δημοσίων έργων με το οποίο φιλοδοξεί να αλλάξει την όψη του νησιού και να εκσυγχρονίσει τα αστικά του κέντρα. Ο εκσυγχρονισμός εκλαμβάνεται κάποτε ως συνώνυμο της καταστροφής υπολειμμάτων του παρελθόντος, με αποτέλεσμα την επιχείρηση κατεδάφισης και αυτής της ενετικής Loggia.

Έτσι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα το Ηράκλειο αποκτά τα πρώτα **ρυμοτομικά σχέδια**, αλλά, παράλληλα αρχίζουν οι πρώτες επεμβάσεις στον πολεοδομικό του ιστό και την οχύρωση.

Το 1901 δημοσιεύεται στην επίσημη εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας ο νόμος 332/ 1901 «Περί σχεδίου πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών» και ο νόμος 395/1901 «Περί του σχεδίου πόλεως Ηρακλείου».

Πρόκειται για τη θεσμοθέτηση του πρώτου ρυμοτομικού σχεδίου της πόλης²¹ και γίνεται πρώτη προσπάθεια ανασυγκρότησής της με τη θέσπιση μέτρων και την εκτέλεση σημαντικών έργων υποδομής, διότι ήταν αναγκαίο να μετατραπεί το Ηράκλειο σε μια σύγχρονη πόλη. Αυτό ήταν σίγουρα κάτι πολύ δύσκολο αφού η πόλη ήταν διαρθρωμένη με στενά δρομάκια, μικρές πλατείες, κτήρια διαφόρων οικοδομικών φάσεων.

Σύμφωνα με το νόμο, επιβάλλεται η εφαρμογή του ρυμοτομικού σχεδίου σε ορισμένες περιοχές της πόλης και συγκεκριμένα α) Στην αγορά Βεζίρ Τσαρσί από το

¹⁹ Θεοχάρης Δετοράκης, «Η πόλη κατά την Τουρκοκρατία», Επτά Ημέρες τόμος ΚΔ – Κρήτη

²⁰ Λένα Τζεδάκη – Αποστολάκη, «Ηράκλειο 1920 – 1940: Οι άνθρωποι και η πόλη», περιοδικό Ιδιοφωνο, τεύχ.11 (Δεκέμβριος 2005) Έκδοση: Μουσικός Σύλλογος Απόλλων

²¹ Το συγκεκριμένο σχέδιο είχε συνταχθεί από τον μηχανικό της Γεν. Διοικ. Κρήτης Πρωτοπαπαδάκη

λιμάνι ως το αντίθετο άκρο β) Στην κεντρική αγορά, (Μεϊντάνι) και γ) στην Πλατεία Πρίγκηπος Γεωργίου²².

Ένας ακόμα πολύ σημαντικός παράγοντας για την αλλαγή του Ηρακλείου είναι το αυτοκίνητο, αφού η χρήση του οδήγησε στη **κατεδάφιση τμημάτων των τειχών** στα σημεία που κατέληγαν κεντρικές αρτηρίες της πόλης κι απ' όπου μέχρι τότε περνούσαν μόνο άνθρωποι και κάρρα²³.

Τέσσερα χρόνια μετά από το πρώτο σχέδιο πόλης και συγκεκριμένα στις 28 Αυγούστου 1905 αποφασίζεται η **μετονομασία οδών και πλατειών**. Η επιτροπή²⁴ παρουσίασε τον κατάλογο από 160 μετονομασίες οδών και πρότεινε την κατασκευή πινακίδων στις οποίες οι ονομασίες των δρόμων αναγράφονται στα ελληνικά και στα γαλλικά.

✓ Το γνωστότερο παράδειγμα ίσως είναι η οδός Βεζίρ Τσαρσί που μετονομάζεται σε «Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου» για να τιμηθούν τα ανώνυμα θύματα των γεγονότων του 1898.

✓ Η Καινούργια Πόρτα παίρνει την ονομασία «Πύλη Κνωσού» και η οδός που ξεκινά από εκεί και φτάνει στον τόπο των ανασκαφών, «οδός Έβανς», προς τιμή του αρχαιολόγου²⁵.

ΙΙ. Έλευση προσφύγων – Πρόβλημα στέγασης

Οι κάτοικοι της πόλης του Ηρακλείου αυξάνονται: Έτσι, το 1920 είναι 24.976, το 1928 είναι 33.404 και το 1940 φτάνουν τους 39.550

Οι μουσουλμάνοι κάτοικοι αποχωρούν από την πόλη το 1924 και οι χριστιανοί πρόσφυγες που φτάνουν στην πόλη με την ανταλλαγή των πληθυσμών έχουν πολλές ανάγκες με βασικότερες τη στέγαση, τη διατροφή και την υγειονομική περίθαλψη. Τον Απρίλιο του 1923 αναφέρονται 10.982 άτομα, τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο φτάνουν τους 12.070.

²² Χρυσούλα Τζομπανάκη, *Χάνδακας - Η πόλη και τα τείχη*, Εταιρία Κρατικών Ιστορικών Μελετών 1996, Εκδοτική φροντίδα Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη

²³ Χρυσούλα Τζομπανάκη, «Χάνδακας – Η πόλη και τα μνημεία», Επτά Ημέρες τόμος ΚΔ – Κρήτη

²⁴ Η επιτροπή απαρτίζεται από τους: Ιωσήφ Χατζιδάκι, Στέφ. Ξανθουδίδη, Ι. Περγικάρη και το δημοτικό σύμβουλο Ι. Βιστάκη

²⁵ Ελευθερία Ζέη, Χώρος και φωτογραφία, Το Ηράκλειο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Κρητική Πολιτεία Συλλογή Μιχάλη Σιάλλα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

Το **πρόβλημα της στέγασης** λύνεται με κρατική και ιδιωτική πρωτοβουλία χρησιμοποιώντας τις κενές μουσουλμανικές οικίες, παραχωρώντας δημόσια κτήρια, σχολεία, τζαμιά, εκκλησίες, κενές θερινές κατοικίες, αποθήκες στο Μεγάλο Στρατώνι και με την ανοχή κατασκευής παραπηγμάτων.

Οι προσφυγικοί οικισμοί οικοδομούνται στη Ν. Αλικαρνασσό, στα Τρία Πεύκα, στον Κατσαμπά, στο Ατσαλένιο, στο Μηρούμη, στις Πατέλες, στα Καμίνια, στην Παλιά και στη Νέα Φορτέτσα. Επίσης πολλές προσφυγικές οικογένειες εγκαταστάθηκαν σε χωριά του νομού²⁶.

Για τη στήριξη της τοπικής οικονομίας γίνονται πολλά δημόσια έργα, όπως η κατασκευή νέου οδικού δικτύου στο βόρειο άξονα, η σκυρόστρωση επαρχιακών δρόμων, η επέκταση του λιμανιού, η ανέγερση των δημοτικών σφαγείων στη Ν. Αλικαρνασσό, η ύδρευση και η ηλεκτροδότηση της πόλης, η τριχοτόμηση των παλιών τουρκικών στρατώνων, η κατεδάφιση των μουσουλμανικών μινιάρδων στα τζαμιά, η ανέγερση του Νέου Μουσείου Ηρακλείου και του δημαρχείου. Επίσης τροποποιούνται και κατασκευάζονται ιδιωτικές οικίες²⁷.

- Το **1936** εγκρίνεται το **νέο σχέδιο πόλης**, που θεωρείται τόσο από τους ιδιώτες, όσο και από τις υπηρεσίες σαν το πρώτο σχέδιο πόλης του Ηρακλείου αφού το προηγούμενο είχε πια ξεχαστεί²⁸.

Το νέο αυτό σχέδιο περιλάμβανε όλο το εντός των τειχών τμήμα της πόλης καθώς και μικρά τμήματα εκτός των τειχών και η κυρίαρχη φιλοσοφία του ήταν η **αύξηση της χωρητικότητας της εντός των τειχών πόλης**. Στο σχέδιο αυτό γίνονται επεμβάσεις στον παλιό πολεοδομικό ιστό, ο οποίος αγνοείται τελείως, ενώ ο ανασχεδιασμός των οδών **εξαφανίζει το ιστορικό κέντρο της πόλης**. Το σχέδιο αγνοεί επίσης την ύπαρξη των **μνημείων** και δεν λαμβάνει καμία μέριμνα γι αυτά. Τέλος αδιαφορεί εντελώς για τα μνημεία των Νεότερων Χρόνων ²⁹.

²⁶ Κώστα και Νίκου Ανδριώτη, «Το τετραδιάκι της κερά – Γιασμίνας» στο *Έργα και ημέρες στην Κρήτη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, επιμέλεια Α.Χανιώτης

²⁷ Λένα Τζεδάκη – Αποστολάκη, «Ηράκλειο 1920 – 1940: Οι άνθρωποι και η πόλη», περιοδικό *Ιδιόφωνο*, τεύχ.11 (Δεκέμβριος 2005) Έκδοση: Μουσικός Σύλλογος Απόλλων

²⁸ Χρυσούλα Τζομπανάκη, *Χάνδακας - Η πόλη και τα τείχη*, Εταιρία Κρατικών Ιστορικών Μελετών 1996, Εκδοτική φροντίδα Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη

²⁹ Χρυσούλα Τζομπανάκη, «Η Αρχιτεκτονική στην Κρήτη κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα», περιοδικό *ΤΑΥ*, τεύχ.18-19

➤ Με το νόμο **3741/1929 «Περί οριζοντίου ιδιοκτησίας»** και την πλατιά διάδοση του μοντερνισμού, ύστερα από το 1930 συμπληρώθηκαν οι προϋποθέσεις για μια πρωτοφανή ανάπτυξη του νέου οικιστικού μοντέλου της **πολυκατοικίας**³⁰.

ΙΙΙ. Μεσοπόλεμος- μέσα του 20^{ου} αιώνα

Το Ηράκλειο κατά την μεσοπολεμική εποχή είναι μια πόλη λιμάνι, πολυπολιτισμική και κοσμοπολίτικη. Τη δόμηση χαρακτηρίζει ο κοινωνικός και εθνοτικός³¹ καταμερισμός. Η αστική τάξη αρχίζει να ακμάζει. Η οικονομία στηρίζεται στη σαπωνοποιία, στην αγροτική παραγωγή και στη βιομηχανία. Αργότερα με την έλευση των προσφύγων αλλά και τα σημαντικά δημοτικά έργα (η οικονομία) αναζωπυρώνεται. Οι κάτοικοι της πόλης ψυχαγωγούνται και διασκεδάζουν στο θέατρο, στα καφωδεία και – οι γυναίκες – στους συλλόγους δεσποινίδων, κάνουν τα μπάνια τους στην παραλία που βρίσκεται κάτω από το μέγαρο Φυτάκη, στα λουτρά του Πόρου, στις εκβολές του Γιόφυρου, στο Στόμιο. Οι εύπορες οικογένειες διαθέτουν εξοχικά στον κατάφυτο Μασταμπά³².

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι στεγαστικές ανάγκες του Ηρακλείου πολλαπλασιάζονται αφού οι βομβαρδισμοί έχουν καταστρέψει το 30% των οικοδομών. Κατά τη δεκαετία του '50 οι εξωτερικές οχυρώσεις των τειχών οικοπεδοποιούνται και γίνονται διάφορες επεμβάσεις στο σύνολο των τειχών. Επίσης οργανώνεται από ορισμένες ομάδες έντονη «αντιτειχική εκστρατεία» και μόνο στις αρχές της δεκαετίας του '70 η πόλη συμφιλιώνεται με τα ενετικά τείχη της.

ΙV. Ο δρόμος για το παρόν

Το Ηράκλειο, μέσα σε διάστημα ενός αιώνα που σημαδεύτηκε από επαναστάσεις, πολιτικές ανακατατάξεις, μετανάστευση και πολέμους, περνά μια φάση έντονων και

³⁰ Χρυσούλα Τζομπανάκη, *Χάνδακας - Η πόλη και τα τείχη*, Εταιρία Κρατικών Ιστορικών Μελετών 1996, Εκδοτική φροντίδα Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη

³¹ Την περίοδο αυτή στο Ηράκλειο κατοικούν, εκτός από τους Έλληνες, Ιταλοί, Αρμένιοι, Εβραίοι και Γάλλοι.

³² Λένα Τζεδάκη – Αποστολάκη, «Ηράκλειο 1920 – 1940: Οι άνθρωποι και η πόλη», περιοδικό *Ιδιόφωνο*, τεύχ.11 (Δεκέμβριος 2005) Έκδοση: Μουσικός Σύλλογος Απόλλων

σημαντικών μετασχηματισμών τόσο στη σύνθεση του πληθυσμού όσο και στην εξέλιξη της μορφής του. Καταφέρνει να πορευτεί μέσα από όλα αυτά και, από τη δεκαετία του '50 και μετά ακολουθεί πορεία παράλληλη με αυτή άλλων πόλεων του Ελλαδικού χώρου, εξελίσσεται όμως πάντα σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του και τις εκάστοτε συγκυρίες.(...)

Τελειώνοντας με την αναφορά στη μετάβαση της πόλης από το παρελθόν στη σημερινή της μορφή, παραθέτουμε την περιγραφή των πρώτων του εντυπώσεων από την πόλη και συγκεκριμένα από το κέντρο της, του αρχιτέκτονα Αριστομένη Προβελέγγιου, ο οποίος ανέλαβε να συντάξει το Ρυθμιστικό Σχέδιο της πόλης του Ηρακλείου εν έτει 1964 και όπου αναφέρει:

«Την συγκίνηση και γοητεία της άφιξης στο Ηράκλειο με το αεροπλάνο διαδέχεται άμεσα η εικόνα της πιο φοβερής πολεοδομικής αναρχίας.

Λανθασμένη δομή, σπατάλη και καταστροφή κάθε χώρου μέσα και έξω από τα τείχη, ευτελής οικιστική υφή, καταπάτηση και καταστροφή των ιστορικών χώρων, σύγχυση των λειτουργιών, κυκλοφοριακός υπερφόρτος των αρτηριών. Άμεσος κίνδυνος εξαφάνισης και των τελευταίων ιχνών ιστορικής δομής, βιολογικής οικιστικής ανάπτυξης και έργων τέχνης».³³

Το σχόλιό του εντοπίζει ήδη τα προβλήματα που αρχίζει να αντιμετωπίζει η πόλη και τώρα φαίνεται πιο σύγχρονος από ποτέ: *«Η πόλη που για εκατοντάδες χρόνια είχε κρατηθεί σε μια ανθρώπινη κλίμακα, πολύτιμη για την εποχή μας, εξαφανίζεται παραχωρώντας στη θέση της μια επαρχιακή πόλη χωρίς χαρακτήρα»³⁴.*

«Καθήκον της νέας πόλης είναι να σώσει αυτές τις γειτονιές (οι οποίες έχουν διατηρήσει τον παλιό τους χαρακτήρα και όπου υπάρχουν παραδοσιακά κτίρια) από την οικοπεδική αδηφαγία και να διατηρήσει με νομοθετικά μέτρα και οικονομική ενίσχυση την πνευματική αυτή κληρονομιά»³⁵,

³³ Προμελέτη Ρυθμιστικού Σχεδίου Ηρακλείου Αριστομένης Προβελέγγιου Αθήνα Αύγουστος 1966 σσ 11

³⁴ Προμελέτη Ρυθμιστικού Σχεδίου Ηρακλείου, όπως παραπάνω σσ. 103

³⁵ Προμελέτη Ρυθμιστικού Σχεδίου Ηρακλείου όπως παραπάνω σσ. 104

Τ Ο Π Α Ρ Ο Ν

«ΤΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΣΑΣ ΚΑΛΩΣΟΡΙΖΕΙ» αντικρίζει ο επισκέπτης καθώς μπαίνει στην πόλη, μια επιγραφή που κάνει εντύπωση.

Πού ακριβώς μας καλωσορίζει; Ο περισσότεροι πληροφορητές μου περιέγραφαν το Ηράκλειο ως μια «άσχημη», μια «άναρχη» πόλη.

Τι εικόνα αντικρίζει κάποιος που επισκέπτεται σήμερα το Ηράκλειο;

Πώς μορφοποιήθηκε η εξέλιξη της πόλης στη συνέχεια όσων αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο και πώς συνεχίζεται σήμερα η πορεία της; Και κυρίως: Πώς αντιλαμβάνονται οι ίδιοι οι κάτοικοι τη πόλη που κατοικούν; Πώς «εγγράφονται» στη συνείδησή τους τα τεκταινόμενα σε σχέση με την πόλη τους; Ποια είναι τα ζητήματα που απασχολούν τους πολίτες και τον Τύπο σε σχέση με το δημόσιο χώρο και τα μνημεία;

Ξεκινώντας τη διερεύνηση των παραπάνω πρέπει κατ' αρχήν να αναφέρουμε ότι σήμερα μιλάμε για μια πόλη με πληθυσμό 140.000 κατοίκων³⁶, που εκτός από μεγάλο λιμάνι με σημαντικό ρόλο στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου και διεθνές αεροδρόμιο, διαθέτει επίσης Πανεπιστήμιο, Ερευνητικό Κέντρο, κλπ.

Από την έρευνα που πραγματοποίησα στα πλαίσια αυτής εδώ της εργασίας, από τις συζητήσεις που έκανα με τους διάφορους πληροφορητές μου, την παρακολούθηση του τοπικού Τύπου και των διαφόρων συζητήσεων στο περιθώριο γεγονότων της πόλης, αλλά και από προσωπική μου εμπειρία, διαπιστώνω ότι τα βασικά θέματα που απασχολούν την πόλη περιστρέφονται γύρω από τα εξής:

1. Ζητήματα της εντός των ενετικών τειχών περιοχής και αυτής που βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με αυτά, (Παλιά πόλη) και ειδικότερα :

- Διανοίξεις οδών, κατεδαφίσεις, πεζοδρομήσεις, έργα αναπλάσεων, χρήσεις,
- Διαχείριση τειχών και του περιβάλλοντα χώρου τους,
- Διαμόρφωση πλατειών και λοιπών κοινόχρηστων χώρων.

³⁶ Σύμφωνα με την απογραφή της Ε.Σ.Υ.Ε. ΤΟΥ 1991.

2. Τις νέες επεκτάσεις της πόλης:

- Νέες πολεοδομικές ενότητες και τοπικοί οδικοί άξονες.
- Διαμόρφωση θαλάσσιου μετώπου της πόλης.
- Ανατολικό πολεοδομικό Κέντρο.

3. Τις υποδομές και τη ποιότητα ζωής.

- Το κυκλοφοριακό πρόβλημα και οι χώροι στάθμευσης.
- Το πράσινο.
- Η καθαριότητα της πόλης και η διαχείριση των απορριμμάτων.
- Η ύδρευση

Και γίνεται φανερό από την καταγραφή αυτή ότι πρόκειται για θέματα που άπτονται, κατά κύριο λόγο, της έννοιας του **δημόσιου χώρου** της πόλης.

Επίσης και στις τρεις αυτές βασικές ενότητες θεμάτων είναι χαρακτηριστικό ότι άλλοτε σε μέγιστο κι άλλοτε σε μικρότερο βαθμό αναδύονται, σχεδόν πάντα, θέματα που αφορούν την έννοια του **μνημείου**.

Μέσα από αυτές τις έννοιες και τις νοηματοδοτήσεις τους επιχειρήσα να ερμηνεύσω αυτά που συμβαίνουν στη πόλη μου, να παραθέσω τις αντίθετες απόψεις και να απαντήσω στα ερωτήματα που τέθηκαν από την αρχή.

Επέλεξα να ασχοληθώ με την 1^η ενότητα θεμάτων όχι μόνο διότι ο χώρος της παλιάς πόλης μου είναι περισσότερο οικείος, αλλά και διότι εκεί φαίνεται να σχηματοποιούνται αυτές οι νοηματοδοτήσεις που στη συνέχεια διαχέονται και στις υπόλοιπες ενότητες των θεμάτων που αναφέρθηκαν.

Παλιά πόλη ...

I. Οι κάτοικοι και η πόλη:

Στη συνέχεια της εξέλιξης του Ηρακλείου που παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, κατά τη δεκαετία του '60 και στις αρχές της δεκαετίας του '70 η μορφή της πόλης αρχίζει να μετασχηματίζεται: Οι λόγοι οφείλονται στη σταδιακή αύξηση του πληθυσμού της με συνέπεια την οικοδόμηση πολυκατοικιών που αντικατέστησαν παλαιότερα κτίσματα, στις περιοχές του κέντρου, μέσα στον υφιστάμενο πολεοδομικό ιστό και σε εφαρμογή του σχεδίου πόλης του '36, μετά από

εκτεταμένες κατεδαφίσεις που εξαφάνισαν ολόκληρες συνοικίες. Ταυτόχρονα η σύνθεση του πληθυσμού της έχει ήδη αρχίσει να αλλάζει.

Ακολουθεί περίοδος ταχείας οικονομικής ανάπτυξης (αρχή έντονης τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής) και, μετά τη δικτατορία, προσέλκυση μεγάλου αριθμού κατοίκων της υπαίθρου που προερχόταν από τις νότιες και δυτικές επαρχιακές περιοχές του Νομού. Οι επιτακτικές ανάγκες στέγασης που δημιουργήθηκαν έτσι, αλλά και η ανυπαρξία σχεδίου για την επέκταση της πόλης έθεσαν τις βάσεις για το σοβαρό ζήτημα της αυθαίρετης δόμησης στις νέες αυτές περιοχές κατοικίας, στις νότιες και δυτικές παρυφές της πόλης.

Για περίπου μία εικοσαετία η εξέλιξη της πόλης συνεχίστηκε με τον ίδιο τρόπο, με αλλαγές στον πολεοδομικό ιστό της παλιάς πόλης που διατηρούσε τη δαιδαλώδη διάταξη και άλλαζε κυρίως κατά τη διάσταση του ύψους των νέων κτιρίων και την αυθαίρετη δόμηση να αντιμετωπίζεται κατά καιρούς με διάφορες διαδικασίες νομιμοποιήσεων(περίοδοι εκλογών).

Στο μεταξύ μια νέα πραγματικότητα έρχεται να προσθέσει νέα δεδομένα στη φυλετική σύνθεση των κατοίκων της πόλης: Οι οικονομικοί μετανάστες, έρχονται αναζητώντας δουλειά και εγκατάσταση στη πόλη. Ασχολούνται αρχικά σε εργασίες που απαιτούσε η αγροτική περιφέρεια του Ηρακλείου εξ αιτίας της ελάττωσης ντόπιου εργατικού δυναμικού και, σύντομα αρχίζουν να απασχολούνται στο χώρο της έντονης οικοδομικής δραστηριότητας της πόλης ως ανειδίκευτοι, σε διάφορες άλλες βοηθητικές εργασίες και τέλος στον τομέα του Τουρισμού.

Στη νέα αυτή στεγαστική ανάγκη που προκύπτει έρχονται να δώσουν λύσεις τα αυθαίρετα κτίσματα στη περίμετρο της πόλης, τα υπόγεια πολυκατοικιών αλλά – περισσότερο - τα **παλαιά κτίσματα** σε τμήματα της παλιάς πόλης.

II. Οι κάτοικοι, ο δημόσιος χώρος, τα μνημεία:

Η έννοια του δημόσιου χώρου τη περίοδο αυτή (δεκαετία '60-70) γίνεται αντιληπτή στη κλίμακα της γειτονιάς, στους στενούς δρόμους και τις αυλές των σπιτιών, στα αυτοσχέδια γήπεδα, στα άκτιστα ακόμη οικόπεδα λίγο έξω από τα τείχη. Δημόσιοι χώροι της πόλης την περίοδο αυτή επίσης θεωρούνται η πλατείες

Νικηφόρου Φωκά (Μεϊντάνι), Ελευθερίου Βενιζέλου (Λιοντάρια), πλατεία Ελευθερίας (Τρεις Καμάρες), καθώς και συγκεκριμένοι δρόμοι που συνδεόταν είτε με τη λειτουργία του εμπορίου (Καλοκαιρινού, Δικαιοσύνης, 1866 - υπαίθρια αγορά τροφίμων, κ.λ.π.), ή με άλλα σημεία, παλαιότερα (Βαλιδέ Τζαμί, Αραστάς,...) ή και νεότερα που εγγράφονταν σιγά- σιγά στη «συνείδηση» της πόλης («Καινούργιος δρόμος», Όαση, Πάρκο).

Χώροι συνάντησης και ψυχαγωγίας, σημεία αναφοράς, («Ρολόι», «Ντορέ» – κινηματοθέατρο και αποκριάτικοι χοροί, Ξενία – εκδηλώσεις –εφηβικοί χοροί, «Αστόρια», Αγ. Μάρκος για μουσικές εκδηλώσεις και εκθέσεις ζωγραφικής, «Ρολόι» - τόπος συνάντησης νεανικής παρέας, ζαχαροπλαστεία – όπου οι μαθητές συνήθιζαν να συχνάζουν ανάλογα με το σχολείο όπου φοιτούσαν (Λύκειον «ο Κοραής»,Καπετανάκειο, «Θηλέων»...). Για τους παλιότερους εστιατόριο Ρεγγινάκη, για τις οικογένειες Λιμενικό Περίπτερο και βόλτα στο Μπεντενάκι.

«Στο ίδιο χρονικό σύμπαν υπήρξαν πολλά Ηράκλεια – ανάλογα με τους κύκλους που τριγύρναγε καθένας, η καθημέριά μας, ανάλογα με το τι τον ενδιέφερε και τι τον παρακινούσε. Αρκετές συνομήλικές μου μπορεί να μην αναγνωρίσουν στη δική μου πόλη το δικό τους Ηράκλειο και αντίστροφα.»³⁷

Και την ίδια στιγμή που κάποια μνημεία εντάσσονταν ήδη με φυσικότητα στη καθημερινή ζωή της πόλης, εκεί λίγο πριν, λίγο μετά το '80, τα τείχη και τα υπόλοιπα μνημεία της αρχίζουν πάλι να γίνονται αντικείμενα συζήτησης. Αφορμή ένα μουσικό φεστιβάλ, ο «Μουσικός Αύγουστος» που άρχισε να διοργανώνεται σε ετήσια βάση με ευθύνη του Μάνου Χατζηδάκη, για τη διεξαγωγή του οποίου χρησιμοποιήθηκαν

³⁷ Νάντια Βαλαβάνη. Ιδιόφωνο **τεύχος 4**

χώροι στο ενετικό κάστρο «Κούλες», στον Άγιο Μάρκο αλλά περισσότερο, οι άγνωστοι μέχρι τότε χώροι των τειχών, όπου, σε μια εσοχή κρυμμένη ολόκληρους αιώνες στο εσωτερικό του προμαχώνα VITURI, «αναστήθηκε» ένα γοητευτικό μικρό υπαίθριο θέατρο.

Η όλη κίνηση αγκαλιάστηκε με θέρμη από μια μερίδα των κατοίκων της πόλης και, ως μουσικό γεγονός, απέκτησε πανελλήνια ακτινοβολία. Αρχίζουν σχεδιασμοί για δημιουργία χώρου μουσικών εκδηλώσεων (φιλοξενία της Μουσικής Ακαδημίας Κρήτης) σε χώρο μέσα στα Ενετικά Νεώρια. Ήταν η εποχή που 70 χλμ. δυτικότερα, στη πόλη του Ρεθύμνου, είχε ήδη ξεκινήσει το πρόγραμμα ανάπλασης της παλιάς πόλης του. Ήταν η εποχή που το δημαρχείο του Ηρακλείου ετοιμαζόταν να μετεγκατασταθεί στην ανακατασκευασμένη Ενετική Loggia, στο κέντρο της πόλης. Μέσα σε αυτό το κλίμα συνειδητοποιείται η παντελής έλλειψη χώρων πολιτισμού και αποφασίζεται να ξεκινήσουν οι διαδικασίες για την κατασκευή Πολιτιστικού Κέντρου.

Υπάρχει όμως και μία άλλη μερίδα των κατοίκων που δεν την ενδιαφέρουν τέτοια γεγονότα: Οι υποδομές της πόλης, χαρακτηρίζονται ως παλαιωμένες ή πρόχειρες, το εντεινόμενο κυκλοφοριακό πρόβλημα, το διαιωνιζόμενο θέμα της ύδρευσης, την ανυπαρξία σχεδίων επέκτασης μιας ήδη «ασφικτιούσας» πόλης, αφού οι περιοχές κατοικίας μέσα στον πολεοδομικό ιστό θεωρούνταν ήδη υποβαθμισμένες ή κορεσμένες, ξεκινά ο αντίλογος. Ένας αντίλογος στην επί 4 τετραετίες δημοτική αρχή που περιστρεφόταν κυρίως γύρω από την ανυπαρξία «έργων». Παρά τις εναλλαγές προσώπων στο χώρο του Δήμου, στην πόλη δεν γίνεται ορατή κάποια σημαντική αλλαγή στον τομέα των έργων, προωθούνται όμως μελέτες επεκτάσεων στο σχέδιο πόλης στο πλαίσιο γενικότερων (κρατικών) ρυθμίσεων.

- Το 1982 δημοσιεύεται το Προεδρικό Διάταγμα με το οποίο χαρακτηρίζεται παραδοσιακό ένα μικρό τμήμα του κέντρου της πόλης καθώς και ορισμένα διατηρητέα κτίρια αι όψεις κτιρίων που βρίσκονται στην οδό Μαρτύρων 25^{ος} Αυγούστου. Σύμφωνα με το άρθρο 2 προστατεύονται συγκεκριμένα μνημεία όπως η Λότζια, η Βασιλική του Αγίου Μάρκου, η κρήνη Μοροζίνη. Επιβάλλεται η αποκατάσταση, απαγορεύεται η «αλλοίωση» και επιβάλλονται συγκεκριμένοι όροι δόμησης.
- Στις αρχές της δεκαετίας του '90 πραγματοποιείται η πρώτη **πεζοδρόμηση**. (οδός Δαιδάλου), ο χάρτης των εμπορικών δρόμων, και των συνακόλουθων

αξιών τους, αλλάζει ταχύτατα και οι κάτοικοι βιώνουν την άνετη διέλευσή τους μέσω αυτής για να καταλήξουν στη πλατεία «Λιονταριών».

- Αμέσως μετά ένα άλλο έργο, η **διαμόρφωση της πλατείας Ελευθερίας** γίνεται αντικείμενο συζητήσεων και –αρνητικής– κριτικής από την κοινή γνώμη που «αιφνιδιάζεται» από μια «νεωτερική (σύγχρονη) και α – τοπική»³⁸ αισθητική που το έργο αυτό προσπάθησε να εισάγει στο παραδοσιακό κέντρο της.

Η σημερινή πλατεία Ελευθερίας

Τα παραπάνω γεγονότα αλλά και διάφορες ακόμη μικροεπεμβάσεις, σε συνδυασμό με τη γενικότερη εξέλιξη της πόλης αλλά και τις νέες αντιλήψεις για τα ιστορικά κέντρα των πόλεων, «ωρίμασαν», την άποψη ότι η πόλη χρειάζεται ένα γενικότερο κανονιστικό πλαίσιο που θα ρυθμίζει τα σχετικά θέματα.

- Το 1996 ιδρύεται το **Γραφείο Παλιάς Πόλης** του Ηρακλείου με προτεραιότητα, τη σύνταξη μελέτης ανάπλασης της εντός των τειχών πόλης. Στελεχώνεται από μηχανικούς διαφόρων ειδικοτήτων (αρχιτέκτονα, πολεοδόμο, τοπογράφο και αρχαιολόγο).

Μελέτη προστασίας και ανάδειξης

Το 1998 ανατέθηκε η «Μελέτη προστασίας και ανάδειξης της παλιάς πόλης Ηρακλείου», και επιβλήθηκε αναστολή έκδοσης οικοδομικών αδειών στα όρια της παλιάς πόλης.

³⁸ Σύμφωνα με αρχιτέκτονα πληροφορητή μου.

Το πρόγραμμα Προστασίας Ανάπλασης (Προστασίας και Ανάδειξης) της Παλιάς Πόλης, σύμφωνα με το σχετικό άρθρο του Ν. 2508/97 (άρθρο 10), «συστηματοποιεί σε συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα το σύνολο των κατευθύνσεων, μέτρων παρεμβάσεων και διαδικασιών, τις προτεραιότητες, την κατανομή και εξεύρεση πόρων, τον προϋπολογισμό επιμέρους έργων και δαπανών ανά εμπλεκόμενο στο πρόγραμμα φορέα και κάθε άλλη σχετική με την υλοποίηση της ανάπλασης πρόβλεψη»³⁹.

Στο «ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ» των προδιαγραφών οι μελετητές προσδιορίζουν αρχικά ότι η παλιά πόλη του Ηρακλείου (που είναι σήμερα το κέντρο της πόλης με πληθυσμό 135.000 κατοίκους), αποτελεί ένα **ιστορικό κέντρο**, ότι πρόκειται δηλαδή για ένα αστικό χώρο που ορίζεται από τα ενετικά τείχη «τα οποία προσδιορίζουν κατ'αρχή και κατά κύριο λόγο την ιστορικότητα του χώρου...Παράλληλα με τα τείχη ο πολεοδομικός ιστός της εντός των τειχών πόλης, τουλάχιστον όσον αφορά τις χαράξεις, προσδιορίζει την ιστορική δομή και ανάπτυξη της πόλης»⁴⁰. Θεωρούν σημαντική την ύπαρξη μεγάλου αριθμού κτισμάτων και αρχιτεκτονικών στοιχείων που προσδιορίζουν τις διάφορες εποχές στην ιστορία της πόλης.

Κατά τη γνώμη τους, αποτελεί επιτακτική ανάγκη η αντιμετώπιση των σημερινών προβλημάτων, τα οποία είναι τα παρακάτω:

- Η αλλοίωση του παραδοσιακού ιστού της
- Η συνεχιζόμενη καταστροφή και η ερείπωση αξιόλογων παραδοσιακών συνόλων ή κτιρίων
- Η κυκλοφοριακή συμφόρηση καθώς και η μεγάλη έλλειψη χώρων στάθμευσης
- Η γενικότερη συμφόρηση κεντρικών δραστηριοτήτων και χρήσεων
- Η μεγάλη έλλειψη κοινόχρηστων χώρων
- Οι σχετικά υψηλές κτιριακές πυκνότητες
- Η ύπαρξη και λειτουργία εγκαταστάσεων που οχλούν και η υποβάθμιση της αισθητικής και της εν γένει ποιότητας του δομημένου και του δημόσιου κοινόχρηστου χώρου.

Στο πλαίσιο των παραπάνω και με **στόχο την προστασία και την ανάδειξη της ιστορικότητας του χώρου**, συντάσσεται η μελέτη Ανάπλασης. Για τους

³⁹ Πρόγραμμα Ανάπλασης (Προστασίας και Ανάδειξης) Παλιάς Πόλης Ηρακλείου (τελικό) σσ.1

⁴⁰ Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Ανάπλασης.

σκοπούς της προτείνεται ένα **στρατηγικό σχέδιο** που σηματοδοτείται από τις ακόλουθες κύριες κατευθύνσεις:

1. Ανάδειξη της Παλιάς Πόλης σε εστία καλλιέργειας των γραμμάτων, του πολιτισμού, της ελεύθερης σκέψης και σε τόπο διεθνούς συνεργασίας.
2. Προστασία και ανάδειξη των κύριων ιστορικών, λειτουργικών, κοινωνικών, πολεοδομικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών της.
3. Διατήρηση της χρήσης της κατοικίας, της γειτονιάς και ποιοτική αναβάθμιση των εξυπηρετήσεών της.
4. Απόδοση της παλιάς πόλης στον πεζό, στον κάτοικο, στον χρήστη, στον επισκέπτη (...).
5. Περιβαλλοντική ανασυγκρότηση της Παλιάς Πόλης.
6. Απομάκρυνση από την εντός των τειχών περιοχή των οχλουσών και ανεπιθύμητων χρήσεων και αποσυμφόρησή της (...)
7. Ανάδειξη και ποιοτική αναβάθμιση του τουριστικού, εμπορικού, επιχειρησιακού και κοινωνικού της ρόλου.

Το 2002 το Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. με την Υ.Α. 451/2002/Δ-89 ενέκρινε την Α' φάση της μελέτης που αφορούσε στην προκαταρκτική πρόταση ανάπλασης.

Νωρίτερα, το 1992, με πρωτοβουλία του ΤΕΕ Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, ανατέθηκε μια μελέτη με τίτλο: «Τα ενδιαφέροντα κτίρια των τελευταίων 100 χρόνων». Η ερευνητική ομάδα αποτελείτο από υπαλλήλους και την προϊσταμένη του γραφείου Νεωτέρων Μνημείων και τότε έγινε - για πρώτη φορά- μια μελέτη εντοπισμού και αποτύπωσης κτισμάτων εντός του παλιού ιστού, που ήταν αντιπροσωπευτικά δείγματα διαφόρων χρονολογικών περιόδων, μεμονωμένα κτίσματα ή σύνολα. Αργότερα, το 2000, η μελέτη δημοσιεύεται στον τόμο «το Ηράκλειο εντός των τειχών».

Η παραπάνω καταγραφή και το γεγονός ότι η μελέτη Παλιάς Πόλης συμπίπτει στην άποψη για διάκριση των κτισμάτων σε κατηγορίες :

1. Βενετσιάνικα κτίσματα
2. Οθωμανική Αρχιτεκτονική (πριν το 1898),
3. Νεοοθωμανικά κτίσματα (Οθωμανικά Νεοκλασικά),
4. Λαϊκά ανώνυμα κτίσματα,
5. Νεοκλασικά κτίσματα,
6. Εκλεκτικιστικά κτίσματα,

7. Νεότερα και

8. Σύγχρονα κτίρια,

έφερε στην επιφάνεια ένα θέμα που έμελλε να απασχολεί τη πόλη μέχρι και σήμερα σε επίπεδο ηγεμονικών λόγων. Έφερε δηλαδή την έννοια του «**μνημείου**» και της προστασίας του. Κι επειδή στο πλαίσιο αυτής της προστασίας κρίθηκε από τους μελετητές απαραίτητο να αντιμετωπιστεί το θέμα του παλιού πολεοδομικού ιστού σε βάση που ακύρωνε στην πράξη το σχέδιο πόλης του '36,(όπως τροποποιήθηκε το1958), καθώς επίσης να επιβάλλει περιορισμούς στη νέα δόμηση (συντελεστές δόμησης, ύψη κ.λ.π.), η μελέτη αυτή πέρασε - και εξακολουθεί ως σήμερα να περνά – από συνεχείς «περιπέτειες» και αναθεωρήσεις για να φτάσει, ακόμα και σήμερα να μην είναι σχεδόν τίποτα θεσμοθετημένο.

Και είναι πολύ ενδιαφέρον, υπό το «πρίσμα» της Κοινωνικής Ανθρωπ Ανθρωπολογίας γιατί, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, μέσα από τα γεγονότα αυτά αναδύονται θέματα **δημόσιου χώρου** και **εμπορευματοποίησης** του, θέματα **ιστορικής μνήμης**, «**ταυτότητας**», **διάκρισης** και «**αυθεντικότητας**».

Συνέχεια της πορείας της μελέτης:

➤ Η έγκριση της Β' φάσης της μελέτης προκάλεσε την αντίδραση της νέας Δημοτικής Αρχής, οποία ζήτησε πίστωση χρόνου για να πάρει πρωτοβουλίες αν και είχε προγραμματικά εξαγγείλει την προώθηση και ολοκλήρωση των μελετών.

➤ Τον Αύγουστο του 2003 αίρεται η αναστολή έκδοσης οικοδομικών αδειών, μετά από απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, λόγω του μεγάλου χρονικού διαστήματος (αναστολής).

➤ Τον Σεπτέμβριο του 2003 το Δημοτικό Συμβούλιο ψήφισε νέους όρους δόμησης για την Παλιά Πόλη – που μέχρι και σήμερα δεν έχουν θεσμοθετηθεί - και διαχώρισε το θέμα από την έγκριση της ρυμοτομικής μελέτης, (η οποία υποβλήθηκε από τους μελετητές, το αμέσως επόμενο διάστημα).

Στο επόμενο διάστημα η Δημοτική Αρχή γνωστοποίησε τις προθέσεις της να προβεί μονομερώς σε **διαφοροποίηση των βασικών κατευθύνσεων**, της φιλοσοφίας και του χαρακτήρα της Μελέτης Ανάπλασης της Παλιάς Πόλης, με δηλώσεις στον τοπικό τύπο για «επανεξέταση και αναθεώρηση του καταλόγου των προτεινομένων για διατήρηση κτιρίων αλλά και του ρυμοτομικού σχεδίου του ιστορικού κέντρου, το οποίο οι μελετητές πρέπει να προσεγγίσουν σε άλλη βάση».

Ακολούθησε μια "**εκστρατεία κατεδαφίσεων**" με προφανή σκοπό την εκ των πραγμάτων εφαρμογή του ρυμοτομικού σχεδίου του '36 σε τμήματα της Παλιάς Πόλης, σύμφωνα με τη δημοσιοποιημένη δήλωση του Δημάρχου:

"όλα τα ρυμοτομούμενα θα αρχίσουν να κατεδαφίζονται με διαδικασίες express".

Τα συγκεκριμένα κτίρια χαρακτηρίζονται "επικινδύνως ετοιμόρροπα" (κάνοντας χρήση του Β.Δ. του 1929 "περί επικινδύνων οικοδομών"), άρα άμεσα κατεδαφιστέα.

➤ Τέλος του 2005 παραλαμβάνεται από τον Δήμο η Γ' φάση της Πολεοδομικής Ανάπλασης –Τροποποίησης Ρυμοτομικού Σχεδίου Αγίας Τριάδας⁴¹, αναρτάται, ακολουθεί η διαδικασία των ενστάσεων και εγκρίνεται τελικά από το Δημοτικό Συμβούλιο το 2006.

Για το υπόλοιπο τμήμα της εντός τειχών πόλης του Ηρακλείου οι διαδικασίες είναι ακόμη πολύ πίσω. Πριν από ένα εξάμηνο περίπου, γνωστοποιήθηκε ότι η μελέτη βρίσκεται στο στάδιο των τελικών συνεννοήσεων και ότι μέχρι το τέλος του χρόνου η πρόταση θα παρουσιαστεί.

Ο **Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Νομού Ηρακλείου**,(Σ.Α.Ν.Η.) εκφράζει ξεκάθαρα την αντίρρησή του στην πορεία των μελετών. Η βασική τους ένσταση είναι πως δεν γίνεται καμία ενημέρωση από τη δημοτική αρχή σχετικά με τις μελέτες που πρόκειται να γίνουν στην Παλιά Πόλη.

Οι επιστολές τους προς τους διάφορους φορείς και τα δελτία τύπου για τις τελευταίες εξελίξεις για την παλιά πόλη ξεκινούν το 2004, μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες, περίπου το μήνα Σεπτέμβρη, όταν δημοσιοποιήθηκε πως η Δημοτική Αρχή αλλάζει το χαρακτήρα της «μελέτης προστασίας και ανάδειξης της Παλιάς Πόλης Ηρακλείου». Υποστηρίζουν πως είναι η **«σημαντικότερη σύγχρονη παρέμβαση στον αστικό χώρο του Ηρακλείου»**. Σύμφωνα με την άποψή τους, η μελέτη αυτή ήταν η αφετηρία για την πραγματοποίηση του **οραματισμού**: την ποιοτική αναβάθμιση και ανάπτυξη, την ανάδειξη, την προστασία, την ανάπλαση της πόλης. Υποστηρίζουν πως οι επιλογές της Δημοτικής Αρχής θα έχουν ως αποτέλεσμα την «απόλυτη υποβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής των κατοίκων του Ηρακλείου και ουσιαστικά ακυρώνουν την ιστορική και πολιτιστική συνέχεια της Παλιάς Πόλης και φυσικά το μέλλον της σύγχρονης».

⁴¹ Θα αναφερθώ στη συνέχεια στη συγκεκριμένη περιοχή της Παλιάς Πόλης, η οποία βρίσκεται βορειοανατολικά, στην οποία γίνεται μια πιλοτική εφαρμογή ενός προγράμματος με Ευρωπαϊκή χρηματοδότηση (Urban II) .

Επιλέγουν να εκφράσουν την άποψή τους και την αντίθεσή τους με επανειλημμένα διαβήματα προς τα υπουργεία ΥΠΕΧΩΔΕ και Πολιτισμού, με διοργάνωση συγκεντρώσεων και συνεχή δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο. Αντιμετωπίζουν τη συγκεκριμένη διαδικασία ως αγώνα για να αποτρέψουν «καταστροφές μη αναστρέψιμες».

Καταγγέλλουν τη συνεργασία της Δημοτικής Αρχής με το μελετητικό γραφείο γιατί επέστρεφε και ξανά-επέστρεφε στον μελετητή το ρυμοτομικό σχέδιο, έτσι ώστε να γίνει πιο «ανώδυνο» και να προσεγγίσει κατά το δυνατόν περισσότερο το υπό αναθεώρηση σχέδιο του 1936. Ουσιαστικά τον «παρεμπόδιζε» να προχωρήσει και να παραδώσει την πρότασή του, επιδιώκοντας να προκαλέσει τη διαμόρφωσή της σύμφωνα με τις απόψεις και θέσεις της. (όπως και δημόσια δηλώθηκε σε συγκέντρωση του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων).

Ο πληροφορητής μου που εργάζεται στη **σχετική Υπηρεσία του Δήμου**, αναφέρει πως λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα του Ηρακλείου, αμφισβητεί αν τελικά, μετά δηλαδή την εφαρμογή της μελέτης, η πόλη θα δείχνει μια εικόνα συνοχής και συνύπαρξης δηλαδή ένα ενιαίο σύνολο, μιας και οι παρεμβάσεις, τις περισσότερες φορές κάθε άλλο παρά αυτό είχαν ως αποτέλεσμα. Ίσως σε κάποιες μεμονωμένες γειτονιές όπως η Πεδιάδος, η Βίγλα, η Ανάληψη να είναι ορατά στοιχεία συνοχής⁴².

Χαρακτηρίζει την Πρόταση Ανάπλασης ένα **εργαλείο** που μας επιτρέπει να βάζουμε προτεραιότητες, θέτει τους στόχους της ανάπλασης, χοντρικά τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν και ακροθιγώς εκθέτει τις δυνατότητες χρηματοδότησης. Η Προκαταρκτική Πρόταση Ανάπλασης εγκρίνεται εδώ και πολλά χρόνια αλλά **σε επίπεδο θεσμικού πλαισίου δεν έχει εγκριθεί**, όπως και σε καμία άλλη φάση δεν έχει προκύψει επίσημη έγκριση. Το επόμενο βήμα είναι να εγκριθεί το Πρόγραμμα Ανάπλασης με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου που ορίζει σ ένα συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα τις δράσεις που πρέπει να γίνουν για να επιτευχθούν οι στόχοι της μελέτης. Το πρόγραμμα δεν είναι κάτι στατικό, μπορεί να αλλάζει ανάλογα με τις δυνατότητες χρηματοδότησης και την κατάσταση που διαμορφώνεται κάθε φορά από μια παρέμβαση. Τώρα ισχύουν και η Προκαταρκτική Πρόταση Ανάπλασης και το Πρόγραμμα Ανάπλασης και οι δράσεις που γίνονται μέσα στην παλιά πόλη πρέπει να είναι συμβατές και με τα δύο. Επίσης συνεχίζεται η πολεοδομική μελέτη της παλιάς

⁴² Οι αρχιτέκτονες δίνουν στην έννοια της συνοχής τη σημασία ενός αρμονικού και καλά «δεμένου» συνόλου, του οποίου τα μέρη δεν είναι απαραίτητα όμοια αλλά συντίθενται αρμονικά.

πόλης η οποία περιλαμβάνει αναθεώρηση του πολεοδομικού σχεδίου κάτι το οποίο **δεν ήταν απαραίτητο** σύμφωνα με τον πληροφορητή μου.

Σε επόμενη φάση αυτή η μελέτη αξιολογεί κάποια σύνολα, γειτονιές και κάποιες περιοχές στην Παλιά Πόλη όπου πρέπει να γίνουν **ολοκληρωμένες παρεμβάσεις**. Εκτός δηλαδή από τα μέτρα που θα ληφθούν για την αναβάθμιση του δημόσιου χώρου (ο οποίος περιλαμβάνει τον κοινόχρηστο χώρο και τις όψεις των κτιρίων) θα ληφθούν μέτρα και για την αναβάθμιση της απασχόλησης των κατοίκων, του εργατικού δυναμικού, της οικονομίας και του πληθυσμού με χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Παρατηρώ, τη διαφορετική νοηματοδότηση στις δύο αυτές απόψεις: Για τον Σ.Α.Ν.Η., το ίδιο το γεγονός της ύπαρξης της μελέτης αποτελεί «αφετηρία για την πραγματοποίηση του οραματισμού...», τη «σημαντικότερη σύγχρονη παρέμβαση στον αστικό χώρο της πόλης». Για την Υπηρεσία του Δήμου ένα «εργαλείο» που επιτρέπει ευελιξία στις επεμβάσεις, αλλά έχει αμφίβολη αποτελεσματικότητα, ο ίδιος δε (ο υπάλληλος) θέτει τον εαυτό του εκτός «διπόλου».

Ο χώρος της Παλιάς Πόλης αποτελεί πεδίο εγγραφής πολιτισμικών και κοινωνικών παραμέτρων. Επίσης, όπως προανέφερα, η Παλιά Πόλη, αποτελεί ιστορικό κέντρο, του οποίου προανέφερα τη βιογραφία. Ισχύει και εδώ το δίπολο: Παλιά Πόλη: βρώμικη, ανθυγιεινή ≠ Νέα/ Καινούργια Πόλη⁴³. Ποια είναι όμως η Πολιτισμική Βιογραφία της;

Σύμφωνα με την Κοινωνική ζωή πραγμάτων⁴⁴: «Τα αγαθά που κυκλοφορούν στην αγορά δεν έχουν διαχρονική αξία αλλά διαφορετικό ρόλο και χρόνο ζωής μέσα στην αγορά και αναλόγως με αυτά μπαίνουν και βγαίνουν από την αγορά»

Ο γενικός κανόνας που ισχύει όσον αφορά την κυκλοφορία των εμπορευμάτων: Η οικονομική συναλλαγή δημιουργεί αξία, η τελευταία ενσωματώνεται στα αγαθά που ανταλλάσσονται. Η σύνδεση μεταξύ σε αυτές τις δύο έννοιες είναι οι πολιτικές. Τα εμπορεύματα όπως και τα άτομα έχουν κοινωνικές ζωές. Το ίδιο το πλαίσιο αποδίδει

⁴³ Herzfeld, M. 1991 ό. π.

⁴⁴ Appadurai, A. (1986) *The Social Life of Things*, Cambridge: Cambridge University Press

σημασίες⁴⁵. Με τον ίδιο τρόπο και τα γεγονότα, τα πρόσωπα, τα αντικείμενα περνούν από μια κατάσταση οικειότητας σε μια κατάσταση ιστορίας, μπαίνουν, δηλαδή σε ένα νέο αντιληπτικό πλαίσιο. Περνούν από μια φάση αποξένωσης ως προς το οικείο, σε μια φάση επανοικείωσης, αλλά σε νέο πλαίσιο και με νέες σημασίες και νοήματα⁴⁶.

Για να αντιληφθούμε τη χρήση των εμπορευμάτων ως σύστημα επικοινωνίας των δυναμικών σχέσεων απαιτείται να φωτίσουμε την ταυτότητα των παραληπτών του μηνύματος, δηλαδή πώς η χρήση μεταβίβασης των εμπορευμάτων και πως δυναμικές σχέσεις κατασκευάζονται ανάμεσα στους αποστολείς και τους παραλήπτες του μηνύματος⁴⁷.

Η Δέλτσου⁴⁸ περιγράφει τη διαδικασία μετατροπής των παλιών σπιτιών σε αγαθά, τα οποία οι κάτοικοι εγκαταλείπουν για καινούργια από τη δεκαετία του '60 και μετά, μια διαδικασία που φτάνει στο απόγειό της στα τέλη του '70, αρχές του '80. Οι κάτοικοι εγκατέλειπαν τα παλιά τους σπίτια γιατί επιθυμούσαν να ζουν σε αστικοποιημένο περιβάλλον σε καλύτερες συνθήκες ζωής. Τα παλιά σπίτια από τη στιγμή που εγκαταλείπονται από τους ιδιοκτήτες/ ενοίκους τους παύουν να έχουν ανταλλακτική- εμπορευματική αξία την οποία αξία επανακτούν όταν αγοράζονται εκ νέου ή συντηρούνται.

Η ανακήρυξη ενός τόπου ως **ιστορικού** συμπληρώνει το ήδη υπάρχον σύστημα εμπορευμάτων και συγκεκριμενοποιεί με περισσότερο περίπλοκους τρόπους την εμπορευματική αξία της περιοχής και των σπιτιών που βρίσκονται εκεί. Αυτό καθορίζει την «ιστορικότητα» της περιοχής και οριοθετεί την ανάπτυξη του χωριού και ακόμα περισσότερο την αξία της ανάπτυξης αυτής⁴⁹.

Η «κοινωνική ζωή» της Παλιάς Πόλης «εκτείνεται πέραν των εμπορευματικών της φάσεων και διανύουν μέσα στο χρόνο περιπετειώδεις διαδρομές που περιλαμβάνουν την έξοδο ή την είσοδό τους στην εμπορευματική διαδικασία δηλαδή την αποκοινωνικοποίηση και την αναπλαισίωση τους σε συγκεκριμένα κοινωνικά πεδία»⁵⁰.

⁴⁵ Αντώνης Λιάκος, όπως παραπάνω σσ 216

⁴⁶ Αντώνης Λιάκος, όπως παραπάνω, σσ 217

⁴⁷ Deltsoy, Eleftheria 1995 Praxes of Tradition and Modernity in a Village in Northern Greece σ.σ. 207

⁴⁸ Deltsoy, Eleftheria 1995, ό.π.

⁴⁹ Deltsoy, Eleftheria 1995 ό.π. σ.σ. 145

⁵⁰ Μαυραγάνη, Μαρία, ο.π. σσ 179

Τι αντίστοιχο συμβαίνει στο Ηράκλειο;

Παρατηρούνται πολλές διαφορετικές βιογραφίες σπιτιών στην Παλιά Πόλη. Κάποιοι κάτοικοι της ζούνε σε αυτά χωρίς να είναι επιλογή τους, ως επι το πλείστον χαμηλά κοινωνικά στρώματα και μετανάστες, υπάρχει η περίπτωση να είναι διατηρητέα και να μην έχουν τη δυνατότητα να τα συντηρήσουν - κι ίσως τα παρατήσουν για ένα καινούργιο σπίτι. Βέβαια κάποιοι έχουν τη δυνατότητα να τα συντηρήσουν, και κάποιοι άλλοι ακόμα ανήκουν σε μία «ξεχωριστή», «προνομιούχα» τάξη κι έχουν τη δυνατότητα να τα αγοράσουν, να τα συντηρήσουν και να ζουν σε αυτά. Τι αξία έχουν άραγε για τις παραπάνω αυτές κατηγορίες τα παλιά σπίτια;

Απλά μια στέγη, το πατρικό τους, ένα σημάδι οικονομικής και κοινωνικής καταξίωσης ή ακριβώς το αντίθετο;

Η αξία των αντικειμένων καθορίζεται κυρίως από την κοινωνική και συμβολική χρήση τους. Η κατανάλωση συγκεκριμένων αγαθών οδηγεί σε κατηγοριοποιήσεις και ένταξη των ατόμων σε κάποια κοινωνική τάξη. Το κεφάλαιο μπορεί να είναι συμβολικό ή οικονομικό κεφαλαίου. Οι άνθρωποι ανέκαθεν επεδίωκαν την μεγιστοποίηση και των δύο, ώστε να ανελιχθούν κοινωνικά και να αποκτήσουν γόητρο.

- ο Το οικονομικό δεν είναι πάντα μετατρέψιμο σε συμβολικό κεφάλαιο αλλά μόνο σε συνάρτηση με ιδεολογικά/πολιτισμικά κριτήρια,

- ο ενώ το συμβολικό(σπουδές, τίτλοι) εξαργυρώνεται σε κοινωνικό status. Παρατηρείται διαφορετική αξιολόγηση σε κάθε κοινωνία και σε κάθε κοινωνικό στρώμα.

Στο βιβλίο «Διακρίσεις» του Bourdieu αναφέρονται στους τρόπους με τους οποίους το συμβολικό κεφάλαιο διατηρεί προβάδισμα έναντι του οικονομικού κεφαλαίου και το ρόλο του πρώτου για τις προνομιούχες τάξεις. Οι άνθρωποι δεν καταναλώνουν μόνο **υλικά** αλλά και **μη υλικά** αγαθά που η αξία τους εξαργυρώνεται και πάλι ως κοινωνική διαφοροποίηση. Το συμβολικό κεφάλαιο και η κατανάλωση μη υλικών αγαθών, πρώτον δεν μπορούν να αντιστοιχιστούν σε τιμές στην αγορά και δεύτερον προσφέρουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε ανώτερα σκαλοπάτια κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Παρατηρούνται πολλές διαφορετικές επιλογές επένδυσης, όπως κατανάλωση κουλτούρας από τους κοσμοπολίτες. Οι τελευταίοι αποτελούν ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία της εποχής μας, μια μεγάλη γκάμα απόμων που κοινό χαρακτηριστικό τους είναι η μεγάλη κινητικότητα στο διεθνή χώρο. Επίσης χαρακτηρίζονται ως η αφρόκρεμα της εποχής της παγκοσμιοποίησης, που εξαργυρώνουν οικονομικό και συμβολικό κεφάλαιο.

Η κατανάλωση τέχνης και κουλτούρας μεταφράζεται σε κοινωνικό στάτους. Οι διαφορετικές επιλογές επένδυσης συνιστούν σημεία αναφοράς για τη διαμόρφωση κοινωνικών διακρίσεων και συλλογικών ταυτοτήτων.

Τα δύο χαρακτηριστικά που επικυρώνουν την ιστορικότητα ενός τόπου, είναι η ιστορική συνέχεια οικισμού και η αυθεντικότητα⁵¹.

Ο πληροφορητής μου που εργάζεται στη **σχετική Υπηρεσία του Δήμου**, αναφέρει ότι κατά τη γνώμη του το Ηράκλειο δεν γίνεται να επανέλθει στην παλαιότερη του μορφή γιατί η συνέχεια έχει διακοπεί βάνουσα. Η συνέχεια και η συνοχή είναι μέσα στους στόχους της μελέτης, αλλά δεν ξέρει, δεν μπορεί να είναι σίγουρος αν θα εφαρμοστούν. Για παράδειγμα, οι παρεμβάσεις που γίνονται στην Αγ. Τριάδα «υποδεικνύουν» τη συνέχεια. Κατά τη γνώμη του, η προσέγγιση των αρχιτεκτόνων έχει γίνει με μεγάλη ευαισθησία και αυτό που επείγει είναι να εγκριθεί η μελέτη ώστε να οριστούν οι όροι δόμησης. Όσον αφορά για τις χρήσεις, ορίζονται από τα προβλεπόμενα της μελέτης. Το θέμα βέβαια είναι τι εφαρμόζεται γιατί στο Ηράκλειο γιατί συνήθως η εφαρμογή απέχει πολύ από τη μελέτη.

Έχει συντελεστεί «ανεπίστρεπτη αλλοίωση» στην Παλιά Πόλη και είναι λάθος κατά τη γνώμη του να γυρνάμε προς τα πίσω, «**ούτε κατεδαφίσεις, ούτε αναβιώσεις**». Ο ίδιος υποστηρίζει πως τα βασικά ζητήματα είναι η **οικονομική**

⁵¹ Deltsoy, 1995 ό.π. σ.σ. 147

εξέλιξη και η **νοοτροπία πολιτικών** και **πολιτών**, μην επιθυμώντας να επιδώσει κάπου συγκεκριμένα ευθύνες.

Πιστεύει επίσης πως, αν εξαιρέσουμε τη γειτονιά «Λαβύρινθο», παρατηρούνται πολύ σοβαρές «αλλοιώσεις» - αλλαγές που μετέβαλλαν την «αυθεντικότητα» της εικόνας της παλιάς πόλης. Όταν όμως του αντιπαρέβαλα το Ρέθυμνο και τα Χανιά, τα οποία έχουν καταφέρει να διατηρήσουν την παλιά τους πόλη, απάντησε πως υπάρχει μεγάλη διαφορά στην εξέλιξη και το χαρακτήρα των λειτουργιών που υπάρχουν στην παλιά πόλη, συγκριτικά με το Ρέθυμνο και τα Χανιά όπου οι βασικές λειτουργίες βρίσκονται εκτός πόλης, οπότε και η μορφή της παλιάς πόλης – έστω κάποιων γειτονιών δεν άλλαξε. Ίσως, αν είχαν γίνει νωρίτερα κάποιες ρυθμίσεις, να αντιμετωπίζαμε σήμερα μια διαφορετική κατάσταση. Μετά τη δεκαετία '60 έγιναν οι σοβαρότερες «αλλοιώσεις». Τα επόμενα χρόνια δεν πρόκειται να γίνουν δραστικές αλλαγές, μα σίγουρα θα παρατηρηθούν κάποιες παρεμβάσεις.

«Ο οικοδομικός ιστός καταστρέφεται γιατί ρυμοτομούνται πολλά κτίρια και σύνολα όπως επίσης γιατί σε πολλά σημεία μνημεία και χρήσεις δεν συνάδουν. Υπάρχει ειδικός οικοδομικός κανονισμός για την Παλιά Πόλη που περιλαμβάνει κάθε είδους προδιαγραφές, από τις όψεις κτιρίων έως περιορισμούς για τις επιγραφές, αλλά **δεν** βάζει ένα δυνατό **μηχανισμό ελέγχου**. Για αυτό τον έλεγχο, είναι υπεύθυνος ο Δήμος, οι Πολεοδομικές και Κρατικές υπηρεσίες. Το θεσμικό πλαίσιο επιτρέπει έλεγχο στις χρήσεις, στους όρους δόμησης και στους όρους κατασκευής αλλά δεν αφήνει κάποια δικλείδα για να επιβεβαιωθεί αν γίνεται πράγματι αυτός ο έλεγχος και πρακτικά. Κατά τη γνώμη του, δεν υπάρχει βούληση για κάτι τέτοιο. Επίσης πιστεύει πως θα έπρεπε να υπάρχουν, ούτως ή αλλιώς οι κανονισμοί και όχι να πρέπει να προκύψει Προκαταρκτική Μελέτη για να οριστούν όλα αυτά. Πιστεύει επίσης πως αν δεν υλοποιούνται, δεν υπάρχει κανένα νόημα.

Το δεύτερο κριτήριο είναι η αυθεντικότητα. «Με τη χρήση των εννοιών της **«αυθεντικότητας»** και της **«μοναδικότητας»**, εκείνο που αποδεικνύεται είναι ότι αυτό που προέρχεται μέσα από την ομάδα είναι μοναδικό και κατά συνέπεια μπορεί να αποδείξει και την μοναδικότητα της ομάδας, την εθνική ομοιογένεια και την εθνική κυριαρχία»⁵².

⁵² Ε. Δέλτσου, 1995, Ο «ιστορικός τόπος» και η σημασία της «παράδοσης» για το έθνος – κράτος, *Εθνολογία* 4:116

Η αυθεντικότητα, δηλαδή, του οικισμού δεν εξαρτάται από τη μοναδικότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αλλά από τις αρχιτεκτονικές μορφές, οι οποίες διακρίνονται από την κοινωνική συμπεριφορά εκείνων που τις δημιούργησαν⁵³.

Η αστική αυθεντικότητα ισχυροποιεί τη Διάκριση σύμφωνα με την άποψη του Bourdieu μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Η αστική αντίληψη της αυθεντικότητας δεν σχετίζεται με την αναζήτηση για ιστορική συνέχεια για εθνικές/ εθνικιστικές αξιώσεις μα διάκριση ισχύος. Η αυθεντικότητα μετατρέπεται σε εργαλείο για τη διεκδίκηση αυτού που έχει πάντα ενδιαφέρον, η διάκριση⁵⁴.

Φαίνεται πως τα «παραδοσιακά» παλιά σπίτια έχουν μετατραπεί σε σύμβολο διαφοροποίησης από τους ανίδεους και πολύ μακρύτερα από αυτούς που είναι ανίκανοι να εκτιμήσουν αυτό που κατέχουν. Πραγματικά στην αυθεντική ουσία των παλιών πραγμάτων η αστική ελίτ αναγνωρίζει την αυθεντικότητα και τα στοιχειώδη της δικής τους ουσίας⁵⁵.

Τα παλιά σπίτια μετατρέπονται σε νέα αγαθά κάτι που αποδεικνύει την «αυθεντικότητα» της αστικής τάξης⁵⁶.

Η παραγωγή και η χρήση, ενός συστήματος εμπορευμάτων που δεν μπορεί να που δεν μπορεί να ξαναδημιουργηθεί, κάνει πιο εύκολη την απόκλιση. Τα παλιά σπίτια είναι μη – αναπαραγωγίσιμα εμπορευματικά κουπόνια, η ροή που αναπαράγει την κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική ηγεμονία της αστικής ελίτ⁵⁷.

Με άλλα λόγια αν η «παράδοση» και τα «Παραδοσιακά» είναι στη μόδα, τα παλιά σπίτια είναι αντικείμενο μόδας. Αντίθετα στη μόδα, η αστική ελίτ εγκαθίδρυσε ένα σύστημα που δεν είναι εφήμερο όπως τα άλλα. Αυτό το σύστημα κατασκευάζει το παλιό και το αυθεντικό ως κλασσικές αξίες και έτσι η θέση κάθε συστήματος και καθενός συμμετέχοντα δεν είναι διαπραγματεύσιμη⁵⁸.

Η αστική αντίληψη για αυθεντικότητα δεν σχετίζεται με την αναζήτηση για ιστορική συνέχεια για εθνικές/ εθνικιστικές αξιώσεις μα διάκριση ισχύος. Η συντήρηση

⁵³ Ε. Δέλτσου, 1995, Ο «ιστορικός τόπος» και η σημασία της «παράδοσης» για το έθνος – κράτος, *Εθνολογία* 4:115

⁵⁴ Deltou, 1995 ό.π. σ.σ. 126

⁵⁵ Deltou, 1995 ό.π. σ.σ. 129

⁵⁶ Deltou, 1995 ό.π. 129

⁵⁷ Deltou, 1995 ό.π. 133

⁵⁸ Deltou, 1995 ό.π. 136

των σπιτιών στο χωριό της Νικίτης γίνεται για παράδειγμα γιατί πιστεύουν πως ενσωματώνουν το αυθεντικό «αγροτικό» πνεύμα⁵⁹.

Η διαφορά ανάμεσα στο **αυθεντικό και στο μη-αυθεντικό** ενισχύεται ακόμα περισσότερο με την ανάλογη γνώση για τη χρήση του παλιού, κατασκευάζει το νομιμοποιητικό γούστο της αστικής ελίτ, τα διαπιστευτήρια τα οποία δεν ανταποκρίνονται τόσο στην ευρωστία, μα στην μόρφωση και την κοινωνική τάξη. Έτσι η αστική ελίτ διαφοροποιείται από τη μη εκλεκτισμένη επίδειξη πλούτου σε μια βίλα και από γούστο της μικροαστικής τάξης.

Αντίθετα, σύμφωνα με τον Handler (1985) «ότι προέρχεται έξω από την ομάδα θεωρείται στην καλύτερη περίπτωση «δάνειο» και στη χειρότερη «μολυσματικό»⁶⁰.

Όπως αναφέρει η Δέλτσου, για την έρευνα του Herzfeld στο Ρέθυμνο, «το **πλαίσιο** καθορίζει πότε τα παλιά σπιτία αποκαλούνται Τουρκόσπιτα και πότε Βενετσιάνικα, και κατ' επέκταση το πότε γίνονται επιθυμητά ή απορριπτέα ως μολυσματικά»⁶¹.

Οι πληροφορήτριές μου, εργαζόμενες στο αρμόδιο γραφείο του Υπ.Πο., τονίζουν πως **δεν είναι μόνο η 25^η Αυγούστου**, υπάρχουν κι άλλες γειτονιές που αντιπροσωπεύουν άλλες ιστορικές περιόδους και θα έπρεπε να χαίρουν κι αυτές αντίστοιχης προσοχής». Προσθέτουν χαρακτηριστικά: « Πρέπει να αγαπάμε την πόλη μας και την ιστορία μας. Οι διαπλατύνσεις μεταβάλλουν τον αστικό ιστό ώστε το Ηράκλειο να μην παραπέμπει στην εικόνα μιας Τουρκόπολης».

Μεγάλο το δίλημμα της ελληνικής ταυτότητας. Η νεότερη Ελλάδα δε χωρεί άνετα στη διχοτόμηση Ευρωπαίοι και οι Άλλοι, εφόσον οι ίδιοι οι Έλληνες είναι αμφίθυμοι για το εάν και κατά πόσο είναι Ευρωπαίοι⁶². Στο δίπολο Ανατολή – Δύση, ποια άραγε είναι η θέση της Ελλάδας; Ορισμένοι Έλληνες προβάλλουν, ορισμένες φορές, μια ευρωπαϊκή ταυτότητα την οποία άλλοι ισχυρίζονται ότι ουδέποτε απέκτησαν ή ουδέποτε επιθύμησαν⁶³.

⁵⁹ Deltsoy 1995, ό.π. 123

⁶⁰ Ε. Δέλτσου, 1995, ό.π. σσ.116

⁶¹ Ε. Δέλτσου, 1995, ό.π. σσ. 116

⁶² Herzfeld, Michael, Η Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέπτη Αλεξάνδρεια 1998. σσ 9

⁶³ Herzfeld, Michael, ό. π., σσ. 27

Το συγκεκριμένο δίπολο διαπιστώνεται από τον τρόπο που αναδεικνύονται τα μνημεία. Η 13^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων διοργάνωσε την εκδήλωση «Χάνδακας, η **άλλη Βενετία της Ανατολής**» στα μνημεία της πόλης. Άκρως ενδιαφέρον είναι ο τρόπος που προτρέπουν να την παρακολουθήσουν: «Ελάτε να περιπλανηθούμε στην πρωτεύουσα του «Βασιλείου της Κρήτης», το Χάνδακα, των μέσων του 16ου και 17ου αιώνα! Τα επιβλητικά τείχη, τα πολυτελή αναγεννησιακά κτίρια, οι κρήνες, τα μεγαλόπρεπα μοναστήρια και οι εκκλησίες, η έντονη καλλιτεχνική και πνευματική δημιουργία μας δίνουν την αίσθηση ότι βρισκόμαστε σε μια ξεχωριστή **ευρωπαϊκή** πόλη».

ΗΡΑΚΛΕΙΟ

ΤΟΜΟΣ ΚΔ – ΚΡΗΤΗ

Ολική άποψη της μακέτας του Χάνδακα, που εκτίθεται στην αίθουσα «Α. Γ. Καλοκαιρινού» του Ιστορικού Μουσείου (φωτ.: Αρχείο Ιστορικού Μουσείου Κρήτης).

Τα δίπολα: ομοιότητα – διαφορά και ένταξη – αποκλεισμός ακολουθούν την ελληνική ταυτότητα. Όμως η Ελλάδα είναι ίσως η μοναδική ως προς το βαθμό στον οποίο η χώρα στο σύνολο της έχει υποχρεωθεί να παίζει ταυτόχρονα τους δύο αντιτιθέμενους ρόλους της Πρωτο – Ευρώπης (Ur Europa) και του ταπεινωμένου ανατολίτη υποτελους⁶⁴.

Οι Κρήτες του 17^{ου} αιώνα, υποδέχτηκαν αρχικά τους Τούρκους ως ελευθερωτές από τη φράγκικη - δηλαδή τη δυτικοευρωπαϊκή – τυραννία. Ωστόσο τον 19^ο αιώνα, το πρότυπο της πολιτισμικής υπεροχής είχε έρθει πλέον στο επίκεντρο του επίσημου εθνικισμού. Η καλύτερη ίσως απόδειξη της δυτικής πολιτισμικής και πολιτικής ηγεμονίας ήταν ότι οι Έλληνες πείστηκαν τελικά πως οι Τούρκοι είναι οι φυσικοί τους

⁶⁴ Herzfeld, Michael, ό. π., σσ. 29

εχθροί και τα τουρκικά στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού το χειρότερο ελάττωμά του – πηγή της πολιτισμικής μίανσής τους. Όμως ο καθημερινός πολιτισμός και οι κοινωνικές αξίες αντιστάθηκαν πεισματικά στις επιταγές της Ευρώπης: «οι Έλληνες καταδίκασαν βεβαίως πρόθυμα τους Τούρκους στο θρησκευτικό επίπεδο, αλλά αρνήθηκαν να καθάρουν όλα να κοσμικά ίχνη του τουρκοκρατούμενου παρελθόντος της»⁶⁵.

Η Ελλάδα στο συμβολικό επίπεδο είναι και ιερή και μιαρή.

- ο Ιερή διότι είναι ο μυθικός πρόγονος ολόκληρου του Ευρωπαϊκού πολιτισμού και
- ο μιαρή διότι σπιλώθηκε από το μίasma του Τουρκικού πολιτισμού - πολιτισμού που στα μάτια της Ευρώπης του όψιμου Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, ενσάρκωνε τη βαρβαρότητα και το κακό⁶⁶.

Οι Έλληνες σε αντίθεση με τους ευρωπαίους προστάτες τους, δεν επιζητούσαν την επιστροφή στο κλασικό παρελθόν αλλά «την ένταξή τους στο ευρωπαϊκό παρόν»⁶⁷.

Η καθαρεύουσα και ορισμένοι άλλοι νεοκλασικοί κώδικες (ιδίως στην αρχιτεκτονική) δεν σήμαιναν παθητική αποδοχή του ξένου νεοκλασικισμού. Αντίθετα, αποτελούσαν προσπάθεια να ελεγχθεί εσωτερικά και εξωτερικά ένα παιχνίδι, όπου ο ορισμός του ελληνικού πολιτισμού βρισκόταν ακόμα κατά κύριο λόγο σε ξένα χέρια⁶⁸.

Ο ελληνικός πολιτισμός λοιπόν ήταν μια προσπάθεια «αποκατάστασης»⁶⁹. Η ελληνική ταυτότητα ταλαντεύεται ανάμεσα σε δύο πόλους, καθένας από τους οποίους προέρχεται από την εικόνα ενός κατακτητή Άλλου. (...) Η ένταση ανάμεσά τους είναι παρούσα παντού.

Η διαρκής επαναφορά στο προσκήνιο του ζητήματος των ένδοθεν και έξωθεν κατευθυνόμενων ιδεολογιών εκφράζει την έντονη χωρικότητα αυτού του λόγου. Ακόμα και μια σχετικά λιτή νεοκλασική πρόσοψη του 19^{ου} αιώνα επέτρεπε στον αστό ιδιοκτήτη της οικίας να αναφωνεί υπερήφανα, μόλις έβγαινε έξω «Είμαι Έλλην!». Το σπίτι του παρουσίαζε μια ιδεωδώς ευυπόληπτη εξωτερική όψη στον κόσμο, ένα

⁶⁵ Herzfeld, Michael, Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη Αλεξάνδρεια, σσ 40

⁶⁶ Herzfeld, Michael, ό. π., σσ 14

⁶⁷ Herzfeld, Michael, ό. π. σσ 67

⁶⁸ Herzfeld, Michael, ό. π., σσ 70

⁶⁹ Herzfeld, Michael, ό. π., σσ 70

εγκώμιο στην συντελούμενη αστικοποίηση σύμφωνα με τον Ιακωβίδη όπως παρατίθεται στον Herzfeld⁷⁰.

Η πρόσοψη, ο ανδρισμός και ο «Ελληνισμός», είναι σύμβολα αυτοπαρουσίασης, σε αντίθεση με τον οίκο, τη γυναικεία εργασία και τον οικείο κόσμο του «Ρωμιού», τα οποία αποτελούν σύμβολα ενδοσκόπησης⁷¹.

Αυτή η αρχιτεκτονική έκφραση των διακρίσεων μεταξύ επίσημου/ αρσενικού είναι φανερό ότι υπάρχει από αιώνες στην Ελλάδα, όπως πιστοποιούν και οι περιγραφές των ξένων περιηγητών. Φαίνεται όμως ότι η έλευση της εθνικής ανεξαρτησίας τη χρωμάτισε με τις αμφισημίες του ρόλου της Ελλάδας στην Ευρώπη και ειδικότερα με τις αγωνίες του νεοκλασικισμού⁷².

Η συζήτηση για τη συμβολική σημασία των νεοκλασικών μας επαναφέρουν στην έννοια του μνημείου που πρέπει να αναλυθεί.

I. Η έννοια του «μνημείου».

Τι είναι άραγε μνημείο και τι όχι; Ποιες πολιτικές ακολουθούνται στη πόλη σε σχέση με τα μνημεία της;

Αναρωτήθηκα για το πώς ορίζεται το μνημείο, πως δηλαδή έχει κωδικοποιηθεί το ΥΠ.ΠΟ. τη συγκεκριμένη κατηγορία. Σύμφωνα με το **Νόμο υπ' αριθμ. 3028 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς»** ΦΕΚ 153/ 28 Ιουνίου 2002 ισχύει ο ακόλουθος ορισμός:

Άρθρο 2: «Ως μνημεία νοούνται τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της Χώρας και των οποίων επιβάλλεται η ειδικότερη προστασία βάση των εξής διακρίσεων:

Ως αρχαία μνημεία ή αρχαία νοούνται όλα τα πολιτιστικά αγαθά που ανάγονται στους προϊστορικούς, αρχαίους, βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους και χρονολογούνται έως και το 1830, με την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 20. Στα αρχαία μνημεία συμπεριλαμβάνονται σπήλαια(...)

Ως νεότερα μνημεία νοούνται τα πολιτιστικά αγαθά που είναι μεταγενέστερα του 1830 και των οποίων η προστασία επιβάλλεται λόγω της

⁷⁰ Herzfeld, Michael, ό. π., σσ 151

⁷¹ Herzfeld, Michael, ό. π., σσ 152

⁷² Herzfeld, Michael, ό. π., σσ 152

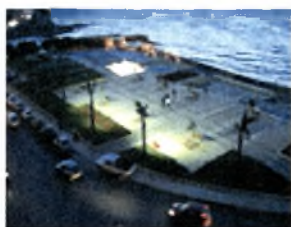
ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους, κατά τις διακρίσεις των άρθρων 6 και 20»

Σύμφωνα με το άρθρο 6: «**Στα ακίνητα μνημεία περιλαμβάνονται**» μεταξύ άλλων τα **νεότερα πολιτιστικά αγαθά** που είναι **προγενέστερα των εκάστοτε τελευταίων εκατό χρόνων** (παρ.β) ή και που ανάγονται στην περίοδο αυτών (παρ. γ) «και χαρακτηρίζονται μνημεία λόγω της αρχιτεκτονικής, πολεοδομικής, κοινωνικής, εθνολογικής, λαογραφικής, τεχνικής, βιομηχανικής, ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους».

Τι συμβαίνει στο Ηράκλειο; Ένα παράδειγμα για τις διαφορετικές νοηματοδοτήσεις της έννοιας του Μνημείου αποτελεί η **υπόθεση Ξενία**, το οποίο μετατράπηκε από ξενοδοχείο πλατεία και τώρα μετατράπηκε σε...καντίνα!

Το ξενοδοχείο Ξενία.

Η «πλατεία Ξενία».

Χαρακτηριστική είναι η αντιπαράθεση αναφορικά με την αναστήλωση ή το γκρέμισμα του ξενοδοχείου Ξενία, που είχε παραχωρηθεί από τον ΕΟΤ για εκμετάλλευση, στο Δήμο Ηρακλείου. Ο δήμαρχος σε ερώτηση δημοσιογράφου : «Κατεδαφίσατε το κτίριο της πρώην Ηλεκτρικής, ετοιμάξετε να κατεδαφίσετε το κτίριο του πρώην "Ξενία". Θα αφήσετε τίποτα όρθιο;» απαντά πως «Με σεβασμό προς τα μνημεία της πόλης και την ιστορία της, προχωρούμε στην αισθητική της αναβάθμιση. Σε κάθε περίπτωση, τα μνημεία αυθαιρεσίας θα κατεδαφίζονται». Διαπιστώνουμε την αλλαγή σημασιοδότησης: το μνημείο σύγχρονης αρχιτεκτονικής για κάποιους αποτελεί μνημείο αυθαιρεσίας για άλλους.

Σύμφωνα με την Ελένη Φέσσα – Εμμανουήλ, λαμπρή εξαίρεση της «μέτριας και απρόσωπης» νεοελληνικής αρχιτεκτονικής, αποτελούν το έργο των αρχιτεκτόνων του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού υπό τον Κων/νο Δεκαβάλλα, δηλαδή το δίκτυο των ξενοδοχείων, μοτέλ και άλλων μονάδων της ΕΟΤ, που οικοδομήθηκαν με τη διεύθυνση του Άρη Κωνσταντινίδη. «Γιατί αρκετές από τις ομάδες αυτές έχουν ιδιαίτερη αρχιτεκτονική και συμβολική αξία, αναγνωρισμένη τόσο μέσα όσο και έξω από τα σύνορα»⁷³.

Εκείνη την περίοδο και πριν τελικά κατεδαφιστεί ο ημερήσιος τύπος πολλές φορές φιλοξένησε απόψεις και των δύο πλευρών : οι μεν υποστήριζαν να κατεδαφιστεί, στηρίζοντας το επιχειρήμα τους στην κατάσταση του κτιρίου, δηλαδή στα στατικά του προβλήματα, πως είναι ένα «ερείπιο» - κάποιιο προσθέτανε τη λέξη αυθαίρετο, που αποτελεί εμπόδιο στο σχέδιο που πρόκειται να ακολουθήσουν για το Ηράκλειο, το Ηράκλειο δεν μπορεί να πάει σε Ολυμπιακούς αγώνες/ να γίνει Ολυμπιακή πόλη με ένα τέτοιο «έκτρωμα», «κόβει τη θέα στη θάλασσα», εμποδίζει τους πολίτες να κάνουν περίπατο στη θάλασσα, προσβάλλει αισθητικά το παράκτιο τείχος και αντιπρότειναν τη δημιουργία πλατείας.

Οι δε, βασιζόμενοι στο ότι δεν υφίστανται τα επιχειρήματα για έλλειψη στατικότητας, πως ένα τέτοιο ξενοδοχείο αποτελεί πλεονέκτημα για τον τουρισμό μας ειδικά εξαιτίας της μοναδικής του θέσης, αποτελεί σύγχρονο ιστορικό και αρχιτεκτονικό μνημείο μιας και αποτελεί δημιουργία ενός από τους σημαντικότερους νέο – Έλληνες αρχιτέκτονες και αντιπρότειναν να συντηρηθεί και να γίνει το Πολιτιστικό Κέντρο της Πόλης (ένα εξαιρετικά σημαντικό έργο που ακόμα δεν έχει ολοκληρωθεί και το οποίο οικοδομείται στη περιοχή του Λάκκου το οποίο ήταν από τις προτεραιότητές του σύμφωνα με απάντηση στο δημοσιογράφο Μανόλη Αργυράκη στις 16/12/2003: «Σε ποιο ηρακλειώτικο ... γεφύρι της Άρτας δίνετε προτεραιότητα; Έχουμε πολλά γεφύρια. Αν πρέπει να αναφέρω ένα, θα έλεγα το Πολιτιστικό Κέντρο»). Ο δήμαρχος ήταν εξαρχής υπέρμαχος της κατεδάφισης, όπως φαίνεται από την παραπάνω δήλωση του. Ο αρχιτέκτονας που εργάζεται στο αρμόδιο γραφείο του

⁷³ Ελληνικός αστικός χώρος επιστημονικό συμπόσιο 4-5 Απριλίου 2003 Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη)

Δήμου με πληροφορεί πως το Γραφείο Παλιάς Πόλης είχε συνθέσει δύο προκαταρκτικές μελέτες για την αποκατάσταση και επανάχρηση του και καμιά εξ αυτών δεν επιλέχτηκε. Στο αρμόδιο γραφείο του Υπουργείου Πολιτισμού οι πληροφορήτριές μου χαρακτήρισαν το Ξένια ως μέρος της Ιστορίας του πολιτισμού μας, της πόλης μας. Επίσης μου ξεκαθάρισαν πως το κτίριο κάθε άλλο παρά αυθαίρετο, παράνομα ήταν μόνο τα στέγαστρα, που είχαν τοποθετηθεί εκ των υστέρων.

Η συνέχεια...ανήκει στην ιστορία, το κτίριο κατεδαφίστηκε (με δυναμίτη σύμφωνα με πληροφορητή μου που ήταν παρών στη διαδικασία) και το κράτος επέβαλε στο Δήμο Ηρακλείου πρόστιμο διότι κάτι τέτοιο δεν επιτρεπόταν. Παραθέτω ένα σχόλιο που βρήκα σε ένα blog: «Φαγώθηκαν να γκρεμίσουν το Ξένια στο λιμάνι και μετά αλληλομηνύθηκαν γιατί διαπίστωσαν ότι το κτήριο ήταν επισκευάσιμο».

Το παρελθόν δεν δύναται να επιστρέψει αλλά μπορεί «αναβιώσει»⁷⁴. Ωστόσο η αναβίωση προϋποθέτει την έννοια της βύθισης κάτω από την ίσαλο γραμμή της παρουσίας, την εικόνα του *ερείπιου*. Τα πολλά κτίρια της Παλιάς Πόλης, όπως αυτό του Ξενία, αλλά και το Μέγαρο Φυτάκη, πέρασαν και αυτό το μεταβατικό στάδιο. Τα ερείπια ως *σημείο* νοσταλγίας αποτελούν το μεταιχμιακό σημείο στο οποίο το εμφανές και το αφανές, η παρουσία και η απουσία, η αποξένωση του παρελθόντος και η συμφιλίωση με αυτό, η συνέχεια και η ασυνέχεια διασταυρώνονται⁷⁵.

Οι έννοιες της αποξένωσης και της συμφιλίωσης με το παρελθόν αλλάζουν συνέχεια θέσεις. Το να βλέπει κανείς το παρόν σαν να ανήκει στον κόσμο της παραδοσιακότητας από την οποία προήλθε η νεωτερικότητα, σημαίνει ότι αποξενώνει όχι μόνο μια χρονική διάσταση, αλλά και ομάδες πληθυσμού που αντλούν σημασίες από το παρελθόν⁷⁶.

⁷⁴ Αντώνης Λιάκος, όπως παραπάνω, σσ 192

⁷⁵ Αντώνης Λιάκος, όπως παραπάνω, σσ 192-193

⁷⁶ Αντώνης Λιάκος όπως παραπάνω, σσ 207

Οι δυσκολίες και η γραφειοκρατία

Σύμφωνα με τις πληροφορήτριες μου που εργάζονται στη αρμόδια υπηρεσία του Δήμου, νεότερα είναι τα μνημεία που χρονολογούνται από το 1830 ως τώρα. Για τα μέχρι τότε μνημεία υπεύθυνοι είναι οι αρχαιολόγοι και από το 1830 και πέρα αρχιτέκτονες και αρχαιολόγοι.

Η διαδικασία για να χαρακτηρίσει το ΥΠΠΟ ένα κτίριο ως διατηρητέο ξεκινά με την ανάλογη εισήγηση από το τοπικό γραφείο Νεότερων Μνημείων η μετά από πρωτοβουλία του ιδιοκτήτη. Η επιστημονική ομάδα του γραφείου κάνει την έρευνα της και συντάσσει μια έκθεση που περιέχει διάφορα τεκμήρια αλλά και φωτογραφίες. Από το γραφείο Νεότερων Μνημείων αποστέλεται στο Υπουργείο Πολιτισμού κι από εκεί κάποιες φορές στο ΥΠΕΧΩΔΕ. Αν πληρεί τις απαραίτητες προϋποθέσεις, εγκρίνεται με απόφαση του υπουργού Πολιτισμού και δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης.

Τα κτίρια της Παλιάς Πόλης που έχουν κριθεί διατηρητέα σύμφωνα με την έγκριση του ΥΠΕΧΩΔΕ, όμως κάποια είναι χαρακτηρισμένα και από τα δύο υπουργεία.

Η οικονομική κάλυψη της συντήρησης ενός ακινήτου, γίνεται με τα έξοδα του ιδιώτη ή με κάποιες επιδοτήσεις που βγαίνουν κατά καιρούς, ή με την αρωγή

Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων, (όπως το πρόγραμμα που χρηματοδότησε τη συντήρηση των Αρχάνων) διότι οι κρατικοί πόροι είναι πενιχροί.

Πρόσφατα το ΥΠΕΧΩΔΕ αναθεώρησε τα κίνητρα για την επισκευή και αποκατάσταση των παραδοσιακών και διατηρητέων κτιρίων. Σύμφωνα με τη ρύθμιση, οι ιδιοκτήτες θα μπορούν να πάρουν δάνειο έως 10.000 ευρώ, ενώ το 50% του επιτοκίου θα γίνεται με επιδότηση από την Πολιτεία⁷⁷.

Όταν τους ρώτησα για την αντίδραση «εξαγριωμένων» ιδιοκλήτων διατηρητέων, μου απάντησαν πως ο ιδιοκλήτης του κτιρίου υποχρεώνεται από το νόμο να συνεργαστεί. Αργότερα αφού έκλεισα το μαγνητόφωνο, μια από τις εργαζόμενες στο τοπικό γραφείο μου είπε πως έχει βιώσει επιδείξεις δύναμης -«ξέρεις ποιος είμαι εγώ;» - από κάποιους που επιθυμούν με αυτό τον τρόπο να «ταχτοποιηθεί» μια εκκρεμότητα που έχουν με την συγκεκριμένη υπηρεσία.

Παρόλο που τα περισσότερα κτίρια που κρίνονται διατηρητέα εν τέλει συντηρούνται, μου ανέφεραν το παράδειγμα δύο κτιρίων το ένα στην οδό Ιδομενέως και το άλλο πίσω από τη Λότζια, τα οποία ανήκουν στο Δήμο Ρέθυμνου από κληροδότημα και έχουν πολύ σοβαρά προβλήματα στατικότητας. Η περιγραφή του κληροδοτήματος στη διαθήκη δυσκολεύει τη συνεννόηση ανάμεσα στους δύο Δήμους – του Ρέθυμνου και του Ηρακλείου –με αποτέλεσμα τα κτίρια να βρίσκονται σε πολύ κακή κατάσταση. Ο Δήμος Ηρακλείου επιθυμεί να το αγοράσει αλλά νομικό κώλυμα δεν το καθιστά δυνατό. Έχουν στείλει πολλές επιστολές στους αρμόδιους φορείς, οι οποίες κρούουν των κώδωνα του κινδύνου οι οποίες δεν είχαν κάποιο αποτέλεσμα «Ο Δήμος δεν έχει την οικονομική δυνατότητα και βούληση να συντηρήσει τα δικά του κτίρια αντί να κάνει ένα πεζόδρομο».

Οι μηχανικοί της συγκεκριμένης υπηρεσίας λειτουργούν ως «ελεγκτικός μηχανισμός» σε συνεργασία με τους μελετητές για τη διαμόρφωση του κτιρίου. Ο έλεγχος δεν γίνεται μόνο από το συγκεκριμένο γραφείο αλλά και από το Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων. Αν είναι μικρής κλίμακας στο Τοπικό, αλλιώς στο Κεντρικό Συμβούλιο Μνημείων. Όλα τα χαρακτηριστικά του κτιρίου, για παράδειγμα τα χρώματα και κάθε είδους λεπτομέρειες πρέπει να αποτυπωθούν εκ νέου στη νέα του μορφή – μετά τη συντήρηση. Την αρχική του μορφή, η οποία θα λειτουργήσει ως

⁷⁷ Διαμάντια στους δρόμους της Αθήνας (Μαργαρίτας Πουρναρά – Δημήτρη Ρηγόπουλου Η Καθημερινή Τέχνες και Γράμματα Κυριακή 27 Ιανουαρίου 2008)

πρότυπο, τη γνωρίζουν από πηγές, από φωτογραφίες (αν υπάρχουν), από περιγραφές, από κτίρια της ίδιας τυπολογίας.

Τα περισσότερα προβλήματα με τους ιδιοκτήτες προκύπτουν **γιατί οι γειτονιές της Παλιάς Πόλης, ήταν τόπος κατοικίας των κατοίκων και τώρα αποτελούν μέρος ενός μνημείου**. Την δυσaréσκεια αυτή και τη σχέση μίσους - πάθους με τα σπίτια του περιγράφει ο Herzfeld στο βιβλίο του «A place in History»(1991), περιγράφοντας τις περιπέτειες των κατοίκων με την γραφειοκρατία.

Σύμφωνα με τον Herzfeld, η **γραφειοκρατία** συγκρούεται με τις τοπικές κοινωνικές αξίες. Τη στιγμή που διαφορετικά τμήματα της εθνικής γραφειοκρατίας έχουν διαφορετικές ιστορίες και τη στιγμή που όλοι οι γραφειοκράτες προέρχονται από την ευρύτερη κοινωνία, η ίδια η ιδέα της γραφειοκρατίας προκαλεί απαιτήσεις που έχουν ως συνέπεια προσωπικές ενέργειες και αποφάσεις. Η γραφειοκρατία εκφράζει ένα εξαιρετικά ανελαστικό πρόσωπο στους πελάτες της αν και οι πρακτικές της διακρίνονται από ποικιλία και επανερμηνείες. Οι πελάτες της από την άλλη αναπτύσσουν δικονομικές παγίδες της γραφειοκρατίας για να φέρουν εις πέρας τις προσωπικές τους υποθέσεις.

Οι γραφειοκράτες των νεότερων μνημείων δεν είναι αναισθητες μηχανές, είναι υπόλογοι στους ανώτερους τους. Εξασκούν την εφήμερη δύναμη τους σε ένα συνεχή ρίσκο κοινωνικού αποκλεισμού.

Ο Korytoff υποστηρίζει πως υπάρχουν αντικείμενα τα οποία ανάλογα με τον πολιτισμό, (π.χ. αρχαία μνημεία στην Ελλάδα), θεωρούνται **μοναδικά**. Άρα δεν μπαίνουν στη διαδικασία ανταλλαγής, είναι δηλ. **αδιαπραγμάτευτα**. Προκύπτει δηλαδή το δίπολο: «μοναδικό» ≠ «εμπορεύσιμο». Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά: «Όλοι διαφωνούν με την εμπορευματοποίηση αυτών που είναι δημόσια σημασιοδοτημένα ως μοναδικά και ιερά: δημόσια πάρκα, εθνικά σύμβολα»⁷⁸.

Για τους Ηρακλειώτες είναι αδιαπραγμάτευτα;

Όσον αφορά τα Τείχη υπάρχει μια ενιαία προγραμματική σύμβαση με αντικείμενο την ανάπλαση της Παλιάς Πόλης και την ανάδειξη του οχυρωματικού της περιβάλλου

⁷⁸ Korytoff Igor (1986) « The Cultural Biography of things: commoditization as process» Appadurai, A. (ed.) The Social Life of Things, Cambridge,Cambridge University Press, σελ. 77

ανάμεσα στο Υπ.Πο., το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, το ΥΠΕΧΩΔΕ και το Δήμο Ηρακλείου. Οι μελέτες εγκρίνονται από αυτή την επιτροπή γνωμοδοτικού χαρακτήρα και στην επόμενη φάση κατατίθενται στα αρμόδια υπουργεία τα οποία πρέπει να τις εγκρίνουν. Η χρήση δεν είναι προκαθορισμένη μα το πλαίσιο αυτής καθορίζεται από την μελέτη. Η Πύλη του Ιησού, πιθανόν να μετατραπεί σε εκθεσιακό χώρο στη μνήμη του Νίκου Καζαντζάκη, ο Προμαχώνας Βηθλεέμ σε κινηματογράφο και μελετώνται οι χρήσεις των υπόλοιπων Πυλών και Προμαχώνων. «Όταν θα είναι ώριμη η στιγμή» προβλέπεται να έχουν δημόσιο και όχι ιδιωτικό χαρακτήρα, οπότε δύσκολο να δούμε να «φυτρώνουν» κι εκεί καφετέριες. Στα τείχη δεν προβλέπεται να γίνει κάτι τέτοιο, τουλάχιστον προς το παρόν. Ο χαρακτήρας αξιοποίησής τους προβλέπεται να είναι πολιτιστικός κι όχι ψυχαγωγικός.

Ο πολιτικός πληροφορητής μου πιστεύει πως δεν έχει περάσει στον κόσμο η αντίληψη που υποστηρίζουν σχετικά με το δημόσιο χώρο. Σύμφωνα με την οποία: «Αγανακτούμε (...) μ' αυτούς που θεοποίησαν την οικοδόμηση, λες και παρέλαβαν ισοπεδωμένη από πόλεμο πόλη και μ' αυτούς που θεωρούν «μοντέρνα» την πόλη που καταστρέφει την ταυτότητά της, γυρίζει την πλάτη στην ιστορία της, δεν φροντίζει τα μνημεία της...»⁷⁹.

Η αντιπολίτευση έχει κατηγορήσει επανειλημμένα τη Δημοτική Αρχή για αδιαφορία και μη συνέπεια στη διαφύλαξη του μνημειακού πλούτου. Το θαλάσσιο κάστρο, Κούλες ανήκει στην 11η Εφορεία και ο Δήμαρχος «έχει εκφράσει το σθεναρό ενδιαφέρον του για τη διάσωσή του» σύμφωνα με μια αρχαιολόγο που εργάζεται στο Δήμο. Το συγκεκριμένο μνημείο αντιμετωπίζει αρκετά στατικά προβλήματα. Η ανοιχτή καταγγελία της Δημοτικής Κίνησης «Ηράκλειο – Ανθρώπινη Πόλη» αρχίζει με τις φράσεις: «Βρισκόμαστε στη δυσάρεστη θέση, με τη δημόσια αυτή καταγγελία

⁷⁹ Από το προεκλογικό φυλλάδιο της Δημοτικής Κίνησης «Ηράκλειο Ανθρώπινη Πόλη»

μας, να σας γνωστοποιήσουμε ένα έγκλημα κατά της ιστορικής μνήμης και του πολιτισμού, έγκλημα που συντελείται χρόνια τώρα στο Ηράκλειο Κρήτης. Έγκλημα κατά του μοναδικού μνημείου, συμβόλου του Ηρακλείου, κατά του "Κούλε" που δεσπόζει στο λιμάνι του Ηρακλείου». Για την συγκεκριμένη αμέλεια τον ιθυνόντων το ΣΤΕ εξέτασε την υπόθεση και επέβαλε ένα πρόστιμο στο Ηράκλειο.

Σύμφωνα με μια πληροφορήτριά μου, «το ζήτημα είναι να έχεις την κατάλληλη παιδεία ώστε να μπορείς να αξιολογήσεις αυτό που έχεις, ένα σπίτι το οποίο είναι εικόνα της ιστορίας και να μην θέλεις να φτιάξεις στη θέση της μια πολυκατοικία. Τη στιγμή που έχεις ένα ιστορικό ακίνητο, πρέπει αρχικά να το συντηρήσεις γιατί εντάσσεται στο ιστορικό κέντρο, και όχι να το κατεδαφίσεις για να «σηκώσεις» πολυκατοικία. Με αυτό τον τρόπο θα είχε διατηρηθεί η μορφή του ιστορικού κέντρου».

Κατεδαφίσεις

Όπως αναφέρει ο πρόλογος του «Προγράμματος Ανάπλασης Παλιάς Πόλης Ηρακλείου»: «Δεν θα ήταν υπερβολή να διατυπώσουμε τη σκέψη ότι η ιστορία του ιστορικού κέντρου του Ηρακλείου είναι η ιστορία των **καταστροφών** του».

Σύμφωνα με την Ο. Γκράτζου:«Είναι συχνό, στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών πόλεων, «το φαινόμενο του εξωραϊσμού δια της κατεδαφίσεως». Η πολιτική αυτή εμφανίζεται συνήθως ως απουσία πολιτικής για το χτισμένο περιβάλλον. Η συχνή ωστόσο επανάληψη του φαινομένου οδηγεί στο συμπέρασμα

ότι η μπουλντόζα και ο οδοστρωτήρας έχουν χρησιμοποιηθεί με αρκετή συνέπεια για να ισοπεδωθεί το ιστορικό βάθος του αστικού χώρου»⁸⁰.

Ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Ν.Η. αντιδρά έντονα και επανειλημμένα στο θέμα των κατεδαφίσεων και της πολιτικής της Δημοτικής Αρχής, με καταγγελίες δημόσια αλλά και επίσημα (προς Υ.Π.Ε.ΧΩ.Δ.Ε. και ΥΠ.ΠΟ., συναρμόδιους φορείς της Προγραμματικής Σύμβασης για την Παλιά Πόλη), με συγκεντρώσεις μελών του, φορέων και πολιτών, με σκοπό την πίεση για **προώθηση της μελέτης και αποτροπή των κατεδαφίσεων**, απευθύνοντας προς όλους ένα "SOS για την Παλιά Πόλη".

Συγκεκριμένα αναφέρει πως «Η πόλη συνεχίζει να κατεδαφίζεται, να οικοδομείται και να...διανοίγεται σύμφωνα με το ρυμοτομικό σχέδιο του '36 ('58), σχέδιο -όπως προαναφέρθηκε- καταστροφικό για την Παλιά Πόλη, και ως προς την ρυμοτομία και ως προς τους συντελεστές δόμησης, αφού δεν δείχνει καμία ευαισθησία ή σεβασμό στην ιστορική, αρχιτεκτονική και πολιτιστική κληρονομιά, αφού κατακρεουργεί τον πολεοδομικό ιστό και τα μικρά οικόπεδα, πράγμα που δεν συμφέρει ούτε την πόλη ούτε τους ιδιοκτήτες ακινήτων».

Όπως υποστηρίζουν, «η κατάσταση συνεχίζεται, αφού οικοδομικές άδειες πολυώροφων κτιρίων εκδίδονται σε θέσεις όπου προβλεπόταν μείωση του συντελεστή δόμησης και του ύψους των κτιρίων (σε οικόπεδα βέβαια που προκύπτουν μικρότερα των αρχικών) και σύμφωνα με τις ρυμοτομικές γραμμές του παλιού σχεδίου πόλης, αναγκαστικά, αφού αυτή είναι η ισχύουσα νομοθεσία.»

Η άποψή τους αυτή επαληθεύεται σε διάφορες περιπτώσεις: Στην Αθήνα για παράδειγμα, «ότι ελάχιστο διασώθηκε είναι χάρη στον περιορισμό του ύψους και στο χαμηλό συντελεστή δόμησης σε κάποιες γειτονιές της»⁸¹.

Οι εκπρόσωποί του Σ.Α.Ν.Η. συνεχίζουν: Στην συντριπτική τους πλειοψηφία τα μικρά ..."ανώνυμα" ακίνητα συνεχίζουν, -όπως επί δεκαετίες συμβαίνει- να είναι δέσμια του ισχύοντος ρυμοτομικού, να μην μπορούν νόμιμα να ανακατασκευαστούν

⁸⁰ Γκράτζου, Όλγα, 2004, «Η εξαφάνιση της αρχιτεκτονικής ιστορίας», Το Βήμα, 22 Φεβρ., σελ.: Β47

⁸¹ Ελληνικός αστικός χώρος. Επιστημονικό συμπόσιο 4-5 Απριλίου 2003, Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), Γιάννης Καλαντίδης Ανάπλαση Ιστορικού κέντρου Αθήνας σσ 81

αλλά ούτε και να συντηρηθούν εξ αιτίας ακριβώς του γεγονότος ότι ρυμοτομούνται και επομένως καταλήγουν ακατοίκητα και ..."ετοιμόρροπα".

σύλλογος ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
νομού Ηρακλείου

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

πρόσκληση
συνεργασίας προς
φορείς & πολίτες για
την προστασία &
ανάδειξη της πόλης
του Ηρακλείου

ΤΕΤΑΡΤΗ 12-10-05 ώρα:19.30
στην αίθουσα συνεδριάσεων
του ΤΕΕ/ΤΑΚ(Γρεβενών&Πρεβελάκη)

σύλλογος ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
νομού Ηρακλείου

**Επικινδύνως ετοιμόρροπα
η δόξα του ενοικητικά;**

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

- Επειδή η Παλιά Πόλη κατεδαφίζεται με ταχείς ρυθμούς και χιζείται σύμφωνα με το 'καταστροφικό' υπό αναθεώρηση ρυμοτομικό σχέδιο του 1936.
- επειδή η μελέτη προστασίας και ανάπλασης της Παλιάς Πόλης έχει καθηλωθεί και σύντομα μάλλον θα μείνει χωρίς αντικείμενο.
- επειδή αντι για συντήρηση ανασυγκρότηση και ανάδειξη του δομικού πλούτου διαγράφεται η μνήμη η πολεοδομική ιστορία και η συνέχεια αυτής της πόλης.
- επειδή σφεύουμε και ως πολίτες του Ηρακλείου να μην αποδεχθούμε αυτή την μη αναστρέψιμη καταστροφή μεγάλου τμήματος της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.
- επειδή -συμπερασματικά- ο κίνδυνος καταστροφής των πολεοδομικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών που έχουν απομείνει στην Παλιά Πόλη είναι άμεσος και παραπάνω από εμφανής, ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Νομού Ηρακλείου καλεί τα μέλη του την **Πέμπτη 15 Σεπτεμβρίου και ώρα 8.00 μ.μ.** στην αίθουσα του ΤΕΕ-ΤΑΚ (Πρεβελάκη και Γρεβενών), προκειμένου να συζητηθούν οι τρόποι αντίδρασης στη διαφανόμενη καταστροφή της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου.

Για το δήμαρχο, η ανάπτυξη της πόλης περιλαμβάνει μεν τη συντήρηση της «ιστορικότητας», επικεντρώνεται δε ταυτοχρόνως σε μια προσέγγιση που δίνει έμφαση στην «εφαρμογή του σχεδίου πόλης». Με αφορμή κάποια ερώτηση, για τις κατεδαφίσεις «ημερειπωμένων» σπιτιών—για την περιοχή του Υγειονομικού Κέντρου- ανέφερε χαρακτηριστικά: «Κοιτάξτε, εκείνο που θέλουμε είναι, πάνω από όλα, να εφαρμοστεί το σχέδιο πόλης. Είναι γνωστό ότι, ο χωροταξικός και ο πολεοδομικός σχεδιασμός χαρακτηρίζουν σε μεγάλο βαθμό την οργάνωση των **σύγχρονων** πόλεων. Αποτελούν βασικό στοιχείο του επιπέδου **ανάπτυξης**, είτε η ανάπτυξη είναι κοινωνική, οικονομική, ή πολιτιστική. Για αυτό λοιπόν προχωρούμε σε εφαρμογή του σχεδίου πόλης. Ερχόμαστε πολλές φορές αντιμέτωποι και με μεγάλα συμφέροντα ή μικροσυμφέροντα. Αυτό που θέλω να υπογραμμίσω είναι ότι εμείς θα προχωρήσουμε στην εφαρμογή του προγράμματός μας, διότι πραγματικά πιστεύουμε ότι το Ηράκλειο, είναι μια πόλη με πολλά προβλήματα, αλλά και μια πόλη που έχει μεγάλες δυνατότητες.(...) Για αυτό προχωρούμε σε αυτό το βάθος των κατεδαφίσεων και των διανοίξεων, **διότι και οι κατεδαφίσεις είναι έργο**, γιατί δημιουργούνται, κοινόχρηστοι και κοινωφελείς χώροι, για πάρκα, πλατείες ή πράσινο,

ενώ παράλληλα διανοίγονται δρόμοι που είναι μόνο στα χαρτιά. Έτσι θα έχουμε μια καλύτερη ποιότητα στο κυκλοφοριακό, αλλά πάνω από όλα μας ενδιαφέρει η **ποιότητα ζωής** των κατοίκων. Για αυτό θα προχωρήσουμε σε **συνολική αναβάθμιση** όλων των συνοικιών και των δημοτικών διαμερισμάτων. Και στην παλιά πόλη, όπως έχουμε συνηθίσει να λέμε, αλλά και στη νέα πόλη, εκτός των τειχών».

Αντιπαραθέτοντας τις δύο απόψεις, μπορούμε να αντιληφθούμε την ουσία της «σύγκρουσης», για την Παλιά Πόλη:

Ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων, ο οποίος εκφράζει μια συγκεκριμένη ομάδα αντιδρά στο σχέδιο πόλης γιατί διαφωνεί με την φιλοσοφία του, επίσης στις κατεδαφίσεις γιατί «αλλοιώνουν» τον οικοδομικό ιστό και την ιστορία της πόλης. Την ίδια στιγμή ο Δήμαρχος φαίνεται να ενδιαφέρεται για τη διαμόρφωση μιας «σύγχρονης πόλης», στην οποία τα στενά δρομάκια και τα παλιά σπίτια, που αποτελούν τα χαρακτηριστικά της Παλιάς Πόλης, δεν έχουν θέση. Ο βασικός στόχος του είναι η διεκπεραίωση έργων (τονίζοντας την αντίθεση με προηγούμενες πολιτικές που είχαν υιοθετηθεί), σε όποια κατεύθυνση κι αν είναι.

Οι μεν υποστηρίζουν τη συντήρηση, οι δε την αλλαγή. Οι μεν με τα ήδη δεδομένα της πόλης, αντιμετωπίζοντας ως μνημεία πολλά κτίρια, αλλά και γειτονιές, διαφωνούν με τον εκσυγχρονισμό ως άκριτη καταστροφή μνημείων του παρελθόντος.

Και η άλλη άποψη...

Στην Αγ. Τριάδα, δίπλα στην παλιά Λαχαναγορά, κατοικούσαν χαμηλά οικονομικά στρώματα. Όσοι από αυτούς συνεχίζουν και μένουν εκεί, επιθυμούν τις κατεδαφίσεις για να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής τους. Τα ερείπια των παλιών σπιτιών ενοικιάζουν οικονομικοί μετανάστες. Οι κάτοικοι της περιοχής με τους οποίους μίλησα αναφέρουν πως δεν θυμώνουν με τους οικονομικούς μετανάστες, μα με αυτούς που τους τα ενοικιάζουν. Όπως μου ανέφεραν χαρακτηριστικά: «Δεν θέλουμε Ιταλικά φωτιστικά και κυβόλιθους, μόνο να ευπρεπιστεί η γειτονιά». Στην συγκεκριμένη γειτονιά, ο επισκέπτης μπορεί να αντικρίσει δίπλα – δίπλα μια πολυτελή πολυκατοικία και ένα ερείπιο.

Σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα που εργάζεται στη σχετική υπηρεσία του Δήμου, είναι πολύ δύσκολο να προβλεφθεί τι είδους αναβάθμιση θα συμβεί στις περιοχές ανάπλασης γιατί οι παράγοντες είναι πολύπλευροι και δεν εξαρτώνται από τη διοίκηση. Μια ανάπλαση οδηγεί στην αναδιάταξη των περιοχών και στην αναδιάταξη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Δεν υπάρχει στην Ελλάδα θεσμικό πλαίσιο που να ορίζει το κόστος των ενοικίων και τον κτιρίων, κάτι που απαιτεί μεγάλη χρηματοδότηση και όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, «δεν μπορείς να πεις στον πολίτη να μην πουλήσει το σπίτι του, την ιδιοκτησία του».

Ιστορικότητα και ταυτότητα της πόλης

Η συζήτηση για την ταυτότητα του Ηρακλείου θεωρείται από κάποιους εξαιρετικά σημαντική, ειδικά για τους «πολέμιους» της «μοντέρνας» πόλης. Ο πολιτικός δηλώνει πως το Ηράκλειο, έχει χάσει την ταυτότητά του και όταν πάει να βγάλει άλλη νέα δεν το καταφέρνει γιατί κάθε τόσο αλλάζουν οι προϋποθέσεις. Πιστεύει πως η πόλη δεν ξέρει τι ταυτότητα θέλει να έχει γιατί οι δημοτικές αρχές μέχρι σήμερα δεν έχουν ένα όραμα για την πόλη, δεν υπάρχει ούτε καν συνέχεια στις δημοτικές αρχές, παρότι είναι όλοι από την ίδια πολιτική παράταξη – από τη μεταπολίτευση και πέρα ως και σήμερα, εδώ και 33 χρόνια – και έχουν μεγάλη ευθύνη για τη διαμόρφωση της πόλης γιατί αν είχαν όραμα για τη διαμόρφωσή της, αν τους χαρακτήριζε πολιτική συγκρότηση και άποψη θα το είχαν υλοποιήσει. Κατά τη γνώμη του, το Ηράκλειο εξελίσσεται από πόλη των Τεχνών και των Γραμμάτων, μου απάντησε «σε πόλη του εύκολου χρήματος και της νύχτας».

Κατά τη γνώμη του, η λογική αγνόησης της ιστορίας της πόλης και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της απαντάται και στα μνημεία της πόλης, μιας και δεν υπάρχει ενοποίηση των αρχαιολογικών τόπων. Έτσι, παρατηρείται το φαινόμενο τα κρουαζιερόπλοια να σταματούν για δύο ώρες στο Ηράκλειο και να μην ξέρουν πώς να ξεναγηθούν εξαιτίας της απουσίας κατατοπιστικού χάρτη.

Σύμφωνα με τον Καλαντίδη, ο όρος ενοποίηση σημαίνει τη δημιουργία ενός χερσαίου δικτύου που θα περιλαμβάνει ως κύρια στοιχεία τα μνημεία και τους αρχαιολόγους χώρους και επίσης θα ενσωματώνει ανοιχτούς χώρους, χώρους πρασίνου, υπηρεσίας κοινωνικής ωφέλειας και χώρους προορισμένους για πολιτιστικές δραστηριότητες και αναψυχή. Ταυτόχρονα, το δίκτυο αυτό θα βρίσκεται σε φυσική σχέση με το πλέγμα κεντρικών λειτουργιών της πόλης, ούτως ώστε το «πέραςμα» διαμέσου της ενοποιημένης ζώνης να είναι όχι μόνο συνειδητή επιλογή, αλλά και αυτόματο επακόλουθο της γενικότερης χρήσης της περιοχής και των μετακινήσεων στον αστικό χώρο⁸².

(Οι αρχαιολογικοί χώροι) βρίσκονται διασκορπισμένοι στον αστικό ιστό της πόλης, ασύνδετοι μεταξύ τους, χωρίς να έχουν ενσωματωθεί στις καθημερινές δραστηριότητες και υποκείμενοι στην παραγόμενη περιβαλλοντική ρύπανση, χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας μεγάλης μητρόπολης. Σοβαρή συνέπεια αυτής της κατάστασης είναι η σταδιακή απώλεια της ιστορικής συνέχειας της πόλης και η

⁸² Ελληνικός αστικός χώρος επιστημονικό συμπόσιο 4-5 Απριλίου 2003 Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη) Γιάννης Καλαντίδης Ανάπλαση Ιστορικού κέντρου Αθήνας σσ 88

«υποβόσκουσα διάβρωση της ιδέας της Αθήνας στη συνείδηση των πολιτών της και όσων βιώνουν την εμπειρία της πόλης αυτής»⁸³.

Θα αναφερθώ στο επόμενο κεφάλαιο για τα θέματα σημείων αναφοράς και αισθητηριακής μνήμης.

Όσον αφορά τα μνημεία, η στάση του Δήμου είναι ξεκάθαρη, έχει αποφασιστεί η ανάδειξη και η επανάχρησή τους. Ρωτώμενη για την άποψη της, για τις πολιτικές του Δήμου η αρχαιολόγος, απαντά πως δεν τη νοιάζει να εξηγήσει «τα κίνητρα» του Δήμου(που διαμορφώνουν τους στόχους τους), προσπαθεί να μην το βλέπει πολιτικά το θέμα.

Όσον αφορά την πίεση που δέχεται για την αξιοποίηση των μνημείων η παρούσα Δημοτική Αρχή και τους σκοπούς της, ο πολιτικός πληροφορητής μου υποστηρίζει πως «δεν αγάπησαν ξαφνικά την ιστορία της πόλης, του τόπου και τα μνημεία, απλώς από τη μια δέχονται πίεση «τι θα γίνει μ' αυτά;» αλλά δεν παύουν κι αυτά να είναι ένας ζωντανός οργανισμός που από μόνος του ζητάει, δηλαδή αν δεν το συντηρήσεις θα καταρρεύσει και «κάνει μπαμ» από μακριά, οπότε σε ωθεί να παρέμβεις, από την άλλη δέχονται πέσεις από κινήσεις δημοτών αλλά και από τους ίδιους συνειδητοποιείται σιγά-σιγά πως είναι πλούτος που πρέπει να αξιοποιηθεί».

Η μελέτη της υλικής κουλτούρας ανιχνεύει την αποτύπωση καθημερινών πρακτικών στο πεδίο των υλικών αντικειμένων και αποτελεί πεδίο διαπραγμάτευσης σχέσεων εξουσίας και δύναμης. Η υλική κουλτούρα είναι ένα «παράθυρο» για την κατανόηση της ευρύτερης κοινωνικής και πολιτισμικής οργάνωσης και αποτελεί σύμπλεγμα από σημεινόμενα που εγγράφονται πάνω σε υλικό σώμα και αποτυπώνονται είτε στο χώρο είτε στο ανθρώπινο σώμα.

«Ο υλικός πολιτισμός, λοιπόν, τα αντικείμενα, και πιο συγκεκριμένα, η αρχιτεκτονική μορφολογία των σπιτιών θεωρούνται ότι αποτελούν την έκφραση της συλλογικής ταυτότητας της ομάδας σε προσωπικό επίπεδο, αφού αυτά εκφράζουν την «ψυχή» των ανθρώπων, (σύμφωνα με τον Handler 1985 αναφερόμενος στη Δέλτσου) και τις αξίες του πολιτισμού που αυτοί ενσαρκώνουν. Με αυτή την έννοια, η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί εθνική ιδιοκτησία και ο υλικός πολιτισμός την

⁸³ Όπως παραπάνω, σσ 89

«επιτομή της συλλογικής ταυτότητας και κατά συνέπεια την ιδιοκτησία του συνόλου, δηλαδή του έθνους» (Handler 1985 αναφερόμενος στη Δέλτσου)⁸⁴.

«Ωστόσο, όπως λέει ο Karferer(1988:97), για να κατασκευαστεί η πολιτιστική κληρονομιά και να αποδειχθεί η ιστορική συνέχεια μιας ομάδας, όψεις της ανθρώπινης ζωής μετατρέπονται σε αντικείμενα, που είναι αυστηρά τοποθετημένα στον χώρο και στο χρόνο, αφού όμως περάσουν πρώτα από μια «διαδικασία συμβολικής απεξάρθρωσης και αποπλαισίωσης, έτσι ώστε να αποσπαστούν από τον ιστό των κοινωνικών πρακτικών και κατά συνέπεια να μπορέσουν να εξιδανικευτούν σε συμβολικό επίπεδο»⁸⁵

Αυτή η απεξάρθρωση, αποπλαισίωση και συμβολική εξιδανίκευση, επιτυγχάνεται από το έθνος κράτος με τη χρήση των εννοιών της «αυθεντικότητας» και της «μοναδικότητας»⁸⁶.

Στον ιστορικό τόπο το παλιό και η παράδοση εντάσσονται στα πλαίσια ενός συμβολικού χρόνου, ο οποίος παραμένει αναλλοίωτος, αέναντος. Τα μνημεία, τεκμήρια αυτού του παραδοσιακού χρόνου, παραμένουν επίσης αναλλοίωτα και έρχονται σε σαφή αντιπαράθεση με τη ζωή των ανθρώπων, η οποία εξ ορισμού χαρακτηρίζεται από αλλαγές⁸⁷.

⁸⁴ Ε. Δέλτσου, 1995, ό.π. σσ.116

⁸⁵ Ε. Δέλτσου, 1995, ό.π. σσ.116

⁸⁶ Ε. Δέλτσου, 1995, ό.π. σσ. 116

⁸⁷ Ε. Δέλτσου, 1995, ό.π. σσ. 116

3^ο κεφάλαιο

Αυτό που γίνεται άμεσα αντιληπτό στην Παλιά Πόλη είναι:

1. Η εφαρμογή ενός εκτεταμένου προγράμματος στο «Ιστορικό και ταυτόχρονα κοινωνικό – πολιτιστικό – επιχειρηματικό κέντρο που έχει ως πυρήνα την πλατεία Λιονταριών, τη Λότζια, τον Άγιο Μάρκο, τον Άγιο Τίτο και ραχοκοκαλιά την 25^{ης} Αυγούστου»⁸⁸ αλλά και σε διάφορα άλλα τμήματα της Παλιάς Πόλης, κάτω από το γενικότερο τίτλο της «ανάπλασης» κάποιοι δρόμοι ή συμπλέγματα δρόμων του κέντρου πλακοστρώνονται και εφοδιάζονται με νέα φωτιστικά. Αυτό έχει ως άμεση συνέπεια: α)αλλαγή χρήσεων ισογείων που έχουν πρόσοψη εκεί και τη μετατροπή σχεδόν του συνόλου τους σε καφετέριες. Β) Την εξάπλωση του χώρου χρήσης των καφέ αυτών στην μεγαλύτερη επιφάνεια του πλακοστρωμένου (Δημόσιου) Χώρου με αποτέλεσμα ακόμα και να δυσχεραίνεται η κίνηση των πεζών, γ) Την αλλαγή των χρήσεων, εγκατάλειψη των κατοικιών που μένουν στην περιοχή λόγω του θορύβου αλλά και άλλων λόγων που σχετίζονται με την εμπορευματοποίηση του χώρου.

2. Από την άλλη πλευρά, στο εσωτερικό του πολεοδομικού ιστού, από το εκτεταμένο πρόγραμμα κατεδαφίσεων που δεν λαμβάνει υπόψη του την αξιολόγηση των κτισμάτων προκύπτουν: α) νέοι δρόμοι και νέα έργα πεζοδρομήσεων, β) νέο καθεστώς για τις μικρές ιδιοκτησίες που δεν «συμφέρουν» να οικοδομηθούν μόνες τους και υπαγορεύει την οικοδόμηση μεγάλων πολυκατοικιών με αντιπαροχή.

⁸⁸ Παράγραφος 2β της υπουργικής απόφασης 4514/36 της 12 Φεβρουαρίου 2002

3. Το άνοιγμα της Παλιάς Πόλης προς την παραλία και τη θάλασσα⁸⁹ να μεταφράζεται σε διάνοιξη μιας μεγάλης παραλιακής λεωφόρου (μετά τις κατεδαφίσεις παλαιών βιοτεχνικών εγκαταστάσεων) και την οικοδόμηση μεγάλων συγκροτημάτων αναψυχής και πολυτελών κατοικιών.

ΙΙ. Η έννοια του Δημόσιου Χώρου

Ο Δημόσιος Χώρος είναι μια εξαιρετικά δυναμική έννοια και ένα ευρύτατο, ετερογενές πεδίο, που περικλείει τη διαφοροποίηση ανάμεσα στον χώρο που βιώνεται σε όλο το εύρος της καθημερινής ζωής, σε αντίθεση με το ά - χωρο του διαδικτύου, όπως αυτό γίνεται αντιληπτό, τη διαφοροποίηση ανάμεσα σε αυτό που αποτελεί τη κοινή (γνώμη) και τους παγκόσμιους θεσμούς και την οικονομία. Επίσης μια έννοια που ως επί το πλείστον ταυτίζεται με αστικό περιβάλλον.

Ο Δημόσιος Χώρος παραδοσιακά διαφοροποιείται από τον Ιδιωτικό Χώρο ως προς τους όρους πρόσβασης, την πηγή και τη φύση ελέγχου στην είσοδο, την ατομική και συλλογική συμπεριφορά που επιβάλλεται και τους κανόνες χρήσης του.

Αν και ο ιδιωτικός χώρος είναι σαφώς διακεκριμένος και προστατεύεται από κανόνες θεσμοθετημένους σχετικά με τον τρόπο που θα γίνεται η χρήση του, ο Δημόσιος Χώρος, παρότι υφίστανται και γι' αυτόν αντίστοιχοι κανόνες, όμως στη συνείδηση του κόσμου παραμένει ανοιχτός για συμμετοχή σε αυτόν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό.

Η συγκεκριμένη έννοια έχει πολύ διαφορετικές έννοιες στις διάφορες κοινωνίες, χώρους και εποχές – σήμερα όμως, το νόημά του σήμερα είναι απόλυτα συνδεδεμένο με την αντίθεση ανάμεσα σε αυτόν και τον ιδιωτικό χώρο.

⁸⁹ Παράγραφος 2 της υπουργικής απόφασης 4514/36 της 12 Φεβρουαρίου 2002

Και είναι ακριβώς αυτή το δίπολο που μας κάνει να συνειδητοποιήσουμε την έννοια της εξέλιξης του Δημόσιου Χώρου μέσα στο πλαίσιο της γενικότερης κοινωνικής εξέλιξης του ιδιωτικού χώρου αλλά και την πλήρη ανάπτυξή του ως προϊόν της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας.

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι πολλά μέρη του (Δημόσιου Χώρου) είναι υπό ιδιωτικό ιδιοκτησιακό καθεστώς ή ιδιωτική διαχείριση, καθώς και κάποια στοιχεία της δημόσιας σφαίρας, όπως η πρόσβαση στο internet. Με την ίδια έννοια υπάρχει αξιοσημείωτη δημόσια νομοθεσία σε πολλές πλευρές και χρήσεις του ιδιωτικού χώρου, από κανονιστικούς νόμους για τη σεξουαλικότητα και την κοινωνική αναπαραγωγή, μέχρι κρατική επιτήρηση ατομικών δραστηριοτήτων, και έλεγχο του δικαιώματος του συναθροίζεσθαι.

Πότε μπήκαν οι βάσεις για τη σημερινή μορφή του Δημόσιου Χώρου;

Σύμφωνα με τον David Harvey και το κείμενό του *Political Economy of Public Space*⁹⁰ στο Παρίσι στα μέσα 19^{ου} αιώνα, το οποίο διαμορφώνεται πολεοδομικά από τον Haussman. Έκεί οι καφετέριες αποτελούν νέο στοιχείο στους κοινόχρηστους χώρους – δεν είναι ακριβώς ιδιωτικός, εξυπηρετούν συγκεκριμένο κοινό και καταναλωτικούς σκοπούς.

Οι στενοί δρόμοι δεν επέτρεπαν την κατάπιξη των γεγονότων του 1848 που τελικά κατέληξαν στις σφαγές του Ιουνίου. Οι μεγάλες λεωφόροι λειτουργούν ως χώροι επιτήρησης, ελέγχου, милитарισμού. Οι νέοι λεωφόροι είναι Δημόσιοι Χώροι που διευκολύνουν την κρατική προστασία στην ιδιωτική περιουσία των αστών εναντίον όσων την επιβουλεύονταν.

Η σημασία των δημόσιων χώρων εξαρτιόταν κατά πολύ από τα ιδιωτικά κεφάλαια, ο Haussman έβαλε τις βάσεις για μια εκ – μπουρζουοποίηση του αστικού κέντρου. Απομάκρυνε από το κέντρο της πόλης τις βιομηχανικές δραστηριότητες και την εργατική τάξη, με αποτέλεσμα το κέντρο της πόλης να χαρακτηρίζεται από ταξική διάκριση.

Ήθελε ο χώρος να αποπνέει αυτοκρατορική λάμψη, στρατιωτική ασφάλεια και αστική αφθονία. Επίσης, συνεχίζοντας την αυτοκρατορική παράδοση, με τη μεγάλη

⁹⁰ *The Politics of Public Space* ed. Setha Low and Neil Smith 2006 Routledge

σημασία που είχε για το βασιλιά το θέαμα, το οποίο παρουσιαζόταν στο Δημόσιο Χώρο, ο χώρος κατασκευάστηκε με αυτό ως κεντρικό γνώμονα.

Η μνημειακότητα που χαρακτήρισε την ανακατασκευή του κέντρου και αυτή των λεωφόρων, νομιμοποίησε την εξαιρετική δύναμη της βασιλείας. Επίσης επέβαλε αυστηρά κριτήρια στις δημόσιες και ιδιωτικές κατασκευές - για παράδειγμα το κτήριο της όπερας του Garnier. Οι Διεθνείς εκθέσεις έθεσαν την πόλη στο κέντρο της κυκλοφορίας αγαθών, τεχνολογικής καινοτομίας και κοινωνικής προόδου μα και οδήγησαν στο φετιχισμό του αντικειμένου. Με τις αλλαγές που επέβαλε ο Haussman επετράπηκε μια πιο ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίου, αγαθών και ανθρώπων.

Τα πολυκαταστήματα αλλά και οι καφετέριες προώθησαν την αυξανόμενη δύναμη του προϊόντος ως θέαμα. Το πρώτο πολυκάστημα άνοιξε στα 1852, το Bon Marche και οι βιτρίνες («ως τέχνη ξελογιάσματος»), η είσοδος χωρίς υποχρέωση αγοράς, τα κύρια χαρακτηριστικά του.

Η συνέπεια αυτών ήταν να μεταβληθεί ο πολίτης σε θεατή και καταναλωτή. Οι δημόσιοι χώροι πλέον χαρακτηρίζονται από έκθεση αστικής αφθονίας, εμφανής κατανάλωσης και γυναικείας μόδας. Κυριαρχούσε ο φετιχισμός του αντικειμένου και η συμβίωση δημόσιου και εμπορικού χώρου.

Παρόλο που το προϊόν κυριάρχησε στο διαχωρισμό δημόσιου και ιδιωτικού, τελικά λειτούργησε ως συνδετικός κρίκος. Η συμβίωση δημόσιου – ιδιωτικού υπό την αιγίδα της εμπορευματοποίησης και του θεάματος με προσδοκούμενο αποτέλεσμα την απολιτικοποίηση.

Ο κοινωνικός έλεγχος οργανώθηκε μέσω της εμπορευματοποίησης και του θεάματος και της ίδια στιγμή οι μη προνομιούχες τάξεις αποκλείονταν και γίνονταν αντικείμενα εκμετάλλευσης. Ήταν η ευφυΐα του Haussmann που συνέλαβε αυτή τη «**συμβίωση**» δημόσιου και ιδιωτικού χώρου.

Ο Moore αναφέρει πως μετά την παρακμή των κέντρων των πόλεων της δεκαετίας του '60 και του '70 που σχετιζόταν με παγκόσμιες οικονομικές αλλαγές και το νέο διεθνή καταμερισμό της εργασίας, πολλές εθνικές και αστικές κυβερνήσεις έπρεπε να αντιμετωπίσουν εγκαταλειμμένα και υποβαθμισμένα κέντρα πόλεων, υψηλή ανεργία και αρνητική δημόσια αντίληψη. Παραθέτει την έρευνα του Ward για

την συγκεκριμένη εποχή, το παράδειγμα της Βοστώνης, η οποία δομήθηκε σε ένα επιτυχημένο μοντέλο ανάπτυξης, έκανε τους μανάτζερ των πόλεων να συνειδητοποιήσουν πως έπρεπε να βρουν εναλλακτικούς τρόπους για να διώξουν όλο το αρνητικό κλίμα που κυριαρχούσε και να αποκαταστήσουν τον χαρακτήρα της πόλης. Υιοθετήθηκε μια περισσότερο «εταιρική» προσέγγιση ώστε να προσελκύσουν επενδυτές και οικονομική ανάπτυξη τη στιγμή που ξαναφτιάχονταν η μορφή της πόλης. Η κεντρική δράση ήταν το μάρκετινγκ του χώρου, προσλαμβάνοντας ειδικούς για τη διαδικασία «αναζωογόνησης». Η προώθηση της πόλης με ειδικούς δημόσιων σχέσεων είχε ως στόχο την εξέλιξη της «σωστής εικόνας» και της προσέλκυσης των «σωστών ατόμων». Συμπεραίνουμε λοιπόν πως το κλειδί για να καταλάβουμε την ανάπτυξη και διαχείριση της πόλης στον 21^ο αιώνα, η οποία σαν οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα αγοράζεται και πωλείται βρίσκεται στη δόμηση της εικόνας της πόλης και στη δημιουργία εκ νέου του «προφίλ» της.

Τι συμβαίνει σήμερα; Γιατί γίνεται σήμερα τόση συζήτηση για το Δημόσιο Χώρο;

Σύμφωνα με τη Setha Low, η αναγέννηση της αστικής ιδιωτικοποίησης αναβιώνει μια τάση που έχει τις ρίζες της στα μέσα του 19^{ου} αιώνα όταν στις πόλεις, οι υπηρεσίες ύδρευσης, αποχέτευσης, καθαρισμού, πυροσβεστικής παρέχονταν από ιδιωτικούς φορείς. Οι πρώτοι αστυνομικοί δημόσιας αστυνομίας προσεληφθήκαν στη Βοστώνη, εν έτει 1838. Οι δημόσιες υπηρεσίες συνέχισαν να εξαπλώνονται και σε άλλους τομείς, δημιουργώντας το δεδομένο πλέον για μας φάσμα υπηρεσιών. Πρόσφατα όμως τα όρια ανάμεσα στο δημόσιο και στο ιδιωτικό έγιναν πιο δυσδιάκριτα και αυξητικές τάσεις ιδιωτικοποίησης και άλλων νεοφιλελεύθερων πρακτικών διαμορφώνουν το Δημόσιο Χώρο, τον οποίο επαναθέτουν στην κυριαρχία εταιρικών και εμπορικών συμφερόντων.

Τι συμβαίνει στο Ηράκλειο;

Από τη μία οι καφετέριες, ενώ, κάποια διατηρητέα ή παραδοσιακά κτίρια του Κέντρου αποκτούν νέες χρήσεις: Τα νεοκλασικά – εκλεκτικιστικά κτίρια της οδού Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου, «φιλοξενούν» ως επί το πλείστον Τράπεζες, ενώ στις οδούς Μιλάτου, Κοραή κ.λ.π., κυρίως καφετέριες. Πολυσυζητημένο παράδειγμα το κτίριο του παλαιού, ιστορικού για τη πόλη ιδιωτικού σχολείου «Λύκειον Ο Κοραής» έγινε καφετέρια (με το ίδιο όνομα).

Οι πλατείες και οι πεζόδρομοι θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «ψευδο – δημόσιοι χώροι» σύμφωνα με τον όρο που αναφέρει η Setha Low, ή όπως λέει ο Δ. Ρηγόπουλος: «Μήπως τελικά δεν τις χρειαζόμαστε τόσο πολύ τις πλατείες; Μήπως τις θέλουμε μόνο για να απλώνουμε τα τραπέζια των καφέ και των μπαρ; Μήπως ο Δημόσιος Χώρος αφορά μόνο τις παριές της πόλης»⁹¹;

Η δημοτική αρχή οραματίζεται καταρχάς μια «σύγχρονη πόλη», διαμορφώνοντας ή επιτρέποντας να διαμορφωθεί το ιστορικό κέντρο σε ψυχαγωγικό. Στην ερώτηση για το όραμα για τη διαμόρφωση της Παλιάς Πόλης, η αρχαιολόγος μου απαντά «Να ρωτήσεις το δήμαρχο», ενώ ένας άλλος πληροφορητής μου προσθέτει πως «Δεν υπάρχει όραμα».

Ο αρχιτέκτονας μου απαντά σχετικά με την τάση που θέλει την Παλιά Πόλη να διαμορφώνεται σε ψυχαγωγικό κέντρο, πως μπορεί να ελεγχθεί και να αποφευχθεί, και μου τονίζει πως δεν έχουν γνωμοδοτήσει ποτέ θετικά για την εγκατάσταση ψυχαγωγικού κέντρου στην Παλιά Πόλη κι όμως τα περισσότερα βρίσκονται εκεί, δηλαδή παίρνουν άδεια ως καφέ-μπαρ και λειτουργούν ως club τα οποία τελικά δεν κλείνουν.

Σύμφωνα με τον πολιτικό πληροφορητή μου, τα συμφέροντα ήταν και είναι πάντα συγκρουόμενα. Δεν υπήρχε στο παρελθόν και δεν υπάρχει ως τώρα μια πολιτική, κρατική, κατά βάση, και, κατ' επέκταση μια δημοτική, που να παίρνει θέση σ' αυτές τις συγκρούσεις συμφερόντων και να μην επιτρέπει στο ιδιωτικό συμφέρον να λειτουργεί εις βάρος του δημοσίου - κάτι που τελικά συμβαίνει στην Ελλάδα. Τα

⁹¹ Δημήτρης Ρηγόπουλος «Οι αθηναϊκές πλατείες που μας πληγώνουν» Κυριακή 20 Απριλίου 2008 Η Καθημερινή Τέχνες και Γράμματα

τελευταία χρόνια τα έργα ανάπλασης περιλαμβάνουν πεζοδρομήσεις, μικρά πάρκα και νέες πλατείες. Τα ιδιωτικά συμφέροντα αντιλήφθηκαν πως ένας αναβαθμισμένος Δημόσιος Χώρος τους βολεύει και «φτάσαμε στο άλλο άκρο», δηλαδή συνεχείς πεζοδρομήσεις χωρίς σχέδιο και ουσία όπου «φυτρώνουν» οι καφετέριες σαν μανιτάρια. Είναι αποσπασματικά έργα όμως γιατί οι πεζοδρομήσεις δεν είναι τμήμα μιας μελέτης που θα περιλαμβάνει χώρους στάθμευσης με αποτέλεσμα η πόλη να «φρακάρει» από το κυκλοφοριακό.

Θίγει επίσης τη νεοελληνική μέθοδο του «ράβε-ξηλώνε» και τον περιθωριακό ρόλο των αρχιτεκτόνων στην παραγωγή δημόσιων κτιρίων και χώρων. (Στην Ελλάδα) υπάρχει η τάση να αντιμετωπίζονται τα αξιολογα δημόσια κτίρια και οι δημόσιοι χώροι ως μέσα ατομικής προβολής και μικροπολιτικής, αφού κάθε ισχυρός και η κάθε νέα γενιά επιδίδονται με πάθος στο σβήσιμο ή την αλλοίωση των έργων των προκατόχων τους⁹².

Οι δημοτικές αρχές των περισσότερων δήμων ξηλώνουν τα έργα των προηγούμενων όπως για παράδειγμα στην πλατεία Ελευθερίας αλλά και την μελέτη της Παλιάς Πόλης η οποία δεν υλοποιήθηκε. Το αποτέλεσμα των παραπάνω είναι η απώλεια των οικονομικών πόρων, λόγω της λάθος αξιοποίησής τους, και η πόλη ενώ θα μπορούσε να είχε «σωθεί» αυτό δεν πρόκειται να συμβεί αν δεν αλλάξει αυτή η πολιτική άποψη.

Π α ρ α λ ι α κ ό Μ έ τ ω π ο

⁹² Ελληνικός αστικός χώρος επιστημονικό συμπόσιο 4-5 Απριλίου 2003 Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής:Σχολή Μωραΐτη), σσ 186

Τα τελευταία χρόνια επιχειρείται ένα άνοιγμα της πόλης στη θάλασσα. Το παραλιακό μέτωπο αποτελεί ένα κομμάτι του Δημόσιου Χώρου στο οποίο διανοίχθηκε μια μεγάλη λεωφόρος, άνοιξαν μεγάλα ψυχαγωγικά κέντρα και πολυτελείς κατοικίες.

Ο δήμαρχος, παρουσιάζει στις ομιλίες του τα συγκεκριμένα έργα ως «το άλλο μεγάλο έργο, την παραλιακή λεωφόρο, όπου θα προχωρήσουμε σε μια συνολική αναβάθμιση του παραλιακού μετώπου με σχέδιο που έχουμε και έτσι ο πολίτης δεν θα έχει στραμμένα τα νώτα προς τη θάλασσα, αλλά θα στραφεί προς τη θάλασσα».

Κατά τη γνώμη του αρχιτέκτονα, το παραλιακό μέτωπο χαρακτηρίζεται από μια εντελώς διαφορετική ιδιοκτησιακή σχέση, οι κάτοικοι της περιοχής της Αγ. Τριάδας, δίπλα στην παλιά Λαχαναγορά, ήταν φτωχοί άνθρωποι, υπάλληλοι και τώρα στην περιοχή χτίζονται πολυτελέστατες πολυκατοικίες. Δεν υπάρχει στην Ελλάδα θεσμικό πλαίσιο που να ορίζει το κόστος των ενοικίων και τον κτιρίων, κάτι που απαιτεί μεγάλη χρηματοδότηση και όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, «δεν μπορείς να πεις στον πολίτη να μην πουλήσει το σπίτι του, την ιδιοκτησία του».

Σύμφωνα με την άποψη του πολιτικού πληροφορητή μου, οι σημερινές αλλαγές στην πόλη που αναδεικνύουν το παραλιακό μέτωπο ως κυρίαρχο, δεν συμβαδίζουν με την ιστορία και την μέχρι τώρα μορφή της πόλης. «Δεν είναι δυνατόν να θες να στρέψει η πόλη το πρόσωπό της προς τη θάλασσα κάτι που δεν γινόταν παλιότερα και να έχεις ένα δρόμο που γίνεται «του σκοτωμού» - δεν είναι τυχαίος ο αριθμός των ατυχημάτων - και να «φυτρώνουν» μεγαθήρια με σκοπό το κέρδος, οικοδομήματα ξένα προς την ιστορία της πόλεως και το παραθαλάσσιο μέτωπο να έχει ως σκοπό την εξυπηρέτηση συμφερόντων».

Ο τρόπος με τον οποίο επιχειρείται «δημιουργία» ελεύθερων χώρων στο παραλιακό μέτωπο, με «αποσπασματικές» - μελέτες, κατεδαφίσεις που προηγούνται των μελετών, απόδοση μεγάλων χώρων στην κυκλοφορία των οχημάτων και εμπορευματοποίηση της περιοχής με εγκατάσταση δραστηριοτήτων αναψυχής (καφετέριες, πολυσινεμά κλπ), σε συνδυασμό με τις ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής (κυριαρχούν ισχυροί βορειοδυτικοί άνεμοι) δεν αφήνει και πολλά περιθώρια αισιοδοξίας.

Πιστεύει πως λείπει η φαντασία και το όραμα και όλα βασίζονται στις πελατειακές σχέσεις και στα συμφέροντα.

Οι παρεμβάσεις είναι αποσπασματικές και παρατηρείται ο μιμητισμός με όλα τα παραπάνω να οδηγούν στην έλλειψη ταυτότητας. Απόρροια όλων αυτών είναι, στον επισκέπτη του Ηρακλείου να μην μένει τίποτα δεν πέρα από την Κνωσό και το Μουσείο γιατί όλα αυτά θέλουν χρόνο, παιδεία, κουλτούρα και αγάπη για την ιστορική μνήμη και για τον μνημειακό πλούτο.

Πολύ σημαντική έλλειψη κατά τη γνώμη του είναι πως δεν διδασκόμαστε την ιστορία της πόλης μας, οπότε οι αυριανοί δημότες της πόλης δεν θα γνωρίζουν τίποτα. Κανονικά θα έπρεπε να είναι ξεχωριστό μάθημα συνδυασμένο με επί τόπου επισκέψεις, ώστε το παιδί από μικρή ηλικία να διδάσκεται την ιστορία της πόλης του

γιατί: «Γνωρίζοντας την ιστορία της πόλης μας, τα μνημεία και τους ευεργέτες της, σεβόμαστε το περιβάλλον, αγαπάμε την πόλη και τον εαυτό μας»⁹³.

Εφόσον ο μνημειακός πλούτος διασωθεί -και όχι απαραίτητα με την έννοια του "παγώματος"- όπως υποστηρίζει, μπορούν να οδηγήσουν το Ηράκλειο στο να διατηρήσει και να αναδείξει την ιστορική συνέχειά του, να ανακτήσει τον πιο ανθρώπινο χαρακτήρα του, να προβάλει μια εικόνα ανάλογη της πολιτισμικής ιστορίας του και αυτής που επιδιώκουν οι πόλεις ανά τον κόσμο σήμερα. Κάτι που θα λειτουργήσει προς όφελος όλων. Εξ άλλου ας μην ξεχνάμε ότι η αρχιτεκτονική αστική κληρονομιά, αποτελεί σημαντικότατο πόλο έλξης για τον αστικό και πολιτισμικό τουρισμό.

Κατά τη γνώμη του, η μόνη δυνατότητα να ληφθούν πολλές πρωτοβουλίες είναι το θέμα να φύγει από την αιρετή αυτοδιοίκηση και να είναι στην δικαιοδοσία μιας υπηρεσίας με «λυμένα χέρια».

Η έννοια του Δημόσιου Χώρου, όπως προανέφερα, συνδέεται άρρηκτα με την έννοια της Δημοκρατίας και αυτή του αστικού χώρου και η σωστή διαρρύθμιση αυτού δημιουργεί ένα είδος συσχετισμού ή ταυτότητας στους ανθρώπους.

Σύμφωνα με τον Moore παρόλο που η προσωπική μνήμη είναι σχετικά στατική, η ταυτότητα που σχετίζεται με το χώρο είναι πιο δυναμική, ειδικά σε πόλεις που χτίστηκαν την εποχή της νεωτερικότητας και εξαρτώνται από την αλλαγή για να επιβιώσουν.

Ο Giddens⁹⁴ υποστηρίζει, όπως παρατίθεται στον Moore, σε ένα κόσμο που χαρακτηρίζεται από μεγάλη ταχύτητα και ανεξάντλητη ροή, η μνήμη είναι βασική στη διαμόρφωση της προσωπικής και τοπικής μνήμης μα είναι επίσης είναι πολύ σημαντική στη διαμόρφωση διαλόγων για τη συντήρηση, ανάπτυξη, και τον τρόπο που η κληρονομιά ορίζεται και αναπαρίσταται⁹⁵.

Με σκοπό να μιλήσει για τη διαμόρφωση των ταυτοτήτων, ο Lowenthal υποστηρίζει την σχέση τους με τρία σημεία – κλειδιά: λείψανα του παρελθόντος, ιστορία και μνήμη. Όμως η εξαρτημένη από άλλους παράγοντες φύση της μνήμης

⁹³ Στο πλαίσιο του Προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης η Στ τάξη του 4^{ου} και 5^{ου} Δημοτικού Σχολείου Ηρακλείου (Συγκροτήμα Τάλως) ασχολήθηκε με το θέμα «Η πόλη μας»(Ιστορία – Μνημεία – Ευεργέτες).

⁹⁴ Giddens 2002

⁹⁵ Valorizing Urban Heritage? Redevelopment in a Changing City pp97 Heritage, Memory and the Politics of Identity edited by Niamh Moore, Yvonne Wheeler

που απευθύνεται με πολλούς τρόπους στις σχέσεις μας με το παρελθόν και οδηγεί στη διεκδίκηση του χώρου από διαφορετικά ενδιαφέροντα. Εν μέρει αυτό συμβαίνει επειδή «η μνήμη μεταμορφώνει το βιωμένο παρελθόν σε αυτό που αργότερα νομίζουμε πως έτσι πρέπει να ήταν, διαγράφοντας μη –επιθυμητές σκηνές και διαμορφώνοντας τις προτιμητέες ως κατάλληλες»(Lowenthal, 1985, 206) όπως παρατίθεται στον Moore⁹⁶. Το στοιχείο της λησμονιάς, αν και σημαντικό, είναι σε μεγάλη κλίμακα υποσυνείδητο, μα παρόλα αυτά παίζει ένα πολύ σημαντικό ρόλο στην παραγωγή της προσωπικής και τοπικής μνήμης και ταυτότητας.

Οι περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν πως ποτέ άλλοτε δεν υπήρχαν τόσοι που να ασχολούνται με το παρελθόν, το οποίο τελικά, είναι παντού και πουθενά. Τα τελευταία χρόνια, στην Ελλάδα, όλο και περισσότεροι αρχίζουν να αναφέρονται σε θέματα μνήμης. «Η αντίδραση για την κατεδάφιση δύο παραδοσιακών σπιτιών στη Διονυσίου Αρεοπαγίτου είναι πρωτοφανής και εγείρει σύνθετα θέματα ιστορικής μνήμης και προστασία της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς»⁹⁷.

Η λέξη μνήμη έχει δύο διαφορετικά νοήματα:

- Πρώτον, ως υπόλοιπο των παρελθόντων εμπειριών που με κάποιο τρόπο «κόλλησαν» ή ενεργοποιήθηκαν στο μυαλό μας και εν τέλει στην προσωπική μας αίσθηση, τη στιγμή που άλλες εμπειρίες λησμονούνται και
- Δεύτερον η ικανότητα ή η δυνατότητα με την οποία ανασυγκροτούμε το παρελθόν.

Η έννοια της πνευματικής διαδικασίας είναι κοινή και στις δύο έννοιες και φαίνεται να παράγεται από μια παλαιότερη έννοια της μνήμης ως δομή της ρητορικής. Αποτελεί νεότερη αντίληψη πως, η μνήμη αποτελεί **υποκειμενικό** θέμα, το οποίο ο καθένας μπορεί να διαμορφώσει (μνημείο) ή να του προσθέσει χαρακτηριστικά (συλλογική μνήμη).

⁹⁶ Valorizing Urban Heritage? Redevelopment in a Changing City pp97 Heritage, Memory and the Politics of Identity edited by Niamh Moore, Yvonne Wheeler

⁹⁷ Διαμάντια στους δρόμους της Αθήνας (Μαργαρίτας Πουρναρά – Δημήτρη Ρηγόπουλου Η Καθημερινή Τέχνες και Γράμματα Κυριακή 27 Ιανουαρίου 2008)

Η μνήμη λοιπόν σχετίζεται με έννοιες όπως το αυθεντικό, το προσωπικό, το κατώτερο, θεϊκό και ανθρώπινο, και αντιτίθενται με έννοιες όπως αυτή των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της παγκοσμιοποίησης, που θεωρούνται παράγοντες αμνησίας. Ο Αντώνης Λιάκος υποστηρίζει πως «αν η μνήμη αποτελεί συστατικό στοιχείο της ζωής και της κοινωνίας, η πολιτισμένη κοινωνική ζωή απαιτεί τον μετασχηματισμό της μνήμης, δηλαδή τη μετασχηματιστική εργασία για την οποία μιλάει ο Freud»⁹⁸.

Στο βιβλίο του αναφέρει την «cultural turn», τη στροφή στην πολιτισμική κληρονομιά η οποία σημαίνει πως το μέχρι τώρα «πρωτόκολλο «εμείς και το παρελθόν δια μέσου των κατάλοιπων και των μνημείων» μετασχηματίζεται σε «εμείς και τα μνημεία δια μέσου του παρελθόντος» δηλαδή «επινοούμε ένα παρελθόν για τα μνημεία που διαθέτουμε».

Ποια είναι η σχέση παρόντος – παρελθόντος και έθνους κράτους; Η σχέση αυτή όπως προκύπτει από τις πολιτικές που αφορούν τα υλικά κατάλοιπα (του παρελθόντος), πως η πολιτική ηγεσία παρουσιάζει το παρελθόν, πως η πολιτική αντικατοπτρίζεται στον τρόπο ανάδειξης του παρελθόντος. Η σχέση των εννοιών του παρελθόντος και του παρόντος «είναι η ουσία του έθνους κράτους»⁹⁹.

Η Κοινωνική Ανθρωπολογία επανορίζει την έννοια της συλλογικής μνήμης ως κοινωνική. Το έργο του Maurice Halwachs είναι εξαιρετικά σημαντικό, ο οποίος υποστηρίζει πως η μνήμη συνδέει τις ομάδες των ανθρώπων, επιφορτίζοντας την κοινή τους αίσθηση σε σχέση με φυσικούς χώρους και προηγούμενες στιγμές, συνήθως ένα θεμελιωμένο λεπτό αυτής της συλλογικής μνήμης. Άλλοι σημαντικοί επιστήμονες που ασχολήθηκαν με τη συγκεκριμένη έννοια ήταν οι Roger Bastide και ο Frederick Bartlett.

Όσον αφορά την σύνδεση πόλης και μνήμης, ο Aldo Rossi στο βιβλίο του *The Architecture of the City*, επηρεασμένος από τις θεωρίες του Maurice Halwachs, παρομοιάζει το ανθρώπινο σώμα με την πόλη, μιας και είναι και τα δύο δημιουργίες ενός μοναδικού συνδυασμού εμπειριών. Αναφέρεται στον «εκμοντερνισμό» των Ευρωπαϊκών πόλεων μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Υποστηρίζει πως η πόλη θυμάται μέσω των κτιρίων της, άρα η συντήρηση/αναστύλωση των παλιών κτιρίων είναι

⁹⁸ Λιάκος, Αντώνης. 2007 Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία Αθήνα: Πόλις Historia σσ. 237

⁹⁹ Ε. Δέλτσου, 1995, Ο «ιστορικός τόπος» και η σημασία της «παράδοσης» για το έθνος – κράτος, *Εθνολογία* 4:109

ανάλογη με την συντήρηση της μνήμης στο ανθρώπινο μυαλό. Η ταυτότητα είναι το σύνολο όλων των σημείων της πόλης και εάν η ανάπτυξη, ο μοντερνισμός συμπαρασύρει τα κτίρια τότε η απώλεια μνήμης και η κρίση ταυτότητας απειλούν και η πόλη χάνει την τυπολογία της – τα σημεία αναφοράς της και δεν μπορεί να υφίσταται ως οδηγός και βάση για τους κατοίκους της.

Η αστική μνήμη μπορεί να έχει ανθρωπομορφικό περιεχόμενο (η πόλη έχει μνήμη) μα κοινώς υποδεικνύει την πόλη ως ένα φυσικό τοπίο. Η συλλογή αντικειμένων και πρακτικών που επιτρέπουν τις ανασυγκροτήσεις του παρελθόντος που το ενσωματώνουν μέσω της συνεχούς δόμησης και αναδόμησης της πόλης.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που σχετίζεται, η αστική μνήμη φαίνεται να υποδεικνύει τις πόλεις ως τόπους που οι άνθρωποι έζησαν και ακόμα υπάρχει η αίσθηση πως επιδεικνύουν με φυσικό τρόπο, μορφοποιώντας αυτό που θυμάται ο καθένας πέρα των λόγων των αρχιτεκτόνων, των πολεοδόμων και των συντηρητών, αν και η συγκεκριμένη έννοια συχνά κινητοποιείται από τους συγκεκριμένους επαγγελματίες.

Εί ναι το Ηράκλειο μια άνοστη πόλη ;

«Τις περισσότερες φορές, ο λόγος για τα αντικείμενα χρησιμεύει σαν όχημα για να ανταλλάξουν οι άνθρωποι αξιολογικές κρίσεις και αντιλήψεις που σχετίζονται με τις έννοιες του χρόνου, της μνήμης, της ιστορίας, της προόδου...της αποξένωσης¹⁰⁰».

Οι άνθρωποι αναγνωρίζουν στα αντικείμενα, στη συγκεκριμένη περίπτωση στα σπίτια ή στα σημεία αναφοράς της πόλης, όψεις του παρελθόντος που συνήθως αναφέρονται στη βιωμένη εμπειρία. «Μπορεί να τους θυμίζουν πρόσωπα και αντικείμενα, ουσίες και αξίες του ατομικού τους παρελθόντος αλλά και ενός ευρύτερου παρελθόντος, που το έχουν προσλάβει και ενθυλακώσει ως αισθητηριακή μνήμη ή και μνήμη του σώματος μέσα από τις κοινωνικές τους ανταλλαγές»¹⁰¹.

Θα αναφερθώ σε δύο έννοιες, την *αισθητηριακή μνήμη*, δηλαδή τη διαδικασία με την οποία βιώνουμε εμπειρίες, η οποία σχετίζεται με τις αισθήσεις και τα αντικείμενα, και την *αντίληψη*, δηλαδή τη μνήμη που ενεργοποιείται με την αλληλεπίδραση σωμάτων και αντικειμένων χρησιμοποιώντας ως μέσο τις αισθήσεις. Η αισθητηριακή μνήμη γεφυρώνει όλες τις αισθήσεις και ενυπάρχει μέσα τους, ως μια αποθήκη εμπειριών. Ο «μηχανισμός» έχει ως εξής: Αρχικά αισθήσεις και υλικότητες

¹⁰⁰ Μαυραγάνη, Μαρία, ο.π. σσ 182

¹⁰¹ Μαυραγάνη, Μαρία, ο.π. σσ

αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και δημιουργούν τις αισθητήριες εμπειρίες, στη συνέχεια οι εμπειρίες αυτές εγγράφονται στα αντικείμενα ως νόημα, οπότε και τελικά το νόημα αυτό αναδύεται στην επιφάνεια μέσω κάποιου ερεθίσματος συνειρμικά, καθιστώντας τα αντικείμενα ως εργαλεία.

Η Ν. Σερεμετάκη αναφέρεται στην εμπειρία που είχε ως μικρό κοριτσάκι με το ροδάκινο, ως μαστό της Αφροδίτης, που αντικαταστάθηκε από φρούτο που έχει κάποια κοινά χαρακτηριστικά με το προηγούμενο, μα δεν είναι αυτό με αποτέλεσμα το απόν ροδάκινο να γίνει αφήγημα. Το συγκεκριμένο είναι ένα παράδειγμα των οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών της ΕΟΚ που επιφέρουν αλλαγές και διαμορφώνουν την ταυτότητά μας. Η νεωτερικότητα έμμεσα «αποτελεί μια μαζική επανακοινωνικοποίηση κάθε υπάρχουσας καταναλωτικής κουλτούρας και τάσης καθώς και μια αναδιοργάνωση της δημόσιας μνήμης».

Αντικαθιστώντας το ροδάκινο, σύμφωνα με τη Ν. Σερεμετάκη, με την Παλιά Πόλη του Ηρακλείου, της δικής μου έρευνας μορφοποιώ το συλλογισμό μου. «Η νεότερη γενιά, όποτε ήταν παρούσα, άκουγε αυτές τις ιστορίες λες και παρακολουθούσε ένα συναρπαστικό παραμύθι. Το ροδάκινο εγώ το είχα γευτεί ως τροφή και ως μνήμη, αλλά η νεότερη τώρα το χώνευε μέσω μνήμης και γλώσσας»¹⁰², έτσι ακριβώς όπως η νέα γενιά – κι εγώ η ίδια - όταν ακούει αφηγήσεις αντιδρά σε ότι ακούει .

Η μνήμη λειτουργεί με τη γλώσσα (ορθολογικός τρόπος) και μέσω των αισθήσεων (βιωματικός τρόπος). Η αισθητηριακή μνήμη (sensory memory), κατά τη Σερεμετάκη, λειτουργεί με τη διαπλοκή των αισθήσεων. Όταν, για παράδειγμα, λένε στην Κρήτη, όπως συνηθίζεται, «*ακούω μια μυρωδιά*», τα αισθητηριακά όργανα αλληλοδιαπλέκονται, οι αισθήσεις διαπλέκονται στο λόγο και δημιουργούνται βιώματα, εμπειρίες. «Η εξαφάνιση του «ροδάκινου της Αφροδίτης» είναι μια διπλή απουσία. Αποκαλύπτει την έκταση στην οποία οι αισθήσεις (δια)πλέκονται με ιστορία, μνήμη, λήθη, αφήγηση και σιωπή»¹⁰³. Η μνήμη είναι αλυσίδες εμπειριών που αναλύονται όλες μαζί.

Αν το σχηματοποιούσαμε θα καταλήγαμε στο ακόλουθο: αισθήσεις + υλικότητα = μνήμη. Οπότε όταν έχουμε απουσία ή διακοπή της υλικότητας, συνεχίζει όμως να υφίσταται στη μνήμη και αν τυχαία δοθεί η αφορμή θα το θυμηθούμε και θα γίνει

¹⁰² Σερεμετάκη, ο.π. σσ. 31

¹⁰³ Σερεμετάκη, ο.π. σσ. 31

αφήγημα, αλλιώς μπορεί να χαθεί. Θα αναφερθώ εκ νέου σε μια φράση: «*άνοστο φαγητό*», η οποία προέρχεται από τη λέξη *νόστος*, νοσταλγία, δηλαδή η συγκεκριμένη γεύση δεν έχει κάποια αναφορά στο παρελθόν και σε κάτι οικείο σε μας.

Όταν νέες μορφές και είδη μιας αναδυόμενης υλικής κουλτούρας παρεμβάλλονται στην παρούσα αντιληπτική ύπαρξη μιας κοινωνίας και στην παρελθούσα και συνεχιζόμενη κοινωνικό-πολιτισμική της ταυτότητα μπορεί να είναι άγευστα επειδή οι άνθρωποι δεν διαθέτουν πια τα αντιληπτικά μέσα για να ζητήσουν ταυτότητα και εμπειρία σε νέες υλικές μορφές. Ακριβώς επειδή τα πολιτισμικά εργαλεία για την κατασκευή νοήματος από την υλική εμπειρία έχουν διασκορπιστεί με το τώρα εγκαταλειμμένο αισθητήριο τοπίο του παρελθόντος.

«Ο χαρακτηρισμός *άνοστο* αφορά στην πολιτισμική ανικανότητα να κωδικοποιεί κανείς παρελθοντικές, παροντικές και προσδοκώμενες εμπειρίες στο επίπεδο της αισθητήριας ύπαρξης. Αυτό συμβαίνει διότι τέτοιες κωδικοποιητικές πρακτικές δεν είναι ποτέ απολύτως εγκεφαλικές, αλλά είναι γεννημένες από έναν υλικό κόσμο ομιλούντων αντικειμένων και ριζωμένων σ' αυτόν»¹⁰⁴.

Οι καθημερινές μας εμπειρίες μας δημιουργούν βιώματα. Όταν χάνεται ένα αντικείμενο από το κοινωνικό τοπίο, τότε εκείνο το αντικείμενο κρατείται ζωντανό στις συνειδήσεις των ανθρώπων μέσω των αφηγήσεων. Για παράδειγμα το Βαλιδέ Τζαμί που αναφέρει η γιαγιά μου είναι εγγεγραμμένη μνήμη σε ένα κτίριο που αναδύεται στο παρόν και μετακινεί το χρόνο. Στη σύγχρονη εποχή η ορθολογικοποιημένη χρήση των αισθήσεων καταστέλλει τη δημιουργία κοινωνικής μνήμης και δημιουργεί μια κατάσταση γνωστή ως κυριολεξία των αισθήσεων, μια διαδικασία ταχύτατης υπερκατανάλωσης που δυσκολεύει την εγγραφή νοημάτων στα αντικείμενα, που θα είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία κοινωνικής μνήμης. Παρόλα αυτά, οι προσωπικές συγκινησιακές εμπειρίες αντιτίθενται στους κανόνες διεθνικής ομοιομορφίας ενώ σε κοινωνίες μετασχηματισμού, οι καταπιεσμένες μνήμες βρίσκουν καταφύγιο στα παραμύθια. Το θέμα όμως είναι εξαιρετικά σημαντικό, διότι η απουσία της υλικότητας μπορεί να επιφέρει πολιτικές συνέπειες και με αυτό τον τρόπο το άτομο να χάσει ένα μέρος της κοινωνικής ταυτότητάς του.

Αυτό που εισηγούμαι είναι πως οι κάτοικοι της πόλης του Ηρακλείου, σε περίπτωση ριζικού μετασχηματισμού της Παλιάς Πόλης, η οποία αποτελεί το τοπικό

¹⁰⁴ Σερεμετάκη, ο.π. σσ 44

σημείο αναφοράς, της πόλης, των κατοίκων της και καταστροφής του παραδοσιακού ιστού, στοιχεία που προβάλλουν τη συνέχεια, την ακολουθία των πολιτισμών ή του πολιτισμού, χάνουν τα σημεία αναφοράς τους, την μνήμη της πόλης τους, η οποία καταλήγει να είναι μια...άνοστη πόλη που δε «λέει» τίποτα στους κατοίκους της αλλά και στους επισκέπτες της. Μετατρέπεται σε αφήγημα, γιατί η απαραίτητη υλικότητα λείπει.

Η μνήμη είναι μια μη λεκτική γλώσσα, μια ανταλλαγή νοήματος ανάμεσα στο λήπτη και το αντιληπτό. Ένας άνθρωπος χωρίς σημεία αναφοράς και μνήμη, είναι σίγουρα ένας άνθρωπος μισός, χωρίς κοινωνική και πολιτισμική ταυτότητα. «Η ικανότητα να αναπαράγεις πολιτισμική ταυτότητα είναι μια υλική πρακτική ενσωματωμένη σε αβεβαιότητες, την αισθητική και τα αισθητήρια στρώματα των υλικών αντικειμένων»¹⁰⁵.

Ποιες είναι οι πολιτικές Δημοτικής Αρχής όσον αφορά τα σημεία αναφοράς;

Ο Δήμαρχος Ηρακλείου κ. Γιάννης Κουράκης δήλωσε κατά τη διάρκεια των αποκαλυπτηρίων του παλιού ρολογιού στην πλατεία Λιονταριών:

«Η μνήμη αποτελεί κύριο συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης προσωπικότητας. Είναι όμως παράλληλα και ουσιαστικό χαρακτηριστικό μιας πόλης ιδιαίτερα όταν είναι ιστορική όπως το Ηράκλειο. Τα μνημεία είναι εκείνα που μας επιτρέπουν να ζωντανέψουμε την πορεία της στο χρόνο. Είναι γεγονός ότι η ανάπτυξη του Ηρακλείου έχει συντελέσει στο να καταστραφούν πολλά αξιόλογα ιστορικά μνημεία της πόλης.

Γι αυτό στόχος της Δημοτικής Αρχής είναι να φροντίσει με κάθε τρόπο να διατηρηθούν και να αναδειχθούν τα σωζόμενα μνημεία που συνθέτουν την ιστορική φυσιογνωμία της πόλης παράλληλα με την διαμόρφωσή της σε σύγχρονη, λειτουργική, Ευρωπαϊκή πρωτεύουσα».

Σύμφωνα με το δήμαρχο : "Η μνήμη αποτελεί κύριο συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης προσωπικότητας. Είναι όμως παράλληλα και ουσιαστικό χαρακτηριστικό μιας πόλης ιδιαίτερα όταν είναι ιστορική όπως το Ηράκλειο. Τα μνημεία είναι εκείνα

¹⁰⁵ Σερεμετάκη, ο.π. σσ 34

που μας επιτρέπουν να ζωντανέψουμε την πορεία της στο χρόνο. Είναι γεγονός ότι η ανάπτυξη του Ηρακλείου έχει συντελέσει στο να καταστραφούν πολλά αξιόλογα ιστορικά μνημεία της πόλης. Γι αυτό στόχος της Δημοτικής Αρχής είναι να φροντίσει με κάθε τρόπο να διατηρηθούν και να αναδειχθούν τα σωζόμενα μνημεία που συνθέτουν την ιστορική φυσιογνωμία της πόλης παράλληλα με την διαμόρφωσή της σε σύγχρονη, λειτουργική, Ευρωπαϊκή πρωτεύουσα».

Κάποιες από τις εκφράσεις που αναφέρονται στο παρελθόν συγκριτικά με το σήμερα είναι οι: «Κάθε πέρσι και καλύτερα» «Παλιά καλά χρόνια». Οι συνεντεύξεις των πληροφορητών μου, εξέφραζαν διαρκώς μια νοσταλγία, ως επί τω πλείστον από πληροφορητές μέσης και τρίτης ηλικίας για εικόνες και βιώματα της πόλης που παρήλθαν.

Υφίστανται δύο νοηματοδοτήσεις της λέξης «νοσταλγία»: Η αμερικάνικη, που καταψύχει το παρελθόν αποτρέποντας το να μετασχηματιστεί κοινωνικά στο παρόν εμποδίζοντας το παρόν να δημιουργήσει μια δυναμική υλική σχέση με την ιστορία του και η ελληνική που αποκαλύπτει μετασχηματιστική επίδραση του παρελθόντος ως ασυμφιλίωτη ιστορική εμπειρία. Η πρώτη έννοια εντοπίζεται και στην Ελλάδα στο λόγο του κράτους, στον Τύπο και τα λοιπά μέσα ενημέρωσης. Και οι δύο, εκφράζουν λόγους περί απώλειας αξιών και επακόλουθων κοινωνιακών κρίσεων¹⁰⁶.

Με την έναρξη της συνέντευξης ερωτώμενες οι δύο κυρίες για την Αγία Τριάδα (μητέρα και κόρη), η πρώτη τόνισε πως παλαιότερα ήταν η καλύτερη γειτονιά, τώρα η χειρότερη. Όλοι αναφέρονταν στη μορφή της γειτονιάς που παλιότερα χαρακτήριζε τις συγκεκριμένες περιοχές της πόλης. Μια άλλη ηλικιωμένη κυρία που κατοικεί σε ένα διατηρητέο στην περιοχή της Βίγλας πως παλιότερα ήταν ένα πέτρινο καλντερίμι με βρύσες έξω από τα σπίτια. Θυμάται πως όταν ήταν μικρή έκαναν βεγγέρες στα σοκάκια, μια εποχή που θυμάται με πολύ μεγάλη νοσταλγία, χαμογελά και τα μάτια της λάμπουν καθώς μου περιγράφει τα σπίτια που ήταν κολλημένα στα τείχη, τους Μικρασιάτες που κατοικούσαν στη γειτονιά. «Καθώς ονομάτισα την απουσία του, αναδύθηκαν ιστορίες, παρατηρήσεις, σχόλια, μερικά από τα οποία έκλειναν ολόκληρες εποχές σημαδεμένες με τους δικούς τους προσανατολισμούς»¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Σερεμετάκη, ο.π. σς

¹⁰⁷ Σερεμετάκη, ο.π. σσ. 31

Ξεκινούν να μιλούν για το Ηράκλειο των παιδικών τους χρόνων, και η έκφρασή τους αλλάζει, τα μάτια τους ξεκινούν να λάμπουν, αποκτούν ένα αδιόρατα πονηρό χαμόγελο και οι κουβέντες τους μεταφέρουν εικόνες, ήχους, γεύσεις ενός «άλλου Ηρακλείου». Νιώθουν τόσο ευγνώμονες και τυχεροί που πρόλαβαν αυτή την εποχή και δεν χορταίνουν να διηγούνται ιστορίες, να περιγράφουν σκανταλιές και πρόσωπα, καθημερινές εικόνες. Όλοι αυτοί μοιράζονται μια συμποσιακότητα «ως ανταλλαγή στη βάση της αμοιβαιότητας ουσιών και αξιών, μνήμης και συναισθήματος από μια συλλογικότητα ευρύτερη της παρεας»¹⁰⁸.

Οι αναμνήσεις του παλιού Ηρακλείου τους ενώνουν όλους: τα καφενεία, τα παιχνίδια, οι «κουζουλοί»¹⁰⁹, οι παρέες, οι σκανταλιές, οι περιπλανώμενοι έμποροι, το κάρο, η γειτονιά, το σπίτι της θείας του μπαμπά μου απέναντι από το 6^ο Δημοτικό με την καταπράσινη αυλή.

Όμως κι άλλες που θυμίζουν ταινία Ιταλικού νεορεαλισμού, όπως την πρώτη τηλεόραση στη γειτονιά, που ήταν δώρο του Αμερικάνου και τα 40 μάτια που παρακολουθούσαν την εικόνα από το παράθυρο.

Θαρρείς το χρωματιστό και η ζεστασιά εκείνων των ημερών εξαφανίστηκαν μαζί με το Παλιό Ηράκλειο. Όσες φορές τους άκουσα, θαρρείς πως μπήκα κι εγώ στις ζωντανές αφηγήσεις τους, ταυτίστηκα με τους πρωταγωνιστές ως κάτοικος κι εγώ εκείνου του Ηρακλείου, μα ύστερα έμεινα να τους κοιτώ από μακριά σαν παλιά ταινία παρατηρώντας τους με την ιδιότητα του ερευνητή, δεύτερη φύση μου πια. Ζήλεψα, ρούφηξα τις ιστορίες τους, φαντάστηκα εικόνες, φωτογραφίες να ζωντανεύουν και να αποκτούν χρώμα.

Για αυτούς αν και «ασπρόμαυρες», ήταν οι πιο όμορφες, οι πιο ξέγνοιαστες, οι πιο πολύχρωμες μέρες της ζωής τους και μιας πόλης που πια φαίνεται γκριζα και άχρωμη στα μάτια τους.

Τι συμβαίνει με την ανάπλαση του παρελθόντος;

¹⁰⁸ Μαυραγάνη, Μαρία Αντικείμενα του παρελθόντος ή υλική μνήμη στο Διαδρομές και Τόποι της μνήμης Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις επιμ. Ρ.Μπενβενίστε – Θ.Παραδέλλης

¹⁰⁹ *Κουζουλός* στη Κρητική διάλεκτο σημαίνει *τρελός* (σε κάποιες περιπτώσεις υπονοεί μια διανοητική καθυστέρηση).

«Η ανάπλαση, ανασύνθεση ενός ενεργού, αποτελεσματικού, εντέλει παραγωγικού παρελθόντος μέσα από αυτά που οι άνθρωποι διαλέγουν να θυμούνται και να ξεχνάνε(Collard 1993:387), παρέχει τους όρους για την κατανόηση των συνθηκών ζωής και των κοινωνικών τους σχέσεων στο παρόν. Διαλέγουν δηλαδή οι άνθρωποι, μέσα από το παρελθόν, μια θέση στο παρόν. Οι όροι αυτοί της συσχέτισης παρελθόντος-παρόντος προσδιορίζονται σε σχέση με την αντιληπτική θέση και εμπειρία των δρώντων υποκειμένων και είναι δυνατόν να μην ευθυγραμμίζονται με το δημόσιο λόγο την επίσημη δηλαδή ιδεολογική στάση με το παρελθόν»¹¹⁰.

Τα παραπάνω μπορούν να παρατηρηθούν σε συνθήκες ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού, όπως αυτή που συμβαίνει στο Ηράκλειο και η Παλιά Πόλη, ως «τοπίο τεχνουργημάτων του παρελθόντος μπορεί να διαλυθεί, να ακυρωθεί, να πάψει - δηλαδή - να αποτελεί πεδίο αναζήτησης και άντλησης εμπειρίας και ταυτότητας για τους ανθρώπους, επειδή οι τελευταίοι δεν διαθέτουν πια τα μέσα για κάτι τέτοιο, εφόσον νέες υλικές μορφές έχουν παρεμβληθεί στο αντιληπτικό τους παρόν»¹¹¹. Εξαιτίας αυτού, ίσως ο λόγος «για την απώλεια, τον αποχωρισμό, την αποξένωση να οδηγήσει σε πρώιμη καταστολή της μνήμης» ή «να γίνει το περιεχόμενο ασυμφιλίωτης προσωπικής και ιδιωτικοποιημένης εμπειρίας»(Seremetakis ο.π.)¹¹².

¹¹⁰ Μαυραγάνη, Μαρία Αντικείμενα του παρελθόντος ή υλική μνήμη στο Διαδρομές και Τόποι της μνήμης Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις επιμ. Ρ.Μπενβενίστε – Θ.Παραδέλλης

¹¹¹ Μαυραγάνη, Μαρία, ο.π. σσ 177

¹¹² Μαυραγάνη, Μαρία, ο.π. σσ 177

4^ο κεφάλαιο

«Αυτό το βιβλίο είναι για την αδιαφιλονίκητη ιδιοκτησία της ιστορίας»¹¹³ σύμφωνα με την πρώτη φράση του βιβλίου του Herzfeld. Τι συμβαίνει στο Ηράκλειο; Η ιστορία της Παλιάς Πόλης του Ηρακλείου, «όπως κάθε ιστορία είναι μια ιστορία αλλαγών»¹¹⁴, καταστροφών, επανασηματοδοτήσεων. Αυτοί όμως που αποφασίζουν τη μορφή της πόλης τι επιθυμούν; Με τι γνώμονα ορίζονται οι αναπλάσεις;

Σύμφωνα με τον Γ. Καλαντίδη, όταν ο Αντώνης Τρίτσης έλεγε «ανάπλαση του ιστορικού κέντρου της Αθήνας» εννοούσε «ανάκτηση της ιστορικής Αθήνας. (...) Ανάκτηση σημαίνει να γνωρίσουν οι κάτοικοι της, οι διερχόμενοι, οι φίλοι της την πόλη. Σήμερα αυτή η πόλη είναι σχεδόν άγνωστη στους πάντες...Υπάρχουν πολλά τέτοια παραδείγματα – περιοχές, ονομασίες – τα οποία παρότι βρίσκονται ανάμεσά μας και τα ζούμε κάθε μέρα, τα αγνοούμε, γιατί δεν ζούμε με την πόλη μας»¹¹⁵. Συνεχίζει λέγοντας πως αυτό συμβαίνει γιατί: «Είμαστε διερχόμενοι, είτε εποχούμενοι είτε απλώς στριμωγμένοι σε πεζοδρόμια που δεν μπορείς να περπατήσεις, που κάνεις σλάλομ μεταξύ κιβωτίων, περιπτέρων, κολωνακίων και άλλων περιεργων πραγμάτων»¹¹⁶.

Αυτό είναι ίσως το θέμα, πως οι κάτοικοι του Ηρακλείου, δεν γνωρίζουν την πόλη τους και δεν την αγαπούν, δεν την φροντίζουν. Μια φράση που βρήκα εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ήταν αυτή ενός πληροφορητή μου που υποστηρίζει πως: **«Την πόλη αυτή οι δημότες την παντρεύτηκαν από συνοικέσιο και όχι από έρωτα, την είδαν σαν προίκα»**, που εκφράζει την στάση των κατοίκων της προς την πόλη. Θα μπορούσε να περιγράψει με τα επίθετα «ανόρεχτη» και «καιροσκοπική». Επίσης εκφράζει την έλλειψη αγάπης για την πόλη, που μεταφράζεται κατά τη γνώμη του στις κατεδαφίσεις, και στη γενικότερη «φιλοσοφία» που διέπει τις αναπλάσεις.

¹¹³ Herzfeld Michael A place in history Preface pp 11

¹¹⁴ Deltsoy P. Eleftheria, Praxes of Tradition and Modernity in a Village in Northern Greece pp.251

¹¹⁵ Όπως παραπάνω σσ 82

¹¹⁶ Ελληνικός αστικός χώρος επιστημονικό συμπόσιο 4-5 Απριλίου 2003 Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής:Σχολή Μωραΐτη) Γιάννης Καλαντίδης Ανάπλαση Ιστορικού κέντρου Αθήνας σσ 82

Αυτοαναφορικότητα

Από μικρή με ενδιέφεραν τα θέματα που αφορούσαν στη «μορφή» της Παλιάς Πόλη. Το γεγονός ότι η μητέρα μου είναι αρχιτέκτονας και ο πατέρας μου μηχανικός επηρέασε τον τρόπο που προσεγγίζω σχετικά θέματα. Σε πολλές περιπτώσεις οι δύο επιστήμες έρχονταν σε σύγκρουση, ειδικά σε αξιολογικά συστήματα.

Η Mary Louise Pratt υποστηρίζει στο κείμενό της πως έχουν παρέλθει οι μέρες που ο ανθρωπολόγος ήταν αόρατος ή ουδέτερος, κάτι που διαπιστώνει και ο Μαλινοφски στους Αργοναύτες του Δυτικού Ειρηνικού προμηνύωντας την έλευση της «επιστημονικής» Ανθρωπολογίας. Ποια αφήγηση είναι πιο «σωστή»; Η προσωπική αφήγηση ή οι απρόσωπες περιγραφές της εθνογραφικής γραφής;

Δεν υπάρχει αντικειμενικότητα λοιπόν, το γράψιμό μου έχει διαμορφωθεί από τις απόψεις και τα βιώματά μου.

Ποια είναι τα συμπεράσματά μου από τη συγκεκριμένη έρευνα;

1. Το σημαντικότερο όλων είναι ίσως πως αναφέρομαι σε ένα **εξαιρετικά ευρύ και δυναμικό πεδίο**, σε ένα πεδίο που εξελίσσεται **τώρα**. Οι υπογραφές μελετών είναι καθημερινές, όπως και τα δημοσιεύματα στις εφημερίδες για το συγκεκριμένο θέμα, μα και η εικόνα που αντικρίζω κάθε φορά που το επισκέπτομαι. Η συγκεκριμένη πτυχιακή θα ήταν διαφορετική αν είχε παραδοθεί πριν 6 μήνες και τελείως διαφορετική αν παραδιδόταν 6 μήνες μετά. Το κείμενό μου άλλαξε πάρα πολλές φορές εξαιτίας των εξελίξεων. Αυτές οι παράμετροι με δυσκόλεψαν εξαιρετικά να επικεντρωθώ, μιας και συνέλεξα ένα τεράστιο όγκο πληροφοριών, ήρθα σε επαφή με ανθρώπους με τεράστιο αρχείο και τα περισσότερα – αν όχι όλα τα θέματα – είναι εξαιρετικά σημαντικά. Για παράδειγμα, δυσκολεύτηκα να βρω το διάταγμα του '65 που χαρακτηρίζει το Ηράκλειο **«αρχαιολογικό κέντρο»**.

2. Αναφερόμαστε σε ένα διάλογο που γίνεται σε «διαφορετική γλώσσα».

Οι πολίτες του Ηρακλείου σχετικά με την άποψή του για την Παλιά Πόλη χωρίζονται σε διάφορες κατηγορίες: Οι περισσότεροι δεν ασχολούνται άμεσα για το συγκεκριμένο θέμα, γνωρίζουν ελάχιστα για τη «συνέχεια» των πολιτισμών, η άποψη τους είναι πως μνημεία είναι τα ενετικά, ενδιαφέρονται κατά βάση για τα έργα

υποδομής της πόλης, για παράδειγμα τους δρόμους. Την άποψη αυτή υποστηρίζει και η Δημοτική Αρχή, όμως δεν κατάφερα να μιλήσω με το δήμαρχο να μου εκφράσει ο ίδιος τις απόψεις του, για αυτό και οι απόψεις που παρατίθενται είναι από λόγους και συνεντεύξεις του.

Ελάχιστοι ασχολούνται με θέματα μνήμης, Παραδοσιακού ιστού και αυτοί που πιστεύουν πως μπορεί να είναι μια σύγχρονη πόλη, μα με **σεβασμό** στην ιστορία της. Αυτοί αντιμετωπίζονται ως «γραφικοί» και «κουλτουριάρηδες». Πολλοί ακόμα και αν συμφωνούν με τις απόψεις της διατήρησης και της συντήρησης των αρχιτεκτόνων ίσως στη θέση που βρίσκονται και το επάγγελμά τους να μην τους «επιτρέπει» διαφοροποιήσεις από τις απόψεις της εξουσίας.

Σύμφωνα με μια πληροφορήτρια που αρνήθηκε να μου δώσει συνέντευξη: **«Τι είστε για να ρωτάτε την άποψη του καθένα για τα μνημεία; Νομίζετε πως αυτοί που βρίσκονται σε διάφορες θέσεις στις δημόσιες υπηρεσίες θα σας πουν αυτό που πιστεύουν; Όχι, θα σας πουν αυτό που τους υπαγορεύουν».**

Η Παλιά Πόλη αντιμετωπίζεται υποτιμητικά από όσους μένουν εκτός κέντρου (ισχύει το δίπολο Παλιά Πόλη = βρώμικη αντίθετα με τη Νέα που είναι σύγχρονη, καθαρή) όπως με πληροφορεί η πληροφορήτριά μου που έχει συντηρήσει το πατρικό της σπίτι στην περιοχή της Βίγλας. Η ίδια υποστηρίζει πως: «Όσο ζω θα το διατηρώ και θα το συντηρώ».

Μια μερίδα κατοίκων επίσης, της Παλιάς Πόλης ζουν σε άσκημες συνθήκες, όπως αυτούς στην Αγία Τριάδα και επιθυμούν τις κατεδαφίσεις για να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής τους. Όπως μου ανέφεραν χαρακτηριστικά: «Δεν θέλουμε Ιταλικά φωτιστικά και κυβόλιθους, μόνο να ευημερήσει η γειτονιά».

Κάποιοι χαίρονται με το γεγονός ότι η πόλη τους απέκτησε την θέση που της άξιζε στην επίσημη μνημειακή ιστορία ενώ κάποιοι άλλοι ενδιαφέρονται για προσωπικά ή οικογενειακά θέματα περισσότερο, αδιαφορώντας για ζητήματα μνημειακότητας¹¹⁷.

3. Αν και υπάρχει το νομοθετικό πλαίσιο που αντιμετωπίζει το «κέντρο» της Παλιάς Πόλης ως «αρχαιολογικό μνημείο», δεν εφαρμόζεται. Οι μεν αρχαιολόγοι είναι επιφορτισμένοι με την προστασία μεμονωμένων συνόλων όπως τα Λιοντάρια, τα Τείχη και οι δε αρχιτέκτονες με τα διατηρητέα κτίρια. Το ιδανικό θα ήταν να βρεθεί ένα πλαίσιο «προστασίας» της Παλιάς Πόλης ως συνόλου.

¹¹⁷ Herzfeld

4. Διαπίστωσα αλλαγή της μνήμης της πόλη και των σημείων αναφοράς. Πιστεύω πως το Ηράκλειο μετατρέπεται σε μια άνοστη, «σύγχρονη» πόλη. Η περίπτωση του Ξενία ήταν ένα παράδειγμα προσωπικού σημείου αναφοράς. Η ίδια έχω αναμνήσεις από το συγκεκριμένο κτίριο, το οποίο ήταν σε μια εξαιρετική θέση και μικρή μαζί με τους γονείς μου το είχαμε επισκεφτεί πολλές φορές (θυμάμαι αξέχαστα τους αποκριάτικους χορούς των παιδιών των Μηχανικών). Αργότερα, όσο μεγάλωνα, στους περιπάτους μου, ειδικά το καλοκαίρι στο λιμάνι, στεκόμουν και παρατηρούσα το κτίριο που είχε αφηθεί στην τύχη του. Η τωρινή του κατάσταση – μια ακόμα καφετέρια, αποτελεί πλέον για μένα αφήγημα.

5. Επίσης διαπίστωσα αλλαγή σημασιοδότησης στις προσωπικές μου αναφορές: Στη συγκεκριμένη περιοχή της πόλης ως τότε, αναφερόμουν ως «κέντρο» μα κατά τη διάρκεια της έρευνας αναφερόμουν σ αυτή ως «Παλιά Πόλη». Την αποκαλούν, «Κέντρο» γιατί όπως την αντιμετωπίζει το μεγαλύτερο σύνολο των πολιτών είναι η περιοχή της πόλης στην οποία βρίσκονται οι περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες, τα μαγαζιά, οι καφετέριες, τα εστιατόρια. «Παλιά Πόλη» την ονομάζουν όσοι δίνουν μεγαλύτερη σημασία στην ιστορία της πόλης και στην πορεία της στο πέρασμα των χρόνων, τον πολεοδομικό ιστό.

6. Θα ήθελα να αναφερθώ επίσης σε ένα εξαιρετικά σημαντικό θέμα: τη μεγάλη έλλειψη πρασίνου και την εχθρική στάση στα ήδη υπάρχοντα πάρκα. Κάποια από αυτά έχουν «καταληφθεί» από τραπεζοκαθίσματα καφετεριών και εστιατορίων – αποτελούν τη αυλή τους κι όχι πια πάρκα! Άλλα κινδυνεύουν να γίνουν πάρκινγκ (με το κέντρο πεζοδρομημένο, έχουν αυξηθεί οι ανάγκες, όπως για παράδειγμα το πάρκο Γεωργιάδη(υπογράφηκε πέρσι η σχετική συμφωνία) το οποίο βρίσκεται έξω ακριβώς από τα τείχη.

Η Πενταμελής Επιτροπή κλάδου Δασολόγων του ΓΕΩΤ.Ε.Ε./παρ. Κρήτης υποστηρίζει πως το πάρκο Γεωργιάδη διαθέτει «ιδιαιτέρη πολιτισμική αξία» και χαρακτηρίζεται ως «μοναδικός Ιστορικός Κήπος στο κέντρο της πόλης μας». Είναι δυστυχώς ο μοναδικός πυρήνας πρασίνου που έχει επιβιώσει μέσα στο αστικό περιβάλλον του Ηρακλείου. Με τη δημιουργία του υπόγειου χώρου στάθμευσης και τις ανάλογες εκσκαφές θα καταστραφεί μέρος του πάρκου και στη συνέχεια προβλέπεται να αποκατασταθεί (σύμφωνα με την γνωστή ελληνική πρακτική, κανείς δεν ξέρει πότε και πως) μετά την ολοκλήρωση του τεχνικού έργου.

Συνεχίζουν πως το πάρκο του Γεωργιάδη δεν πρέπει πλέον να αντιμετωπίζεται ως ένας μεμονωμένος υπαίθριος χώρος για τυχαίες δραστηριότητες. Είναι ένας ζωντανός οργανισμός, ένα οικοσύστημα, που αναπτύσσεται κάτω από τις αντίξοες συνθήκες του βεβαρημένου αστικού περιβάλλοντος μιας μεγάλης πόλης. Ο χώρος του πάρκου πρέπει με κάθε θυσία και κάθε τρόπο να διαφυλαχθεί. Η αξιοποίηση του σαν χώρο πρασίνου και η ανάδειξη του μπορεί να υλοποιηθεί μόνο μέσα από την αύξηση του ζωτικού του χώρου και την ενοποίηση του με άλλους υπαίθριους χώρους πρασίνου, αναψυχής και ιστορικής – πολιτισμικής αρχαιολογικής αξίας (Ενετικά τείχη, Όαση, Ζωολογικό κήπο, Μαρτινέγκο, στάδιο Ελευθερίας, παραλιακό μέτωπο κλπ.).

Παρατηρούνται κι άλλες ενέργειες Δημοτικών πολιτικών όπως αυτή που κατακρίνει ο Νίκος Βατόπουλος σύμφωνα με τις οποίες δέντρα ξεριζώνονται – και σε κάποιες περιπτώσεις επανατοποθετούν άλλα στην ίδια θέση(!): «Σε μια άλλη κοινωνία, στρατιές ολόκληρες από αθηναϊκά δέντρα, πεύκα ... μουριές, λεύκες και πλατάνια, θα είχαν κηρυχτεί διατηρητέα μνημεία. Τα δέντρα συνδέονται άμεσα με το βίωμα και την μνήμη της πόλης: «Αλλά για όλους τους Αθηναίους η μυρωδιά από τις νεραντζιές είναι αυτή που ταιριάζει στην πόλη. Και η μυρωδιά ανακαλεί την μνήμη με τον πιο ισχυρό τρόπο»¹¹⁸.

7. Στην εκδήλωση «Η πόλη μέσα στην πόλη», η οποία πραγματοποιήθηκε την Παρασκευή 17 Ιουνίου 2008, με πρωτοβουλία του Δήμου, είχε ως θέμα φωτογραφίες μιας συγκεκριμένης περιοχής του κέντρου, την περιοχή ανάμεσα στις περιοχές του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας, έτσι ώστε ο πολίτης να «γνωρίσει την πόλη του». Στη συγκεκριμένη μια ιστορικός φωτογραφίας, αναφέρθηκε σε διάφορα χαρακτηριστικά

¹¹⁸ Νίκος Βατόπουλος «Τα δέντρα της Αθήνας ζουν από τη σκιά τους» Η Καθημερινή Τέχνες και Γράμματα Κυριακή 13 Απρ. 08

που διαπιστώνει κάποιος αντικρίζοντας της φωτογραφίες: απομόνωση λόγω τειχών, αμηχανία, υποβάθμιση ποιότητας ζωής, μοναξιά, φτώχεια, απομόνωση, άσκημη ποιότητα ζωής, πολιτισμικά στοιχεία μιας άλλης εποχής. Οι συγκεκριμένες φωτογραφίες ήταν αυτές που είχαν προκύψει από ένα διαγωνισμό και πραγματικά, βγαίνουν αυτά τα συμπεράσματα όμως αναρωτήθηκα για τα **κριτήρια** της επιλογής τους. Οι συγκεκριμένες χαρακτηρίζουν μια μεγάλη ζώνη του κέντρου, με «ύποπτο» τρόπο που αποδείχτηκε στη συνέχεια όταν όλοι ξεκίνησαν να μιλούν για επιτακτική «αναβάθμιση» των περιοχών αυτών.

Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά η κριτικός φωτογραφίας: «Σίγουρα αυτός δεν είναι ο μικρόκοσμος που ο καθένας από μας θα ήθελε να ονειρευτεί και ακόμη περισσότερο να ζήσει». Ολοκλήρωσε την ομιλία της με το ενδιαφέρον της για τους κατοίκους αυτής της περιοχής: «Αν ολοκληρωθεί και αναβαθμιστεί η περιοχή τι θα γίνουν;».

Ο τρόπος προβολής του συγκεκριμένου τμήματος της Παλιάς Πόλης, σε συνδυασμό με τις εξαγγελίες της Δημοτικής Αρχής, με οδήγησαν στην υπόθεση πως επιχειρείται στην περιοχή «χωροταξική κάθαρση». Ο Michael Herzfeld πριν από ένα χρόνο, επισκέφτηκε το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, μας μίλησε για την έρευνά του στην Ταϊλάνδη και παρακολουθήσαμε ο εθνογραφικό φιλμ που είχε γυρίσει στη Ρώμη. Η έρευνά του αφορούσε σε ζητήματα μνημειοποίησης και εξουσίας σε μια συνοικία της Μπανγκόκ.

Αναφέρθηκε στη γειτονιά Πομαχakan της πρωτεύουσας στην οποία τα «Δυτικότερα» κτίρια κρίθηκαν διατηρητέα, αντίθετα τα παραδοσιακά δεν είχαν την ίδια τύχη. Η εξουσία σχεδίαζε να τα κατεδαφίσει και να απομακρύνει τους κατοίκους, εφαρμόζοντας «χωροταξική κάθαρση»¹¹⁹. Στη θέση του οικισμού επιθυμούσαν να φτιάξουν ένα πάρκο¹²⁰ - αντίθεση ανάμεσα στους ανοιχτούς χώρους στα πλαίσια της πόλης σε αντίθεση με το πλήθος της¹²¹.

¹¹⁹ Spatial Cleansing Monumental Vacuity and the Idea of the West Journal of Material Culture, Vol. 11, No. 1-2, 127-149 (2006)

¹²⁰ HERZFELD, Michael. "Pom Mahakan: Humanity and Order in the Historic Center of Bangkok." *Thailand Human Rights Journal* 1 (2003): 101-119.

¹²¹ Spatial Cleansing Monumental Vacuity and the Idea of the West Journal of Material Culture, Vol. 11, No. 1-2, 127-149 (2006)

Επίσης ήθελαν να καταστρέψουν τα κανάλια γιατί πίστευαν πως δεν ταιριάζει η συγκεκριμένη εικόνα στα Δυτικο - Ευρωπαϊκά πρότυπα. Στην συγκεκριμένη πόλη, η ζωή των κατοίκων βασίζεται στις κοινωνικές ανταλλαγές, δεν θέλουν να ζουν σε αραιά δόμηση. Ο Herzfeld όρισε τη μνημειοποίηση ως την απομόνωση κάποιων κτιρίων και τη δημιουργία άδειων χώρων με το πρόσχημα της θέας μα ουσιαστικά για να ελέγχει η εξουσία τον χώρο. Αναζητώντας δικαιολογία για την έξωση, ξεκίνησαν φήμες σχετικά με την περιοχή να έχει πρόβλημα με τα ναρκωτικά ώστε να μπορέσουν να ανεβάσουν κατακόρυφα τις τιμές των ακινήτων.

Διηγήθηκα την ιστορία της Παλιάς Πόλης, του Ηρακλείου. Οι ιστορίες που μου διηγήθηκαν με νοσταλγία αναπολώντας ένα «άλλο» Ηράκλειο, λιγότερο φανταχτερό, χωρίς Ιταλικά φωτιστικά και Κινέζικους κυβόλιθους, με έκαναν να αντιληφθώ την κοινωνική ζωή της, τα σημεία αναφοράς. Με σεβασμό και αγάπη στην πόλη μπορεί να διαμορφωθεί ένα Ηράκλειο λειτουργικό, χωρίς να αρνείται τα χαρακτηριστικά του.

Δεν ξέρω αν πρέπει να αφιερώσω την πτυχιακή στο Παλιό Ηράκλειο που όλοι νοσταλγούν. Θα το αφιερώσω σε όλους αυτούς που το αγαπούν και από διαφορετικά πόστα προσπαθούν να μην εκλείψει το «χρώμα», ο χαρακτήρας της πόλης αυτής όποιο και όποιος κι αν είναι.

Σκεφτόμουν να ολοκληρώσω την συγκεκριμένη πτυχιακή με την (αινιγματική) φράση: *Sua fara monymenta Habent* – Έχουν και τα μνημεία τη δική τους τύχη. Όμως η δυναμικότητα του πεδίου με εξέπληξε μια ακόμη φορά, οπότε και παραθέτω μια φράση του υπεύθυνου Έργων του Δήμου ο οποίος όταν του ζητήθηκε να δηλώσει κάτι για την εκδήλωση: «Η πόλη μέσα στην πόλη» είπε: **«Με αυτό η Δημοτική Αρχή αποδεικνύει πως έχει να δείξει «soft» ενέργειες και όχι μόνο έργα!»**

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτη, Κώστα και Νίκου «Το τετραδιάκι της κερά – Γιασμίνας» στο *Έργα και ημέρες στην Κρήτη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, επιμ. Α.Χανιώτη
- Appadurai, A. 1986, *The Social Life of Things*, Cambridge University Press, Cambridge
- Αργυρού, Β «Θεωρία και Αναπαραγωγή της Δυτικής Πολιτισμικής ταυτότητας». Στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού. Εαυτός και «Άλλος»:Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο».Gutemberg 2003. σσ. 565-582
- Badone, Ellen and Roseman, R. Sharon (eds), 2004, *Intersecting Journeys: The Anthropology of Pilgrimage and tourism*, University of Illinois Press Urbana and Chicago
- Bourdieu, P. 1999, (1979) Η Διάκριση: Κοινωνική Κριτική της Καλαίσθητης Κρίσης, Εκδόσεις Πατάκη (Κεφ. Πρώτο, Τίτλοι Πολιτισμικής Ευγένειας, σελ 65-99)
- Γαλανάκη Ρέα: *Ο αιώνας των Λαβυρίθων*, Αθήνα 2002
- Γκράτζιου, Όλγα, 2004 , «Η εξαφάνιση της αρχιτεκτονικής ιστορίας», Το Βήμα, 22 Φεβρ., σελ.: Β47
- Clifford, James and Marcus George (eds), 1986, *The Poetics and Politics of Ethnography*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California
- Crinson, Mark(ed.) 2005, *Urban Memory History and Amnesia in the Modern City*, Routledge, New York
- Δανέζη – Λαμπρινού, Βάσω *Χάνδαξ Ηράκλειον - Ο,τι μένει...*, Εκδόσεις Μικρός Ναυτίλος
- Deltsou, Eleftheria 1995 *Praxes of Tradition and Modernity in a Village in Northern Greece*. Thesis (Phd), Indiana University
- Δέλτσου, Ε. 1995, Ο «ιστορικός τόπος» και η σημασία της «παράδοσης» για το έθνος-κράτος, *Εθνολογία* 4:107-26
- Δέλτσου. Ε. 2000, «Η οικοτουριστική ανάπτυξη και ο προσδιορισμός της φύσης και της παράδοσης: παραδείγματα από τη Βόρεια Ελλάδα». Στο Β. Νιτσιάκος και Χ. Κασίμης (επιμ.), Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής: Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί, Πλέθρον και Δήμος Κόνιτσας, σσ. 231-248
- Δετοράκης, Θεοχάρης «Η πόλη κατά την Τουρκοκρατία», Επτά Ημέρες τόμος ΚΔ – Κρήτη

- Δήμος Ηρακλείου και Scuola Archeologica Italiana di Atene, 1984, *Τιμή στην Κρήτη, 1884-1984*, Ηράκλειο
- Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας και Στέγασης (Δ.Ε.Π.Ο.Σ.), 2002, *Συμπλήρωση απογραφικών Δελτίων αξιολογών κτιρίων στην Παλαιά Πόλη του Ηρακλείου*, Ηράκλειο
- Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), 2002, *Το παρόν του παρελθόντος: Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*, Αθήνα
- Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), 2003, *Ελληνικός αστικός χώρος* επιστημονικό συμπόσιο, Αθήνα
- Fabian, J 1983, *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*. Columbia University Press
- Ζαϊμάκης Γ.: «Το Ρεμπέτικο στην Κρήτη: Η περίπτωση του Λάκκου», ανάπτυπο από τα Πρακτικά Συνεδρίου *Άξονες και Προϋποθέσεις για μια Διεπιστημονική Έρευνα*, Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλας Δημητρίου», Αθήνα 1995
- Ζαϊμάκης, Γ 1999 «*Καταγωγή Ακμάζοντα*» *Παρέκκλιση και πολιτισμική δημιουργία στον Λάκκο Ηρακλείου (1900-1940)*. Πλέθρον Λαϊκός πολιτισμός / Τοπικές κοινωνίες. Αθήνα
- Ζέη, Ελευθερία *Χώρος και φωτογραφία, Το Ηράκλειο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Κρητική Πολιτεία Συλλογή Μιχάλη Σιάλλα*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς
- Golde, Peggy 1986, (1970), *Women in the Field: Anthropological Experiences*, University of California Press
- Herzfeld, Michael, 1998, *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη*, Αλεξάνδρεια
- Herzfeld, Michael, 1991. *A Place in History: Social and Monumental Time in a Cretan Town*. Princeton: Princeton University Press
- Καζαντζάκης Νίκος, 1974, *Ο Καπετάν Μιχάλης*, Αθήνα
- Καζαντζάκης Νίκος, 1961, *Αναφορά στον Γκρέκο*, Αθήνα
- Καλβίνο, Ιταλο 1982, *Οι αόρατες πόλεις*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα
- Kuper, Adam, 1998, «*Ίθαγενής εθνογραφία, πολιτική ευπρέπεια και το σχέδιο μιας κοσμοπολίτικης ανθρωπολογίας*», στο Γκέφου – Μαδιανού, Δήμητρα (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία: Σ'ύγχρονες τάσεις*, Ελληνικά Γράμματα, σελ. 297 – 335
- Laburthe – Tolra, Philippe Warnier, Jean – Pierre 2003, *Εθνολογία Ανθρωπολογία* Κριτική, Αθήνα

- Λεφεβρ, Ανρι 2006, *Μαρξισμός και πόλη*, Henri Lefebvre Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα
- Λιάκος, Αντώνης, 2007 *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Πόλις, Αθήνα
- Loizos Peter, 1998, «Ο θάνατος του θετικισμού είναι υπερβολή» στο Γκέφου – Μαδιανού, Δήμητρα (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες τάσεις*, Ελληνικά Γράμματα, σελ. 273 – 295
- Low, Setha and Smith, Neil (eds) 2006, *The Politics of Public Space*, Routledge New York
- Malinowski, Bronislaw, 1922, «Introduction: The Subject, Method and Scope of this Inquiry» στο «*The Argonauts of Western Pacific*, 1-25. Routledge and Kegan Paul.
- Μπακαλάκη, Α. 1997, «Εκδοχές της έννοιας του πολιτισμού στην ανθρωπολογία», *Σύγχρονα θέματα* (62)
- Μπενβενίστε Ρ. και Παραδέλλης Θ. 1995 *Διαδρομές και τόποι της μνήμης Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* Επιστημονική συνάντηση, τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Αλεξάνδρεια Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- Μποζινέκη – Διδώνη Παρασκευή, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική – Κρήτη*, εκδόσεις Μέλισσα
- Μπουοντελμόντι Χριστ.: *Ένας γύρος της Κρήτης στα 1415*, μεταφρ. Μ. Αποσκίτου, Ηράκλειο 1983
- Νικολαΐδου, Σ. 1993, *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*. Παπαζήση, Αθήνα
- Πασχαλίδης, Γ. 2001, «Ο ορισμός της κουλτούρας και του πολιτισμού ως ηγεμονική πρακτική: προς μια γενεαλογία των εννοιών της κουλτούρας και του πολιτισμού». Στο Γ. Πασχαλίδης, Ε. Χοντολίδου (επιμ.) *Σημειωτική και Πολιτισμός (τόμος Ι) κουλτούρα – λογοτεχνία – επικοινωνία*. Παρατηρητής, σσ. 25-42
- Pickard, Robert (επιμ.), 2001, *Management of historic centres*, Spon Press, London and New York
- Προβελέγγιος, Αριστομένης 1966, *Προμελέτη Ρυθμιστικού Σχεδίου Ηρακλείου*, Αθήνα
- Radcliffe – Brown, A. R., 1984, «Η μέθοδος στην κοινωνική ανθρωπολογία». Στο *Κοινωνική Ανθρωπολογία*, Αθήνα: Imago, σελ. 208 – 236
- Said, E 1996, *Οριενταλισμός* Αθήνα
- Σερεμετάκη Κ. Νάντια, *Παλινόστηση αισθήσεων: Αντίληψη και μνήμη*
- Σπανάκης Στ.: *Το Ηράκλειο στο πέρασμα των αιώνων*, Ηράκλειο 1990
- Σπυριδάκης, Μ., 2004, «Η έννοια του πεδίου στην ανθρωπολογία της πόλης» στο Χρ. Δερμετζόπουλος και Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Ανθρωπολογία, Κουλτούρα και Πολιτική*, Μεταίχμιο

- Σταρίδα Λιάνα: «Η πόλη κάτω από την πόλη», *Εφ. Πατρίς*, Ηράκλειο 10-11-12/6/1998
- Στεριώτου Ιωάννα: «Ο Χάνδακας πριν από τη Μεγάλη Πολιορκία σε Σχέδιο του Μανέα Κλόντζα», Ανάτυπο από τα *Θησαυρίσματα*, τ.26, (1996) σσ. 225-240
- Στεριώτου Ιωάννα, 1998, *Τα βενετικά τείχη του Χάνδακα*, Ηράκλειο
- Strauss, Sarah, 1999, *Locating Yoga: Ethnography and Transnational Practice*, στο *Vered Amid* (επιμ.), *Constructing the Field: Fieldwork in the Contemporary World*, Routledge, σελ. 111 – 128
- Τζεδάκη – Αποστολάκη Λένα, *Ηράκλειο 1920 – 1940: Οι άνθρωποι και η πόλη*, περιοδικό *Ιδίωφωνο*, τεύχ.11 (Δεκέμβριος 2005), Μουσικός Σύλλογος Απόλλων, Ηράκλειο
- Τζερόλα Ιωσήφ: *Βενετικά μνημεία της Κρήτης (Εκκλησίες)*, μετάφραση Σπανάκης Γ. Στ., Ηράκλειο 1993
- Τζομπανάκη Χρ.: *Θαλασσινή Τριλογία του Χάνδακα, Το λιμάνι-Τα νεώρια-Το φρούριο στη Θάλασσα (Κούλες)*, Ηράκλειο 1997
- Τζομπανάκη, Χρυσούλα *Η Αρχιτεκτονική στην Κρήτη κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα*, περιοδικό *ΤΑΥ*, τεύχ.18-19
- Τζομπανάκη, Χρυσούλα 1996, *Χάνδακας - Η πόλη και τα τείχη*, Εταιρία Κρατικών Ιστορικών Μελετών - Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο
- Τζομπανάκη, Χρυσούλα *Χάνδακας – Η πόλη και τα μνημεία*, Επτά Ημέρες τόμος ΚΔ – Κρήτη
- «ΦΙΛΩΝ» Α. Πανταζής - Π. Κυριοπούλου & συνεργάτες Ο.Ε. , «ΑΝΑΠΤΥΞΗ» Ε. Παπάνη & συνεργάτες Ε.Ε., «ΠΛΟΧΜΟΣ» Α. Δήμηκας - Δ. Δούμας Ο.Ε., Ευάγγελος Αδαμογιάννης, «ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ» Ε. Ανδρεαδάκης - Α. Μπάκα Ο.Ε. «ΓΕΩΤΟΠΟΣ»: *Μελέτη Προστασίας και Ανάδειξης της Παλιάς Πόλης Ηρακλείου*
- Φουκώ, Μισέλ 1987 (1969) *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Εξάντας, Αθήνα
- Φουκώ, Μισέλ 1978 (1976) *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη Ράππα, ΑθήναΦρέρη Βελ. Μαρίκα, 1987, *Το Κάστρο μας*, Αθήνα
- Wright, Susan. «Η πολιτικοποίηση της «κουλτούρας»». στο Δερμετζόπουλος και Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Ανθρωπολογία, Κουλτούρα και Πολιτική*. Μεταίχμιο 2004 σσ. 73-107

Παράρτημα

Σημειώσεις

Αντιστοιχίες παλαιότερων τοποθεσιών (που αναφέρω στο κείμενο) με σημερινές:

- *Αγά Τσαρσί* : Η σημερινή αγορά, οδός 1866
- *Άιφ Λαιφ* : (High Life = μεγάλη ζωή). Ζαχαροπλαστείο Μανώλη Ρεγγινάκη, ένα από τα πιο σύγχρονα για την εποχή του ζαχαροπλαστεία του Ηρακλείου. Βρισκόταν στο ισόγειο του κτηρίου που στεγάζεται σήμερα η Βικελαία Βιβλιοθήκη.
- *Απόλλων* : «Ωδείο Ηρακλείου» ή Μουσικός Σύλλογος «Απόλλων». Ο συγκεκριμένος σύλλογος δημιουργήθηκε το 1916 και διέθετε ιδιόκτητη στέγη και φιλαρμονική μπάντα, τα οποία αργότερα εκχωρήθηκαν στο δήμο Ηρακλείου και, στη θέση του παλιού κτηρίου ανεγέρθη το δημοτικό μέγαρο που υπάρχει σήμερα στην πλατεία Δασκαλογιάννη.
- *Βαλιδέ / Βαλδέ / Φαλτέ Τζαμί* : Στη σημερινή πλατεία Κορνάρου. Την περίοδο της Ενετοκρατίας ήταν ο ναός του Σωτήρος του τάγματος των Αυγουστινιανών. Κατά την Τουρκοκρατία ο ναός έγινε το τζαμί της Βαλιδέ Σουλτάνας. Με την ανταλλαγή των πληθυσμών διαμορφώθηκε και χρησιμοποιήθηκε ως σχολείο, το οποίο κατεδαφίστηκε το 1970.
- *Βεζίρ Τσαρσί* : Η σημερινή εκκλησία του Αγίου Τίτου. Κατά την Τουρκοκρατία μετατράπηκε σε τζαμί (Βεζίρ Τζαμί) από τον βεζίρη Φαζίλ Αχμέτ Κιοπρούλη.
- *Εφκάφι* : Στη σημερινή οδό Έβανς, όπου και διατηρείται το παλιό κτήριο. Η συγκεκριμένη υπηρεσία ασχολείτο με φιλανθρωπικά ιδρύματα, τεμένη, τεκέδες, νοσοκομεία.
- *Εφτά Μπαλτάδες* : Ο Βενετσιάνικος προμαχώνας Sabionara, εκεί που σήμερα βρίσκεται το τένις. «Ο Πρατικίδης αναγράφει ότι οι επτά πελέκεις τους οποίους ετοποθέτησαν οι Τούρκοι εις το ανατολικόν μέρος του τείχους, ήσαν σημεία των επτά Ορτάδων ή ταγμάτων των απολεσθέντων κατά τας εφόδους. Η επίσημος όμως τουρκική ερμηνεία των επτά αυτών μπαλτάδων είναι ότι δηλούσι τα επτά τάγματα των εφόδων» (Ξανθουδίδης 1964, 78). Στην περιοχή εκείνη υπήρχε πύλη που οδηγούσε στα νεώρια και στον ανατολικό μόλο του λιμανιού.
- *Μασταμπάς* : Σημερινό προάστιο του Ηρακλείου. Την περίοδο της άφιξης των προσφύγων ήταν αγροτική περιοχή, με περιουσίες Ηρακλειωτών, περιοχή αναψυχής.

Πολλοί πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στις αγροτικές κατοικίες που υπήρχαν εκεί το 1922. Για πρώτη φορά αναφέρεται ως οικισμός το 1928 με 353 κατοίκους.

- *Μεγάλος Στρατώνας* : Στη σημερινή οδό Δικαιοσύνης. Κατά την Ενετοκρατία εκεί ήταν οι στρατώνες του Αγίου Γεωργίου. Οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν το κτήριο για στρατώνες του αυτοκρατορικού στρατού. Γκρεμίστηκε με το σεισμό του 1856 και το 1883 χτίστηκε το σημερινό. Τη δεκαετία του 30 το κτήριο χωρίστηκε σε τρία τμήματα , στα οποία σήμερα στεγάζονται η Νομαρχία, το Πρωτοδικείο και η Αστυνομική Διεύθυνση με το Ειρηνοδικείο.

- *Μειντάνι* : (Meydan = πλατεία) Σημερινή πλατεία Νικηφόρου Φωκά, στη συμβολή των οδών Δικαιοσύνης, Ίδης, 1866, 1821 και 25^{ης} Αυγούστου.

- *Μουσείο* : Στη θέση του σημερινού Αρχαιολογικού Μουσείου. Εκεί βρισκόταν το μοναστήρι του Αγίου Φραγκίσκου, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας Χουνκιάρ Τζαμί. Μετά το σεισμό του 1926 κατεδαφίστηκε και στη θέση του οικοδομήθηκε το σημερινό κτήριο κατά τα 1937-40.

- *Μπεντένι του Σουλτάν Ιμπραχίμ* : Κατά την Τουρκοκρατία το βόρειο παράκτιο τείχος βενετσιάνικο τείχος ονομάστηκε έτσι από το παρακείμενο τζαμί του Σουλτάν Ιμπραχίμ (εκκλησία του Αγίου Πέτρου του τάγματος των Δομηνικανών).

- *Νομαρχία* : Εκεί που σήμερα είναι το σημερινό πάρκο Θεοτοκοπούλου. Κατά τη Ενετοκρατία ήταν το μέγαρο του αρχιστράτηγου (pallazzo del Generale), ενώ αργότερα ήταν η έδρα του Πασά (του Πασά η Πόρτα). Μετά την ένωση με την Ελλάδα και μέχρι το 1937 ήταν η έδρα της Νομαρχίας.

- *Τεφτερδάρ Τζαμί* : Βενετσιάνικη βασιλική του Αγίου Μάρκου. Ο βεζιρης Κιοπρούλης την παραχώρησε στον Τεφτερδάρ ή Δεφτερδαρ Αχμέτ πασά (επικεφαλή οικονομικών υπηρεσιών). Αποκαταστάθηκε από την Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, χρησιμοποιήθηκε και ως κινηματογράφος.

Χεϊτάν Ογλού : Σημερινή πλατεία Αρκαδίου. Ονομάστηκε έτσι από το παρακείμενο τζαμί Σείτάν Ογλού (= παιδί του διαβόλου) – λατινική εκκλησία Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή (στη γωνία των οδών 1821 και Καρτερού). Την περίοδο της Τουρκοκρατίας γινόταν συχνά επεισόδια και οι Τούρκοι ζαφτιέδες ήταν συνέχεια σε επιφυλακή. (Δερμιτζάκης 1962, 30) ¹.

η πόλη μέσα στην πόλη

the city within the city

ΔΗΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Ηράκλειο, 29 Σεπτεμβρίου-12 Οκτωβρίου 2007

Heraklion, 29th September-12th October 2007

Το «City within the City» Project είναι μέρος του Comprehensive Urban Development Plan for Heraklion and is funded by the European Regional Development Fund (ERDF) under the Greek National Fund (ERDF) under the terms of the Regional Operational Programme (ROP) for Crete 2000-2006.

The «City within the City» Project is part of the Comprehensive Urban Development Plan for Heraklion and is funded by the European Regional Development Fund (ERDF) under the Greek National Fund (ERDF) under the terms of the Regional Operational Programme (ROP) for Crete 2000-2006.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000091778

